T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATINDA MECÂZ-I MÜRSEL VE ALAKALARI

Yüksek Lisans Tezi

SÜLEYMAN KABLAN

İstanbul, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATINDA MECÂZ-I MÜRSEL VE ALAKALARI

Yüksek Lisans Tezi

SÜLEYMAN KABLAN

Danışmanı**:** Yrd. Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ

İstanbul, 2006

İÇİNDEKİLER

İçindekiler I

Kısaltmalar III

Önsöz IV

GİRİŞ 1

1.BELAGAT 2

1.1 Belâgat Kelimesinin Lügat Ve Terim Anlamı 2

1.2 Tarihi 3

2. BELAĞAT İLMİ BÖLÜMLERİ 9

2.1 MEANİ İLMİ 9

2.1.1 - Tarihi 9

2.1.2 - Bölümleri 11

2.1.3 - Önemi 11

2.2. BEDİ' İLMİ 13

2.2.1 - Tarihi 13

2.2.2 - Bölümleri 15

2.2.3 - Önemi 15

2.3 BEYAN İLMİ 17

2.3.1 - Tarihi 17

2.3.2 - Bölümleri 19

2.3.3 – Önemi 20

MECÂZ İLMİ 22

1. Tarihi 22

BİRİNCİ BÖLÜM

MECÂZ ÇEŞİTLERİ 26

1 – Mecâz-ı Aklî 26

2 – Mecâz-ı Luğavî 27

2.1 – İstiâre 29

2.2 – Mecâz Mürsel 30

2.2.1-Mecâz-ı Mürselin Belâgati (İfade Gücü) 30

a. Hakikat İle Mecâz Arasındaki Fark 31

b. Hakikî Manadan Mecâzî Manaya Geçiliş Nedeni 32

c. Kuranda Hakikat Ve Mecâz 33

İKİNCİ BÖLÜM

MECÂZ-I MÜRSEL VE ALÂKALARI 36

1. Sebebiyyet İlgisi 37
2. Müsebbebiyyet 41
3. Cüziyyet 43
4. Külliyyet 52
5. Geçmişi Göz Önünde Bulundurmak 55
6. Geleceği Göz Önünde Bulundurmak 57
7. Mahalliyyet 61
8. Hallîyyet 67

9. Âliyyet Alâkası 70

10. Umûm Alâkası 72

11. Hususiyet Alâkası 74

12. Lâzimiyyet alâkası 75

13. Melzûmiyyet alâkası 75

14. Itlâk alâkası 76

15. Takyîd alâkası 76

16. Bedeliyyet alâkası 76

17. Mücâverat alâkası 77

SONUÇ 78

BİBLİYOĞRAFYA 80

KISALTMALAR

a.g. : adı geçen

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

a.g.y. : adı geçen yer

a.mlf. : adı geçen müellif

a.y. : aynı yer

b. : İbn, oğlu

Bkz. : bakınız

c.c. : Celle Celaluhu

çev. : çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

H. : Hicrî

haz. : hazırlayan

Hz. : Hazret-i

İ.A. : İslam Ansiklopedisi

krş : karşılaştırınız

m. : milâdî

mad. : madde

nşr. : neşreden

ö. : ölüm

s. : sayfa

s.a. : Sallalahu Aleyhi ve Sellem

şerh. : şerh eden

thk. : tahkik eden

ts. : tarihsiz

vb. : ve benzeri

vr. : varak

v.s : ve sâire

ÖNSÖZ

Allah (c.c.) insanın hidayet yolu üzerinde yürüyerek dünya ve âhiret saadetini kazana bilmesi için ardı arkasınca peygamberler göndermiştir. Allah (c.c) gönderdiği her elçisine kendi kavminin mahir olduğu alanla ilgili mucizeler bahşederek onların nübüvvetlerini desteklemiştir. Peygamberler bu mucizelerle, sahip oldukları yetkinliklerle övünen gönderildikleri kavimleri aciz bırakıyor ve onlara yüce rablerinin varlığını gösteriyorlardı.

Bu baptan olarak Allah (c.c.) ümmî peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.v) ise kişiyi her yönüyle benzerini oluştura bilmekten aciz bırakan sonsuz kelamı, Kur'ân-ı Kerîm'i mucize olarak verdi. Kendi dillerini ustalıkla kullana bilen Araplar, Kur'ân-ı Kerîm'in mana, dil, icaz ve belâgat üslubu karşısında dona kalmışlardır. Zira Allah (c.c) insan ve cinlerin bir araya gelseler dahi Kur'ân-ı Kerim'in bir benzerini dahi oluşturamayacaklarını buyurarak Kur'ân-ı Kerîm-in çok yönlü eşsizliğini beyân etmiş, Kur'ân karşısında bütün fesahat ve belâgat sahiplerini aciz bırakmıştır.

Hayatın her alanında Arap toplumuna medeniyet inşa ettiren Kur'ân-ı Kerim, dil bakımından da Arap diline yepyeni şeyler katmıştır. İnsanlar Kur'ân-ı Kerim-i daha iyi anlamak ve yanlış anlamalardan korunmak amacıyla Arap dili gramerini oluşturan Nahiv, Sarf ve Edebiyat ilimlerini oluştururken, Kur'ân-ı Kerimin mana inceliklerini ve güzelliklerini tespit için ise aşamalı olarak belâgat ilmini tesise çalışmışlardır.

Hicri ilk asırlara dayandırılacak kadar eski olan belâgat ilmi yazımcılığı Kur'ân-ı Kerime hizmet amaçlı ortaya çıkmıştır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'deki kelimelerin delâlet ettikleri manaların bir kısmı açık bir şekilde anlaşılan muhkem, diğer bir kısmı ise müphem, anlamı kapalı ayetlerden mütüşekkildir. İşte Kur'ân-ı Kerîmin bu özelliğine bağlı olarak dil alimleri İlahi kelamın doğru olarak anlaşılması için daha ilk asırlardan itibaren "Me'âni'l Kur'ân, Mecâzü'l Kur'ân, İcazü'l Kur'ân, Müşkilü'l Kur'ân, İrabu'l Kur'ân ve Müphematu'l Kuıra'n" vb. adlarla anılan eserler kaleme almışlardır.

Zamanla gelişen belâgat ilmi ilk dönemlerde Halife İbn Mü'tez(ö.296 h.), İslam belâgatinin temellerini atıp bu ilme beyân adı veren Ebû 'Osman 'Amr b. Bahr el-Cahız (ö.155 h.), belâgat ilminin temel taşı kabul edilen Abdülkahir el-Cürcani (ö.471), belâgat teorilerini Kur'ân-ı Kerîme uygulayarak Kur'ân-ı Kerîmin belâgat tefsirini yapan Ebu'l-

Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer ez- Zemahşeri (ö.538), el-Hatib el-Kazvini ve Ebu Yakup Yusuf B. Ebu Bekr Muhammed B. Ali es-Sekkaki gibi belâgat ilmi öncülerince aşamalı bir şekilde oluşturulmuş ve sistemleştirilmiştir.

Zamanla oluşmaya başlayan belâgat ilimleri, Kur'ân-ı Kerimle beraber Arap Edebiyatının ana konularını oluşturan şiir ve nesir türleri içinde manaya yönelik yapılan incelemelerde ana bilim haline gelmiştir.

Beyân ilminin ana konularından olan mecâz manayı güzel ve uygun ifadelerle zihinlere ulaştırmak anlamlına gelir.Kelimenin konulduğu esas manası dışında kullanılması anlamına gelen Mecâz-ı Mürsel Belâgat ilmi sanatlarından biri olan beyân ilminin konularındandır.

Arap şiiri, nesri ve özellikle Kur'ân-ı Kerîm de örneklerine sıkça rastlanılan mecâz çeşitlerinden biri olan Mecâz-ı Mürsel sanatı ve alakaları ülkemizde derli toplu müstakil bir çalışma olarak inceleme konusu edinilmemiştir. Mecâz ilminin en önemli sanatı olan Mecâz-ı Mürsel, Kur'anın anlaşılmasına yapacagı katkıyla beraber edebiyat incelemeleri içinde ehemmiyetli bir belâgat ilmi sanatıdır.

Bu çalışmada iki tür eserlerden istifade edildi.

A-Dil ve konu açıklamalarında kadim eserlerden en çok müracat edilen eserler; Cürcani'nin *"İcazü'l Kur'ân-ı Kerîm"* ve *"Delâilü'l İcaz",* Kazvini'nin *"izah fi ulimi'l belaga"* adlı kitabı ve Teftâzânî'nin *"Şerhu'l Muhtasar li Saadettin Teftâzânî"* vs. , Modern dönem belâgat eserlerinden ise birçok sayıda belâgat ilmi kitaplarından istifade edildi.[1]

B-Tezin önemli bir kısmı olan mecâz-ı mürselin Kur'ân-ı Kerîmde kullanımı ile ilgili olarak ise;

1- Kaynak eserlerden Zemahşeri'nin "*El-Keşşâf'an Hakâiki't-Tenzîl"* ve İbn Abdisselam'ın "*Mecâzu'l-Kur'ân veya El-İşaretü İle'l-İcâz Fi Ba'di Envai-Mecâz"* adlı eserlelerinden istifade edilmiştir. Bilinmelidir ki Zemahşeri tefsirinde mecâz-ı mürsel kavramı ve alakaları bizzat bu isimlerle

[1] Ayrıntı için bibliyografya kısmına bakınız.

bulunmamaktadır. Böyle bir durum mecâz-ı mürselin Zemahşeri devrine kadar hala sistemleşmemiş olmasından kaynaklanır.[2] O tefsirinde Mecâzü'l Mürsel olan ayeti mecâz veya beyân kavramları ile ifade eder.

2- Tez çalışmasın da Faydalanılan muasır eserler ise Prof. Dr. Vehbe Zühayli'nin, "*Et-Tefsîrü'l-Münîr"* adlı tefsiri ile Prof. Dr. Muhammed Ali Essabuni'nin "*Safvetü't-Tefâsîr"* adlı tefsirleridir. Bu tefsirler baştan sona incelenmiş ve Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinde geçen bu iki tefsirin kapsadığı tüm Mecâz-ı Mürseller tespit edilmiştir. Yine bu tefsirlerle beraber Prof. Dr. Abdurrahman Hasan Habenneke el Meydani'nin, "*el-Belâgatü'l Arabiyye, Üsüsüha ve Ulûmüha ve Fünûnûha"* eseri gibi kıymetli birçok belâgat ilmini konu edinen eserlerden yararlanıldı.

Yapılan bu tez giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Belâgat ilmi, bu ilmin tarifi, tarihçesi ve konularına değinildi. Belâgat sanatları tek tek tarif, tanım ve önemi yönüyle incelendi. Sonra Birinci bölümde mecâz çeşitleri, mecâz ve hakikat konuları açıklandı. Ardında Kur'ân-ı Kerîmde mecâzın varlığı problemine yer verildi. İkinci bölümde ise mecâzın çeşitleri ve mecâz-ı mürselde hakiki mana ile mecâzi mana arasındaki alakalara yer verildi. Bu alakalar tek tek incelenip örneklerle izah edilmeye çalışıldı. Kur'ân-ı Kerîmde tespit edebildiğimiz mecâzı mürsel ihtiva eden ayetleri, alakalarına göre Arapça metinleriyle beraber Türkiye Diyanet Vakfı yayınlarına ait Kur'ân mealinden yararlanılarak Türkçe mealleriyle birlikte vererilmek suretiyle sunmaya çalıştık.

Böyle bir çalışmayı tavsiye ve teşvik eden saygı değer Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Nusreddin BOLELLİ Bey'e, Yüksek Lisans çalışmamız boyunca yetişmemize katkıları olan tüm Hocalarımıza ve her tür yardımını esirgemeden her zaman yanımda olan kardeşim sevgili kardeşim Murat KABLAN'a en içten şükranlarımızı sunarız.

Süleyman KABLAN
2006

[2] Dr. Abdulfettah Laşin, beyan fi dav-iesalibil Kur'ân-ı Kerîm kahire darul fikrilarabi 2000 s.12

GİRİŞ

İnsanoğlu, düşündüğünü ve dış dünyadan algıladıklarını ifade etme özelliğine yüce yaratıcısı tarafından daha ilk insanın yaratılmasıyla beraber sahip olmuştur. Hz Âdem (a.s.), insanın ilk temel dil bilgisini oluşturan -Allah'ın Ona öğrettiği- isimleri rabbinden almıştı. "*Ve Âdem'e isimlerin hepsini öğretti.*" [1] Yine o işlediği günah karşısında Allah'a sunduğu af, yakarış ifadelerini[2] de rabbinden öğrenmişti. İlâhî kaynaklı olan bu dil, insana duygu ve düşüncelerini en açık ve en güzel şekilde anlatma imkanını sunarken aynı zamanda ona sahip olduğu bu özelliği ile tüm varlıklardan farklı olmayı da sağlamıştı. Nitekim Kur'ânda "*Allah insanı yarattı. Ve Ona beyânı öğretti,*"[3] buyrulmaktadır.

İnsanoğlu, zamanla kendi dilini karşılaştığı olay ve tecrübelere göre geliştirirken farklı ifade yollarını oluşturmuştur. İlk dönemlerde nesne ve olayları gerçek anlamlarıyla ifade eden insan sonraki zamanlarda nesne ve olaylarda üstün vasıflar gözlemiş bunlarla kendilerine benzeyen fakat daha zayıf niteliğe sahip bulunan diğerleri arasında ilişkiler kurmuştur. Dilde isim, fiil ve anlamlara hâkim olan somutluk, zamanla dilde soyutlaşma eklenerek dil gelişim sürecine devam ede gelmiştir.[4] Bu unsurlar, dillerin farklılaşması ve daha da kökleşmesine etki etmiştir. Artık diller içinde bulundukları şartlara göre şekilleşmiş ve bir takım değişim ve dönüşümlerle günümüze kadar gelmişlerdir.

Arapça dil olarak birçok edebî sanat ve üslubu ihtiva eden bir dildir. Bu özellik Arapça'ya, verilmesi gereken mesajın herhangi bir yanlış anlamaya mahal vermeyecek ölçüde, anlatılmak istenen şeyin tam anlamıyla sunulmasını sağlamıştır.

Bu yönüyle Arap dili, dil ve Belâgat şeklinde ele alınacak olunursa;

---

[1] Bakara sûresi, 2/31
[2] Bakara sûresi, 2/37
[3] Rahman sûresi, 55/3–4
[4] DİA., 28/218–219

1. Dil kısmının, Arapça'nın harfler, kelimeler ve cümlelerden müteşekkil dilin zahirî yönünü oluşturduğu söylenebilir.

2. Belâgat kısmının ise birçok edebî sanat, üslup ve kaideleri ihtiva eden dilin özünü, bâtinî kısmını oluşturduğu söylenebilir.[1] İşte sadedinde bulunduğumuz bu tez çalışması ilahî kelamın özü olan belâgat ile ilgilidir.

Arap dili ve belâgatının oluşumuna etki eden temel sebep Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ebedî mucizesi olan Kur'an olmuştur. Hayatın hemen her safhasının Kur'âna göre yeniden inşa edildiği bir dönemde duygu, düşünce ve dilde de bazı değişikliklerin olması gâyet tabidir. Nitekim Kur'ân muhatap üzerindeki etkisini büyük ölçüde üslup öğeleriyle şiirsel ya da anlatımsal nitelikli dilsel form içerisinde icra eder. Kur'ân muhataplarının açık çekici ve müessir bir üsluba sahip olan Kur'ân'ı devamlı şekilde okumaları onların dillerini etkilemiştir. Kullana geldikleri lüzumsuz kelimeleri bir tarafa atmışlar, bunun yerine Kur'ânın açık fakat veciz üslubunu benimsemeye başlamışlardı. Kur'ânın o eşsiz kelamın hiçbir kimsenin başaramayacağı bir tarzda dilin bütün incelikleriyle kullanılması karşısında kim etkilenemez ki![2]

Her İslâmî bilgi dalında olduğu gibi, belâgat ilmi de sistematik haline, ancak birkaç merhaleden geçerek kavuşmuştur. Bu merhalelerin izahı belâgatın oluşumu kısmında ele alınarak konu edinilmiştir.

---

[1] Cüneyt EREN - Halil ÖZCAN, *Kur'ân-ı Kerîmde Edebî Sanatlar*, Erzurum, 2003, s. 14.
[2] Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebîyatı Tarihi*, Edebîyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, s. 111.

1 - BELÂGAT

Söz söylenilmesi gereken durumlar, ifade edilecek duygu ve düşünceler sayısız ve birbirinden farklıdır. Ayrıca bunları ifade edecek şahsın önünde de kendisinin ve muhatabının fikrî, zihnî ve psikolojik haline eğitim durumuna göre değişen ve çeşitlenen çok farklı seçenekler vardır. Söz, ifadesi kastedilen tek bir mânayı birden fazla şekilde dile getirebilir. Mânanın bu ihtimallere göre kendisine en yakışan kisveye bürünmesi ile belâgat gerçekleşir.[1]

Belâgat kavramı, belâgatçıların kelam ve mütekellimin belâgatına bağlı olarak yapılan araştırmalar için belirledikleri, ilmin adıdır. Belâgat söz sanatı olup, söz ve söz söyleme usûllerini güzelleştiren bir ilimdir. İfadelerin iyi, kötü ve çirkin tarafları bu ilimle değerlendirilerek bilinir.[2]

1-Belâgat kelimesinin lügat ve terim anlamı

A - Lügat anlamı: "Belâgat" kelimesi " بَلُغَ " fiilinin mastarıdır. Buna göre sözlükte "sözlü ve yazılı ifadede fasih olmak" anlamına gelir. *Lisanu'l Arap* da " بَلَغَ – يَبْلُغُ – بُلُوغًا " köküne bağlı olarak belâgat kelimesi; "ulaşmak, varmak, olgunlaşmak, ergenlik çağına gelmek" vb. gibi mânalara gelir.[3] Belâgat kavramının batı dillerindeki karşılığı Retorik olup, epistemoloji, semantik, hermenotik ve semiotik gibi sanatla ise retoriğin bölümlerini oluşturur.[4]

B - Terim anlamı: Belâgat kelimesinin terim anlamı ise; Meramın iyi suretle, düzgün ve sanatlı sözlerle ifade edilmesidir. Bir bilgi dalı olarak ise belâgat; tesirli ve

---

[1] M.A.Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul, 1998, s. 33.
[2] Velid Kasap, *Belâgatü'l arabiyye, İlmü'l – me'âni*, Darü'l Kalem, Dubaî, 1998, s. 9.
[3] İbn Manzur, *Lisanu'l-arab*, Beyrut, 1990, VIII/420; Seyyit Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-Bedî'*, nşr Bahşeyiş, Kum, 2000, s. 27.
[4] Komisyon, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları, I-VII*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, III,276.

güzel söz söyleme usûllerini öğreten bilgi dalına verilen addır.[1] Bir başka tarifle belâgat; Doğru bir mânayı ifadesi açık doğru ve fasih bir şekilde söylemeyi sağlayan ilimdir.[2]

el-Câhız, "*el-Beyân ve't-Tebyin*" adlı eserinde bir çok belâgat tanımlarını nakleder ve kendisinin de onayladığı şu tanımı "Hintli şöyle diyor" diyerek nakleder; Belâgat söylenen sözün anlamının açık, fırsatların iyi değerlendirilmesi ve işaretlerin hoş olmasıdır.[3]

Belâgat ilmi insan fıtratında kaynaklanan güzellik ve güzellikten hoşlanma tabiatına bağlı bir zevk ilmidir. Zira belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir. Öyleyse belâgat bir tür meleke ve ilimdir. Terim olarak belâgat; sözün fasih olmasıyla beraber, yer ve zamâna uygun olması, bir fiilin sözlü ve yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifâde edilmesidir.[4] Temel kaynaklarda belâgat kısaca "Muktezâyı hale mutabık" kelam irade etmektir, diye târif edilmiştir.

Fasih ve beliğ olamayan sözleri birbirinden ayırt edebilmek için edebîyat ilminin dalları durumunda olan sanatlara uyulması belirtilmiştir. Bu ilimler nahiv, sarf ve belâgat oluşurlar. Nahiv ve sarf Arap dilinin temellerini oluşturur. Belâgat ise bunlara ek olarak cümlelerin yerinde kullanılmasını, maksadın açıkça ifade edinmesini, sanatkârane bir hususiyete sahip olmasını konu edinir.

Tüm bu açıklamalara göre belâgat sözüm fasih yâni açık ve akıcı olmasıyla beraber, sözün söylendiği yere ve zamâna Yâni "Muktezâyı Hâl'e" uygun düşmesidir, denilebilir.

---

[1] Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, I – II, Mektebetü's-Sahâbe, Gaziantep, 2005. 1/13

[2] Ali Carim -Mustafa Emin, *el-Belâğatu'l-vâzıha*, Daru'n Nu'man lil-Ulûm, 2003., s. 13; Nusreddin Bolelli, *Belâgat,* İfav Yayınları, İstanbul, 2001, s. 28

[3] el-Câhız, Ebû 'Osman 'Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't-tebyîn*, (Thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Mısır, 1975, I/88

[4] Kazvînî el-Hatib, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, (Thk. Muhammed Abdulmun'im el-Hafaci) Beyrut, 1400/1980, s. 16-18; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, 1/13; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, s. 13,14; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, s. 27; DİA., 6/381; M. Zerkan Ferruh, *el-Vâzıh fi'l-belâgati'l-arabiyye*, Dimeşk, 1996, s. 7.

2-Tarihi

Belâgat az öncede ifade edildiği gibi, insanoğlunda doğuştan var olan bir melekedir. Öyle ise meleke halinde belâgat insanlık tarihi kadar eskidir. Tezin giriş bölümünde de dile getirildiği gibi, Allah, Âdem'e isimleri öğretmiş ayrıca ona tövbe edebîlmesi için yakarış ifadelerini telakkî eylemişti. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'in oğlu Kabili'n halini anlatan Mâide suresi 31 âyet, başlangıcından beri yüksek belâgat değeri taşıyan ifadelerin varlığını gösterir. Çünkü kabilin âyette geçen sözlerinde özellikle beyân ilminin birçok unsurları görülür.[1]

"Yazıklar olsun bana dedi ben şu karga gibi bile olup ta kardeşimin cesedini örtmekten âciz mi oldum."[2]

Belâgat, Arap dili ve edebiyatı ile ilgili ilimler içinde bağımsızlığına en geç kavuşan ilim olmuştur. Daha erken dönemlerde Arap dili gramerinin tespitine yönelik çalışmalar nahiv ilmini ortaya çıkarmıştı. Sarf ilmi gibi belâgat ilmi de hicri ilk üç asır dil çalışmalarında nahiv eserlerinin bünyesinde inceleme konusu edinilmiştir. Belâgat ilmini Nahiv ilmi içerisinde ele alan ilk müellif Sibeveyh'dir. O, "*el-Kitap*" ismindeki eserinin birçok yerinde belâgatla ilgili konuları ele almıştır.

Bu dönemlerde daha çok Kur'ânı anlamak Kur'ânı yanlış anlamaktan korumak, tefsir, edebî tenkit ve kelam tartışmaları gibi gayelerle ilk belâgat eserleri verilmeye başlandı. Ebu Ubeyde Mâmer b. Müsenna (ö. 209 h.) "*Mecâzü'l-Kur'ân*", İbn Abdisselam "*Mecâzü'l-Kur'ân*" veya "*el-İşâretü ile ba'di envai'l- Î'câz fi'l Kur'ân-ı Kerîm*" , eş-Şerif er-Radi "*Telhisü'l beyân fi mecâzati'l Kur'ân-ı Kerîm* " adlı eserlerinde müstakil olarak Kur'ân-ı Kerîm edebîyatı üzerine eserler verdiler. Yapılan bu çalışmalar daha çok Arap olmayan Müslümanların Kur'ân-ı Kerîm ve diğer dini terimlerden faydalanmaklarını amaçlıyordu. Belâgat ilminin ilim olarak

---

[1] Komisyon, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları* - III, 269.
[2] Maide sûresi, 5/3.

tedvin edilmediği bu dönemde dilci müfessirler takdim, itnâb, icâz, istifhâm, teşbîh, istiâre, mecâz ve kinâye gibi belâgat terimlerine yer vermişlerdir.[1]

Belâgat ilmi ilk oluşum devresinde Kur'ân-ı Kerîm amaçlı ortaya çıkarken zamanla alanı genişlemiş ve Arap edebîyatını kapsar hale gelmiştir. Arap edebiyatına yönelik belâgat çalışmaları ise edebî tenkit şeklinde başlamıştır. İslami dönemde ise hem Kur'an-ı Kerim'in icâzı, hem de edebî tenkit sebebiyle bu faaliyet daha hızlı bir şekilde devam etmiştir. [2]

Belâgat ilminin edebîyat içerisinde ele alan âlimler ve kitapları şöyle sıralayabiliriz;

el-Câhız (ö.155 h.), "*el-Beyân ve't-tebyin*" , el-Müberred (ö.286 h.) "*el-Kamil*" ve "*el-Belâga*", İbnu'l-Mu'tez (ö. 296 h.) "*Kitabu'l-Bedii*", İbn Cinni "*el-Hasâis*" İbn Sellâm el-Cumahî (ö.232 h.), Ebu Zeyt el-Kureşî, İbn Kuteybe, vs. gibi edipler bu bağlamda çalışmalar sunmuşlardır.[3]

Hicrî ilk üç asrı kapsayan bu dönemden sonra belâgat ilmi aşama aşama gelişerek esas şeklini almaya başladı. Hicrî üçüncü asırda el-Câhız, belâgatın temellerini atmış idi. Hicrî üçüncü asırdan itibaren belâgat ilmi, el-Câhız'ın "*el-Beyân ve Tebyin*" adlı eseriyle attığı temeller üzerine yükselmeye başlar. Öncelikle İbn Mu'tez (ö. 296) "*Bedî*" kitabından bedî' sanatını etraflıca inceleyerek bu konuyu ele alan ilk kişi olmuştur. Belâgatın tam teşekküllü oluşum devri diye bileceğimiz dördüncü ve beşinci asırlarda Ebu Hilâl el-'Askerî (ö.337) "*Kitabü's-Sınâ'ateyn*" adlı eseri, İbn Reşik (ö.463 h.), "*el-Umde*", ibn Sinan el-Hafacî'nin (ö.466 h.), "*Sırrü'l-fesaha*"sı vs. yazılan ana eserlerdi. Yine belâgat ilminin ana kurucusu olarak kabul edilen Abdülkâhir Cürcânî (ö.471 h.), "*Esrarü'l- belâga*" ve "*Delâilü'l-icâz*" adlı eserlerini bu dönemde kaleme aldı. Bu eserlerle geliştirilen belâgat birikimini Zemahşerî (ö.538 h.) ilk defa "*el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil*" adlı tefsirinde belâgat

---

[1] Mâzin Mübarek, *Fi'l-veciz târihu'l-belâga*, Daru'l- fikr, Dimeşk, 2004, s. 38-39.
[2] Ali Uşrî Zâyed,*el-Belâgatü'l-arabiyye*, s.12-17; DİA. 5/381.
[3] Abdulfettah Lâşin, *Me'ânîfî dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, Kahire, Daru'l fikri'l-Arabî, Mısır, s. 13-15.

ilmiyle ilgili bazı misaller vermiştir. Dağınıkta olsa, artık derlenip sistemli olarak yazılma aşamasına gelen belâgat Fahrettin er-Râzi (ö.606 h.) ve Reşidüddin Vatvat'ın (ö.513 h.) derleme ve katkılarıyla iyice olgunlaşmış ve nihâyet Sekkâkî tarafından belâgat ilmi bedî', beyân ve me'ânîolarak üç bölüm halinde "*Miftâhü'l-ulûm*"da ortaya çıkar.[1] Sekkâkî, birçok edebiyat çalışmalarını etkiler. Öyle ki yıllarca Osmanlı ve diğer İslam beldelerinde, belâgat ilmi ders kitabı olarak okutulacak olan "*Telhîsü'l- Miftâh*" adlı esri kaleme alan Kazvînî'yi etkiler. Kazvînî, Sekkâkî'nin "*Miftâhü'l- ulûm*"undaki belâgat ile ilgili üçüncü bölümünden etkilenerek "*Telhîs*" i kaleme alır.Ayrıca Kazvînî " *İzah fi ulûmi'l-belâga*" isimli esrini ise "*Telhîs*" i şerh etme amacıyla kaleme alır. Kazvînî'nin zikri geçen her iki eseri de belâgat ilminde hem zirvenin hem de düşüşün başladığı noktayı oluşturmuştur.[2]

Artık tüm belâgat faaliyetleri, Hicri sekiz ile on üçüncü asırlar arasında Kazvîni üzerine yapılan şerh ve haşiyelerle sınırlı kalarak, belâgat ilmi için ise ciddi bir duraklama asırları olmuştur. Bir yandan Teftâzânî ve Seyyit Şerif Cürcânî gibi meşhur ilim adamları orijinal fikirlerini bu şerh-haşiye çalışmaları içinde gösterirken[3] diğer taraftan bu dönemin dil âlimleri belâgat ilmi üzerine yeni şeyler binâ edemeden belâgat olduğu gibi kalmış, hatta belâğat ilmi için donukluk hayatı başlamıştır.[4]

Son asra doğru geldiğimizde zayıflamış olan belâgat ilmine yönelik canlandırma faaliyetleri baş gösterir. Osmanlı devletinin son döneminde bu amaç uğruna Ahmet Cevdet Paşa "*Belâgatı Osmaniye*"[5], Diyarbakırlı Sait Paşa "*Mizanü'l Edep*"[6] eserlerini kaleme alırlar.[7]

Modern çağda Muhammed Abduh'un, Cürcânî'nin "*Esrarü'l- belâga*" adlı eserini Ezher Üniversitesinde ders kitabı olarak okutmasıyla birlikte Belâgat ilmi

---

[1] Abdulfettah Lâşin, *Me'ânîfi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 15-17.
[2] Abdulfettah Lâşin, *Me'ânîfi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 15-17.
[3] Mâzin Mübarek, , *Fi'l-veciz târihu'l-belâga*, s. 108-114; DİA. 6/382.
[4] Komisyon, *Kur'an ve Tefsir araştırmaları* - III, s. 275.
[5] bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgatı Osmaniye*, İstanbul, 1298.
[6] bkz. Diyarbakırlı Sait Paşa, *Mizanü'l Edep*, İstanbul, 1305.
[7] Komisyon, *Kur'an ve Tefsir araştırmaları* - III, s. 276.

hayata döner. İlim adamları ve yayıncılar kadîm ve kaynak eserleri yeniden gözden geçirip neşretmeye başlarlar. Nihâyet başta Mısır ûlemâsı olmak üzere bir çok İslam ve batı ülkelerinde belâgat incelemeleri canlanır.[1]

Başlangıcından bu döneme kadar gelen belâgat çalışmaları taşıdıkları özellikler bakımından genel olarak kelâm ve felsefe mektebi ve edebiyat mektebi diye iki ana mektebe ayrılmaktadır. [2]

a- Kelam ve felsefe mektebi.

Bu mektepte felsefe ve mantıkî terimler hâkimdir. Bu mektep mensupları, belâgat ve fesahati ile tanınan kişilerden bol örnek vermek suretiyle yeni bir üslup ve anlayış getirme yerine, mantık kaidelerine uygun bir tarif ve bu tarife uygun bir misalden oluşan anlaşılması zor, yoğun bir metin ortaya koyma yoluna gitmişlerdir. Bu metinlerin anlaşılabilmesi için de ayrıca şerh, haşiye yazma ihtiyacını duymuşlardır. Bilhassa Sekkâkî'den sonraki belâgatcılar, bütün güçlerini bu zor metinlerin anlaşılmasına sarf ederek bu tür eserleri inceden inceye tahlil ve tenkit etmişlerdir. Dolayısıyla müstakil eserler ortaya koymadıkları belâgat ile ilgili şahsî görüşleri bu şerh ve haşiye bolluğu içinde kaybolup gitmiştir.[3]

b- Edebiyat Mektebi:

Bu mektep mensupları felsefi ve mantıkî terim ve tariflerden çok, edebî zevk ve sanat ölçülerini esas almışlar, bol misal ve şahitlerden hareketle edebî zevkin ve bir belâgat üslubunun ortaya çıkmasına gayret etmişlerdir. Bu mektebe mensup eserlerin okunup anlaşılmasının Kelâm mektebine göre kolay olması sebebiyle, bunlarla ilgili şerh ve haşiyelere ihtiyaç duyulmamıştır. Aynı şartlar içinde doğup gelişen bu mektepleri kesin çizgilerle birbirinden ayırtmak mümkün değildir. Şu var ki İslam dünyasında belâgat denince akla ilk gelen kelam ve felsefe mektebi ve bu mektebe mensup müelliflerin eserleri olmuştur. [4]

---

[1] Muhammed Reşit Rıza'nın kaleme aldığı altta adı geçen kitabın mukaddime kısmına bkz. Abdülkâhir el-Cürcâni, , *Esrâru'l-belağa fi ilmi'l-beyân*, Beyrut, 1409/1988. s.1–5.
[2] Ali Uşrî Zâyed, *el-Belâgatü'l-arabiyye*, s. 18–20; DİA. 5/382.
[3] Ali Uşrî Zâyed, *el-Belâgatü'l-arabiyye*, s. 12; DİA. 5/382.
[4] Ali Uşrî Zâyed, *el-Belâgatü'l-arabiyye*, s. 12; DİA. 5/382.

Belâgat bir ilim olarak üç kısma ayrılır. Beyân, meânî, bedî'. Beyân bir maksadın birbirinden farklı usûllerle ne şekilde dile getirileceğini, meâni, sözün duruma uygun bir şekilde nasıl ifade edileceğini, bedi' ise maksadı ifadede yeterli olan söze mâna ve ahenk açısından güzellik verme yollarını gösterir. [1]

Belâgat tarihi ile ilgili sunduğumuz bu veciz bilgilerle belâgatin ana konuları olan bedî, beyân ve me'ânî ilimlerinin oluşum tarihlerine yer verilmemiştir. Ortaya çıkmaları yönüyle farklı dönemlerde tezahür eden belâgat sanatlarının tarihi oluşum seyirlerini kendi başlıkları altında incelemeyi daha uygun gördük.

[1] M.A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 35.

2 – BELAĞAT İLMİNİN BÖLÜMLERİ

Belâgat ilmi, başlıca üç bölümden oluşur. Fakat genellikle belâgat kitaplarının bir tür giriş mahiyetinde olan başlangıç kısmında bizzat belâgat ve fesahat hakkında geniş bilgiler sunulur. Bu yönüyle bu bilgiler de sanki yeni bir sanat teşkil etmiştir[1]. Biz bu kısımla ilgili ayrıntılı açıklamalardan ziyâde, belâgat ilminin ana sanatları olan beyân, me'ânî ve bedî' sanatlarını genel hatlarıyla tanıtmaya çalışalım.

1- ME'ÂNİ İLMİ

Me'ânî ilmi, belâgatcıların cümleye bağlı belâgatla ilgili incelemeleri için isimlendirdikleri bilim dalının adıdır. Sözlük anlamı "mânalar" olup "mâna" kelimesinin çoğuludur. Terim yâni ıstılah mânası ise; sözün söylendiği amaca uygun olması, bir başka ifadeye göre kastedilen mânayı ifadede hatasız olması yönüyle sözün içinde söylendiği duruma ve yerine (mukteza-i hâle) uygunluğunu inceleyen metot ve kurallar ilmidir. Kısaca me'ânî, belâgat ilminin sözün yerinde olma (muktaza-i hâl) şartlarını inceleyen dalıdır.

1.1 Tarihi:

Arap edebiyat tarihinde ilk dönem ilim adamları, me'ânî kelimesini Kur'ân araştırmaları ve şiir temalarını incelemede kullanmaya başladılar.[2] Onlar çalışmalarında "*Me'âni'l-Kur'ân* ve *Me'âni'ş-şiir*" isimlerini kullandıkları gibi kitaplarına da bu isimleri veriyorlardı. Ancak böyle bir kullanım belâgat ilmiyle alâkadar olmaktan çok, me'ânîkelimesinin sözlük anlamıyla daha irtibatlıydı.[3] İbn Fâris (öl.392 h.), "*Sahabî*" adlı eserinin me'âni'l kelam bölümünde me'ânî kelimesini, belâgattaki me'ânî ilmiyle aynı anlamda kullanan ilk kişi olmuştur. Hatta

[1] Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 9-18; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, 1/13-34.
[2] Abdulfettah Lâşin, *Me'ânîfi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 75.
[3] Abdulfettah Lâşin, *Me'ânîfi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 75.

bazı araştırmacılar, birçok belâgatçıların me'ânî ilmini ele alırken İbn Fâris'in *Sahabî* kitabına dayandıkları, daha da ilginci Sekkâkî'nin eserini kaleme alırken, İbn Fâris'in kitabındaki *me'âni'l-kelam* bölümünden istifade ettiği iddia edilmiştir.[1] Nitekim Sekkâkî'den önce İbn Fâris dışında hiç kimse bu konuyu ele almamıştı.[2] Belâgatın ilk kurucusu kabul edilen el-Câhız ve Arap belâgatına dair ilk eser kaleme alan *el-Bedî'* kitabı müellifi İbnü'l-Mu'tez, me'ânî ilmini derli toplu, kurallı ve kâmil olarak ele almamışlar her ikisi de eserlerinde dağınık olarak me'ânî ilmine yer vermişlerdir. [3] Bu ilmin adını me'ânî ilmi olarak Sekkâkî belirlemiştir. Ünlü müfessir Zemahşerî (ö.558 h.), meşhur tefsiri "*Keşşâf*"ında, me'ânî ilmi kavramını kullanmış. Ama o bu kavramı bazen beyân ilminin bir alt babı,[4] bazen ise üç belâgat ilmini de bedi' ilmi olarak isimlendirerek me'ânî ilmini bedi' ilmine dâhil etmiştir.[5] Kısacası me'ânî ilmi, Abdülkâhir el-Cürcânî (öl.471h) tarafından "*Delâilü'l-icâz*" ve "*Esrârü'l-belâga*" isimli eserlerinde, bu ilmi inceleyip her yönüyle belirleyene kadar, gerek me'ânî ilminin bölümlerinin sayısını ve neleri kapsadığını, gerekse bu ilmin kendi başına belâgat ilimlerinden birisi olması yönüyle, dil ve belâgat müellifleri arasında temel ayrılık noktasını oluşturmuştur. Nihâyet Abdülkâhir Cürcânî, kaleme aldığı muhkem eserleriyle bu farklılıkları giderdiği gibi me'ânî ilminin kurucusu da olmuştur.[6] el-Cürcânî'den sonra me'ânî ilmi, onun belirlediği esaslar üzerine kalmıştır. el-Cürcânî'den sonra yaşayan müellifler, sadece onun görüşlerini daha derli toplu hale getirmiş ve ihtisarlar oluşturmuşlardır. Belâgat ilmini ilk defa üçe ayıran Sekkâkî,

---

[1] Abdulfettah Lâşin, *Me'ânîfî dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 76.
[2] DİA., 28/204.
[3] DİA., 28/204.
[4] Zemahşerî, *-Keşşâf' an hekâiki't-tenzîl*, I-IV Kahire, 1966. , 3/356.
[5] Abdulfettah Lâşin, *Me'ânîfî dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 79; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/89.
[6] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 24; DİA., 28/204.

Miftâhü'l-ulûm kitabında me'ânî ilmini bu üç ilimden biri olarak sayan ilk kişi olmuştur. [1] Son olarak Hatip el-Kazvînî ise, *Telhîs* ve *İzâh* kitaplarında me'ânî ilmini, lafızların mukteza-ı hâle uyumluluğunu sağlayan durumları inceleyen ilim şeklinde tanımlamış ve bu ilimde bazı yenilikler yapmıştır.[2] Ondan sonra gelen günümüze kadar ki belâgatçılar ise, Kazvînî'nin yolundan gitmişlerdir.

1.2 Bölümleri

Me'ânî konuları genelde;

a: Haber ve inşa cümlesi,

b: İsnâd ve müsned ilişkisi şeklinde iki farklı ama aynı sonuca ulaştıran bölümlemelerle ele alınmıştır. Buna göre me'ânî ilminin konuları ise:

1 - A: Haber cümlesi,

Haber cümlesinin kuruluş gayesi,

Haber çeşitleri,

Haber cümlesinin durumun gereğinden çıkması,

B: İnşa cümlesi,

Emir, Nehiy, Soru, Temenni, Nidâ, bibi cümleler.

2- A: İsnadın halleri.

B: Müsnedün ileyhin halleri, Müsnedin fiile bağlı halleri, Müsnedle ilgili öğelerin mütaallikât yönüyle halleri, İnşâ, Kasır, Fasıl ve Vasıl, İcâz, İtnâb ve Müsâvât, Zikr, Hazif, Takdim Ve Tehir .[3]

1.3- Önemi:

Me'ânî ilmi genel olarak Arap edebiyatının mâna inceliklerini, özel olarak ise Kur'ânın anlam zenginliğini ve zevkini, bir başka ifade ile Kur'ânın mâna

---

[1] Abdülfettah Lâşin, *Me'ânîfi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 79.
[2] Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 161.
[3] Bu tasnif daha çok geçmiş dönem belegat alimlerinin kullandığı bir tasnif türüdür. Bkz. Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 23-190; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, 1/24-292; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 23-152.

yönüyle mucizeliğini kavramada vazgeçilmez bir ilimdir.[1] Nitekim bu ilim, ilk aşamalarda İcâzü'l Kur'ân eserlerinde oluşum dönemini yaşarken, nazım teorisi ve Kur'ânın nazmı görüşleriyle Bakillânî ve İbnü'l- Mukaffa tarafından yavaş yavaş ortaya konmuştur. Görüldüğü gibi, oluşum ve gelişim döneminde me'ânî ilmi Kur'âna yönelik araştırmalarla vücut bulmuştur.[2] Yine Ahmet Haşîmî'nin de dediğini gibi, ifadenin lafızda gizli olan esas zevk verici ikinci mânayı tespit ancak me'ânî ilmi ile mümkün olmaktadır. [3]

[1] Abdurrahman Habenneke, *el-Belâğatu'l-'arabiyye*, 1/166-192.
[2] DİA, 28/205.
[3] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 80.

2. BEDÎ' İLMİ

Başta da belirtildiği gibi, bedî' belâgat ilminin ilk ana sanatlarından biridir. Kadîm ve muâsır belâgat âlimlerinin çoğu, bedî' ilmini belâgat ilminin üçüncü ana konusu olarak eserlerinde zikretmişlerdir.[1]

Bedî' kelimesi, sözlükte herhangi bir örnek, model ve benzeri olmadan yaratılmış, bir başka deyimle örneksiz ve benzersiz icat edilen demektir.[2]

Belâgat ilmindeki terim mânası ise: Edebî sanatlarla süslenmiş ifadenin muktezay-ı hâl'e[3] uygun lafızların her yönüyle kusursuz, mânaca makul aynı zamanda bir ahenge sahip olmasının usûl ve kaidelerini inceleyen ilim anlamına gelir.[4] Kısaca bedî' ilmi, düşünülenleri duruma ve yerine göre açık ve güzel ifâde etme sanatıdır.

Bedi' bölümünde söz konusu edilen edebî sanatlar, genellikle konu ile ilgili yazılan eserlerde sözü lafız ve mâna yönünden süsleyen unsurlar olarak ikiye ayrılarak ele alınmakta ve "*Muhassinât*" (güzellik veren unsular) olarak adlandırılmaktadır.[5]

2.1 – Tarihi

Bedî' kelimesi, ilk defa Hicrî ikinci asır âlimleri tarafından kullanıldı. Bu dönemin meşhur şairlerinden Nusayrî (ö.90.h), Beşşâr b. Bürd, (ö.167.h), İbn Herme (ö.176.h), Mansûr Nümeyrî (ö.190.h)vd. bedî' kelimesini şiirde mâna ve lafız yönünden eski usûlden ayırıp hiç bilinmeyen yeni tarzda şiir irâd etme

---

[1] Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, s. 135; Ahmet Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 217; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, s. 481; Muhammed Ali Sultânî, *Belagatü'l-Arbiyyetu fî fününihâ*, Dimeşk, 1991, s. 21; DİA., c.5 /321.

[2] Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 309; Kelimenin ayrıntılı filolojik incelemesi için bkz. Ahmet Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 217.

[3] Muktezayı hal: Sözün söylendiği ortama kişiye kısacası söylendigi andaki vâkıaya uygun olmasıdır.

[4] Muhammed Zerkân Ferruh, s. 145; Teftâzânî *Şerhu'l-Muhtasar*, s. 135; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, s. 481 ; Nusreddin Bolelli, a.g.e., s. 209; DİA., 5/320.

[5] M.A.Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 142-143.

anlamında kullandılar. Bu tarihten itibaren bedî' kelimesi, bir şeyi ifade etmede yeni, alışılmadık bir tarzda şiirde şâirler ve şiir râvilerince çokça kullanılmaya başlandı. el-Câhız (ö.255.h), *el-Beyân ve't-tebyin*'inde belâgatin temellerini oluştururken, bedî' ilminden şu lafızlarla bahsetmektedir: "Bedî', Araplara hastır. Arap dili bedi' vasıtasıyla diğer dillerin üstesinden gelmiştir" der.[1]

Bu ilmî, edebî bir sanat olarak inceleyen, usûlünü açıklayıp ana konularını belirleyen ilk kişi, şâir halife İbnü'l-Mu'tez (ö.296.h) olmuştur.[2] İbnü'l-Mu'tez, eseri "*Kitabü'l-Bedî'*"in ilk kısmında bu belâgat sanatının ilk defa Hicrî ikinci asır şâirlerince değil, tam aksine bu sanatın, bedevîlerin günlük dillerinde, câhiliye şiirlerinde, Kur'ân'da ve hadislerde var olduğunu açıklar.[3] İbnu'l-Mu'tez, kitabında şöyle der: "Bedî' sanatını benden önce bir araya getiren hiç kimse olmadığı gibi, bu alanda eser kaleme alma konusunda da beni geçen olmadı."

İbnu'l-Mu'tez'den sonra bedî' ilmiyle ilgili çok eserler kaleme alındı. Bedî' ilminin bölümleri, her bir edebîyatçının elinde zaman geçtikçe artıyordu. Nitekim el-Câhız on üç, İbnu'l-Mu'tez on beş, Kudâme b. Ca'fer (ö.337 h.) yirmi bir, Ebu Hilâl el-'Askerî (ö.395h.) "*Sınâ'ateyn*" kitabında kırk bedî' ilmi bölümünden bahsetmişler.[4] Nihâyet bu ilme kendi başına müstakil bir belâgat sanatı kimliğini " *Miftâh'ûl-ulûm*" adlı eseriyle Ebu Yakup es-Sekkâkî kazandırdı. Yalnız es-Sekkâkî, bedî' terimini kullanmamış, bedî' ilminin tüm konularını lafız ve mânaya müteallik konular şeklinde ele almıştır. Bedrettin b. Malik (ö.686 h.), es-Sekkâkî'nin meânî ve beyâna zeyil olarak gösterdigi ve "tahsin'ul-kelâm" adıyla bildirdiği edebî sanatlar grubu için ilk defa bedî' terimini kullanır. Nitekim "*el-Misbâh*" adlı eserinde bedî' sanatından bahsederken onu sadece lafız ve mâna itibarıyla sözü güzelleştirme yönünden fesahatın tamamlayıcısı olarak değerlendirir.[5]

---

[1] el- Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/55–56.
[2] bkz. es-Sultânî, *Belagatü'l-Arbiyyetu fi fûnünihâ*, s. 10–11.
[3] İbnu'l-Mu'tez, *Kitabü'l-Bedî'*, Dimeşk, 1986, s. 57.
[4] Ebu Hilâl el-'Askerî, *Kitabu's-Sınâ'ateyn*, Beyrut, 1971. s. 450; ayrıca bkz. es-Sultânî, *Belagatü'l Arbiyyetu fi fûnünihâ*, s. 10.
[5] Bedrettin b. Malik, *el-Misbâh fi 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Kahire, 1341, s. 75.

Kazvînî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ın da artık bu ilim, "üçüncü sanat bedî' ilmidir" diyerek belâgat ilmini oluşturan beyân ve meânî'den sonra üçüncü belâgat sanatı olarak incelenmiştir.[1]

2.2 – Bölümleri

Bedî' ilmi iki kısma ayrılır:

A- المحسنات المعنوية **Manevî güzelleştirmeler**; İfadeyi mânaca süsleme sanatı. Bu kısım başlıca Tıbâk, Mukâbele, Tevriye, İstihdâm, Cem', Tefrîk, Taksîm, Mürâ'atü'n-azir, İ'tilaf, Mübâlağa, İğrak, Te'kidü'l-medh bi-mâ yüşbihü'z-zemm, Hüsn-ü talîl , Lafzın mâna ile i'tilâfı , ve benzerlerinden oluşur.

B - المحسنات اللفظية **Lafza ait süsleme sanatları**; Lafızla ilgili başlıca süsleme sanatları şunlardır: Cinâs, Seci', İktibas, Akd, Tanzim, Hüsn-i ibtidâ, Hüsn-i intihâ, v.b.[2]

2.3 – Önemi

el-Câhız, Arapçanın bedî' ilmi vesilesiyle diğer dillerden üstün olduğunu söyler.[3]

el-Bakîllânî ise bedî' ilminin, Kur'ân-ı Kerîm'in taklidinin imkânsızlığını ispat etmeye yetmeyeceğini, ancak Kur'ânı anlamaya yardımcı olacağını söyler. Çünkü bedî' hârikulâde bir şey değildir. Bir insanın bütün konuşmalarını kâfiyeli söyleyebileceği gibi, bir diğeri bütün nutuklarını secili söyleyebilir. İ'câz,

---

[1] el-Kavzînî, *et-Telhisu'l-miftah*, Ebrar yayınları, İstanbul, 1990. s.165; Teftâzâni. *Şerhu'l-Muhtasar*, 2/135.

[2] Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/135-219; Ahmet Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*., s. 219-255; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, s. 489-512; Muhammed Ali Sultânî, *Belâgatü' -Arabiyyetu fi funûnihâ*, s. 22 vd.; DİA., c.5 s. 321; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 309-407; Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân*, s. 82.

[3] el-Câhız, *Beyân ve't-tebyîn*, 4/55-56; es-Sultânî, *Belâgatü'l-Arabiyyetu fi funûnihâ*., s. 9.

Kur'ân'daki bedîî sanatlarında onun nazmında ve fesahatindedir. el-Bakîllânî bu görüşüyle, bedî' ilminin önemini hafife almamış, aksine Kur'ânın icâz yönünü vurgulayarak bedî' ilminin Kur'ân icâzını anlamadaki rolünü takdir etmiştir. [1]

[1] Bâkıllânî, Ebu Bekir Muhammed b. Tıyb b. Muhammedb.Cafer b. Kasım, *İ'câzü'l-Kur'ân,* (thk. es-Seyyid Muhammed Sakr) Kahire, 1985. s. 35,111–112.

3 - BEYÂN İLMİ

Beyân kelimesi, tüm İslam bilimlerinde en çok kullanılan bir kelimedir. Araştırma yapmakta olduğumuz mecâz-ı mürsel ve alâkaları konusu belâgat ilmini oluşturan bedî', me'ânî ve beyân ilimlerinden, beyân ilminin kapsamı dahilinde bulunmaktadır.

Beyân kelimesinin sözlük mânası, ortaya çıkmak, açık seçik olmak, açıklamak ve anlaşılır hale getirmektir.[1] Kur'ânda beyân kelimesi, Âli İmrân (138), Rahmân (4), ve Kıyâme (19) âyetlerinde az önce zikri geçen sözlük anlamında kullanılmıştır.[2]

Bir belâgat ilmi terimi olarak beyân sanatının anlamı; Bir mânayı farklı söz ve usûllerle anlatmayı öğreten belirli usûl ve kâideleri olan bir ilimdir.[3] Daha geniş ve kapsamlı bir tanımı ise, mânayı ifade eden lafzı açıklığa kavuşturmak için gereken melekeyi kazandıran, duygu ve düşünceyi farklı yollarla dile getirme usûl ve kaidelerini inceleyen ilim dalı beyân ilmidir.[4]

3.1 – Tarihi

Beyân ilminin sözlük anlamında kullanımı, câhiliye dönemine kadar dayanır. Kur'ân ve hadislerde geçen beyân kelimesiyle sözlük mânası kastedilmiştir. Fakat beyân ilminin zuhuru, ancak asırlar boyunca araştırmacı âlimler ve belâgatçılar ve edebîyatçılar tarafından yapılan çalışmalarla gerçekleştirilmiştir. Beyânın konularından olan teşbîhi, ilk defa Sibeveyh "*el-Kitab*"ın da, ardından İbn Sellâm "*Tabakatu'ş-Şu'ara*"sında zikretmişlerdir. Daha sonra belâgatın kurucusu el-Câhız

---

[1] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 7; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 155; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar* 2/3; Komisyon, *Dirâset fi ulûm'l-beyân*, s. 8; DİA., 6/22; M. Zerkan Ferruh, *el-Vâzıh fi'l-belâga*, s. 72; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Vâzıh fi'l-belâga*, s. 81; es-Sultânî, *Belâgatü'l-arabiyyetu fi funûnihâ*, s. 75.

[2] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 7.

[3] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 155, Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar* 2/3, M. Zerkan Ferruh, *el-Vâzıh fi'l-belâga*, s. 81; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 35

[4] es-Sultânî *Belâgatü'l -arabiyyetu fi funûnihâ*, s. 71.

(ö.255 h.) gelmiş ve beyân ilminin ana konularını oluşturan teşbih, istiâre, kinâye ve mecâz konularını "*el-Beyân ve't-tebyîn*" isimli eserinde ayrıntılı olarak incelemiştir. Yine bu müellif "*el-Hayevân*" adlı eserinde de bu konulara değinmiştir. el-Câhız, beyân kelimesini terim anlamına en yakın şekilde ele alan ilk kişi olmuştur.

el-Câhız'dan sonra gelen el-Müberred (ö.285 h.), "*el-Kâmil*" kitabında teşbihi öncelikli olarak ele almış. Beyânın diğer konusu olan kinâyeye ise kitabında ayrı bir önem göstermiştir. O bu iki alanı açıklamada çok sanatsal bir çaba harcamış ve teşbîhin konusunu yüz yirmi sayfada bol şevâhid ve seçkin atasözleriyle derinlemesine incelemiştir.[1] Daha sonraki dönem âlimlerinde İbnu'l-Mu'tez (ö.292 h.)'in, "*Kitâbü'l-bedî*" isimli muhteşem belâgat eserinde beyân ilminin bir diğer konusu olan istiâreyi kitabının ilk kısmında incelemiştir.[2] Tariflerde cimri davranın İbnu'l-Mu'tez, örnek ve şevâhid sunmada gâyet cömert davranmıştır. Kitabının ikinci bölümünde ise teşbîh konusuna yer vermiştir.[3]

Beyân ilminin bir diğer önemli konusu olan mecâz konusuna gelince, mecâzın da kendine has tarihi bir seyri olmuştur. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el Müsenna et-Temîmî (ö.213 h.), mecâzla ilgili ilk eser kaleme alan ve eserini "*Mecâzü'l-Kur'ân*" şeklinde isimlendiren ilk kişi olmuştur. Ebu Ubeyde, beyân ilminin konularını bir araya getiren ve beyân ilminin kurcusu olarak kabul edilir. [4] O, bu kitabını Fadl bin Rabiî'nin meclisinde kendisine yöneltilen sorular üzerine telif etmiştir.

Belâgatçilerin te'lifatlarında günden güne gelişen beyân ilmi, İbnu'l- Mu'tez, Kudâme bin Ca'fer (ö.237 h.) Ebu Hilâl el-'Askerî (ö.400 h.) ve İbn Raşik el-Kayravânî tarafından bedî' ilmi ile içiçe ele alınıp geliştirilmiştir. Nihâyet Ebu Mansûr es-Seâlibî (ö.429 h.), yaşadığı döneme kadar me'ânî ilmi ile beraber incelenen beyân ilmini, ilk defa me'ânîilminden ayrı olarak ele alır. Ve en son

---

[1] es-Sultânî, *Belâgatü'l-arabiyyetu fi funûnihâ.*, s. 76 ; Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 7; Komisyon, *Dirâset fi ulûm'l-beyân*, s. 6.
[2] İbnu'l-Mu'tez, *Kitabü'l-Bedî'*, s.15.
[3] İbnu'l-Mu'tez, *Kitabü'l-Bedî'*, s. 198.
[4] Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 35; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 155 .

aşamada beyân ilmi Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö.471 h.), "*Esrârü'l Belâga*" isimli eserinde tüm yönleriyle zuhur eder. el-Cürcânî, bu kitabını tamamen beyân ilmine tahsis etmiştir.[1] el-Cürcânî, kendinden önceki el-Câhız, İbnu'l-Mu'tez ve Ebu Hilâl el-'Askerî gibi âlimlerin yolundan gitmiş, fakat onların hiçbiri beyân ilminin esaslarını sağlamlaştırma, binasını kurma ve usûllerini düzenlemede el-Cürcânî gibi olamamışlardır. el-Cürcânî, mecâz konusunu mecâz-ı lugavî ve mecâz-ı aklî diye ikiye ayırmıştır. Konuları ele alış tarzı, onun belâgat ilminde kadri yüce biri olduğunu ispat eden tahliller, fikri zenginlikler ve olgun zevkini gösteren kitabından sadece bir bölümdür.[2]

el-Cürcânî'den sonra gelen Zemahşerî, *Keşşâf* tefsirinde beyâna ait incelemelere bolca yer vermiştir. Ayrıca o Seâlibî'den sonra beyân iliminin müstakil bir ilim olduğunu söyleyen ikinci filolog olmuştur.[3] Nihâyet Sekkâkî, *Miftâhü'l ulûm* kitabıyla beyân ilminin konuları ve tariflerini en ince ayrıntılarına kadar tesbit etmiş ve bu ilmin belâgattaki yerini belirlemiştir. Beyân ilmi Sekkâkî'nin eserinde ikinci kısım olarak ele alınmıştır. Böylece beyân ilmi bu alim ile doruk noktaya ulaşmıştır. Sekkâkî'den sonra gelenler ise ancak Sekkâkî üzerine şerh, muhtasar ve araştırmadan öte pek bir şey koyamamıştır. Örneğin Hatip el-Kazvînî *Tehlîs* ve *Telhîs* şerhi olan *el-İzâh*'ında Sekkâkî'yi kendi tertip ve sistemi içerisinde hülâsa ve şerh etmiştir.[4]

3.2 - Bölümleri

Beyân ilminin temel konuları mecâz, kinâye, teşbîh ve isti'âredir.[5] Beyân ilminin bölümlerini oluşturan bu sanatlar, kendi içinde de farklı kısımlar ihtiva ederler. Fazla ayrıntıya girmeme amacıyla sadece konumuz olan mecâz bahsini tüm ayrıntılarıyla inceleyeceğiz.

---

[1] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s,155; DİA., 6/23.
[2] Abdülkâhir Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, s.322; es-Sultânî, *Belâgatü'l-arabiyyetu fi funûnihâ.*, s . 77.
[3] Abdulfettah Lâşin, *Beyan fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 14.
[4] Abdulfettah Lâşin, *Beyan fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 14, DİA., 6/23.
[5] Komisyon, *Dirâset fi ulûm'l-beyân*, s.15–260; es-Sultâni, *Belâgatü'l-arabiyyetu fi funûnihâ.* s. 101–150.

3.3 – Önemi

Beyân bir çeşit anlatım aracıdır. Bu ilim, Arap şiir ve nesrindeki bir ifadeyi açıklığa kavuşturabilmemiz için gerekli olan melekeyi kazandırır. İfade edilmek istenen duygu ve düşünceleri farklı yollarla dile getirme usûl ve kaidelerini kişiye sunar. Nitekim bir dilde anlatılmak istenen mânayı birbirinden farklı açıklık ve nitelikte ifade eden lafızlar vardır. Yine duygu ve düşünceleri yerine ve zamanına uygun bir şekilde ifade edebilmek ve edebî eserleri daha iyi anlamak bu ilim sayesinde mümkün olmaktadır. Tüm bu söylenilenlerden önemlisi ise, insan ve cinlerin bir benzerini getirmekten âciz kaldıkları *Kur'ân-ı Kerîm*'in ifadeye bağlı icâz yönünü anlamada esas yer teşkil eden ilim, beyân ilmidir.[1] Nitekim Zemahşerî Kur'ândaki uslüp ve mâna inceliklerini me'ânî ve beyân ilimlerini bilen kimselerin anlayabileceğini ifade eder.[2]

---

1 Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 156.
2 Zemahşerî, *Tefsir'ul-Keşşaf*, 1/23.

MECÂZ İLMİ

Beyân ilminin ana konularının mecâz, kinâye, isti'âre ve teşbîh olduğunu ifade etmiştik. Beyân, ilminin bu dört ana konusu içinde en önemli konu mecâz ilmi olmuştur. Belâgat âlimleri, bir mânayı ifâde etmede kişiyi amaca ulaştıran en iyi beyân vasıtasının mecâz olduğunu dile getirmişlerdir. [1]

Mecâz kelimesinin kökü, جاز "câze" fiilidir. Bu kelime fiilin mastar-ı mîmisi olabileceği gibi, ism-i mekânı da olabilir. جاز "câze" filinin sözlük anlamı, bir yerden bir yere geçmektir. Mecâz kelimesi, ism-i mekân olarak değerlendirilirse, mânası "yol, gelip geçilen yer," olur. Mastar olarak değerlendirilirse bu kez mâna "bir yerden bir yere yürümek suretiyle geçmek" şeklinde olur.[2] Ayrıca bu kelimenin sözlük anlamı ile ilgili olarak mecâz kelimesi mastarı, ismi fâil anlamında olunca "asıl mânasından başka anlama geçen lafız" veya ismi mefûl anlamında olunca "asıl mânasından başka mânaya nakledilen lafız" olarak iki farklı şekilde de yorumlanmıştır.[3] Kısacası mecâz kelimesi, gelip gidilen geçilen yol, geçinilmesine izin (cevaz) verilen sınır ve gerçeğin zıddı anlamlarına gelir.[4]

Bir beyân ilmi olarak mecâzın terim anlamı; konulduğu mânada kullanılan lafız anlamına gelen hakikatin zıddıdır. Daha geniş bir tanımla belâgat âlimlerine göre mecâz; gerçek anlamın kaydedilmesine engel olan bir karine ile ve bir alâkanın varlığı sebebiyle gerçek anlamı dışında bir mânada kullanılan kelime ve terkîbe

---

[1] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s.179; es-Sultânî, *Belâgatü'l-arabiyyetu fi funûnihâ*. s. 131; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 589-591.

[2] el-Firuzâbâdi, *el-Kamusu'l muhit*, Beyrut, 1987, s. 651; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 589.

[3] Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga* s.263; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, s. 2/61; Abdülkâhir Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, s. 342; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga* s. 179; Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 130-131; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 76; DİA. , 28/217.

[4] Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga* s. 263; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar* s. 2/61; Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, s. 342; Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 130-131; Komisyon, *Dirâset fi ulûm'l-beyân*, s. 208.

verilen addır.[1] Yapılan bu tanımın daha iyi kavranabilmesi için hakikat, karine ve alâka kavramlarının iyi anlaşılması icap eder.

Hakikat: Konulduğu mânada kullanılan lafız demektir. Veya içinde takdîm ve tehir, isti'âre veya temsîl olmayan lafzın konulduğu mânaya delâlet etmesidir.[2] Meselâ kelimeler, esas mânalarında kullanıldıkları zaman buna "hakîkat" denir. Esâs mânaları dışında başka bir mânada kullanıldıklarında buna "mecâz" denir.[3]

Alâka, Hakikî mâna ile mecâzî mânayı birbirine bağlayan bağdır veya mecâzî mâna ile Hakikî mâna arasındaki münasebettir.

Karîne ise, mütekellimin Hakikî mânayı kastetmediğine dair kullandığı delildir. Lâfzî ve halî olmak üzere iki kısımdır. Eğer karine ifade içinde yer alırsa buna *lâfzî karine*; eğer mütekellimin halinden veya sözün gelişinden anlaşılıyorsa buna da *hâlî karine* denir.[4]

1. Tarihi

Mecâz kelimesinin belâgat tarihindeki ilk kullanımı terim mânası yönüyle olup mecâzın kökleri ilk dilbilimcilere kadar dayanır. Nitekim terim anlamı ile mecâz kavramının Sibeveyh, hatta Halil b. Ahmet tarafından kullanıldığı malumdur. Sibeveyh, mecâz yerine "si'atü'l-kelâm" Yâni sözdeki anlam genişlemesi terkibini kullanmıştır.[5] Mecâz kelimesinden ilk defa bahseden "*Mecâzü'l Kur'ân*" kitabıyla Ebu Ubeyde Mâmer b. Müsenna (ö.209 h.), olmuştur.[6] Ebu Ubeyde, bu eserinde Kur'ân-ı Kerîmin filolojik yorumunu yaparken mecâz kelimesini, mecâzî ifadeleri

---

[1] Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruhâ*, s. 590-591; es-Sultânî, *Belagatü'l-Arbiyyetu fi târihihâ*, s. 131; M. Zerkan Ferruh, *el-Vâzıh fi'l-belâga*, s. 105; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, s. 121,

[2] Cüneyt Eren, a.g.e., s. 42

[3] İbn Manzur, *Lisânü'l-'arab*, 5/326; Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, 392; el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, s. 350; el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 121–122; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 76

[4] et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünün* ., I/1315; Tabâne, a.g.e., s. 451-452 ve 454; Alî el-Cârim ve Mustafâ Emîn, a.g.e., s. 78-79; Saraç, s.89; Bolelli, a.g.e., s. 77.

[5] Ahmet Matlub, *a.g.e* ., s. 589.

[6] Ahmet Matlub, *a.g.e* ., s. 589; DİA. 28/224.

kapsayan geniş bir terim olarak kullanmıştır.[1] Zira o, eserinin mukaddimesinde otuzdan fazla mecâz türünü örnekleri ile açıklamıştır. Ancak Ebu Ubeyde, bu eserinde mecâzı hakikatin karşıtı olmaktan çok, Arapların Arap dilini kullanım şekilleri ve ifade tarzları, filolojik izahlar, mânaların tefsiri ve te'vili anlamında kullanılmıştır.[2] Ebu Ubeyde'nin çağdaşı olan Ferrâ'da (ö.207 h.), "*Mecâzü'l Kur'ân*" adlı eserinde mecâzı Ebu Ubeyde ile aynı bağlamda Yâni te'vil ve tefsir anlamı ile ele almıştır.[3] Daha sonra İbn Kuteybe (ö.276 h.), kendinden öncekilerin yolundan gitmekle beraber, mecâz konusuna bazı yeniliklerde katmıştır.[4] O, "*Te'vil Müşkilü'l Kur'ân*" kitabında öncekilerden farklı olarak kelimenin delâletini beyânî delalete nakletmede ortaya koyduğu yenilikleri serdeder.[5]

Bu döneme kadar dilcilerin elinde belirginleşen mecâz ilmi, üçüncü asırdan itibaren kelamcıların özelliklede mutezile kelamcılarının tevhidi açıklamak ve yanlış kelam anlayışlarını bertaraf etmek için başvurdukları, ana metot edikleri bir belâgat ilmi olarak gelişimine devam etmiştir.[6] Onlar ulûhiyetle ilgili âyetleri tecsîm ve teşbihçi te'villerden kurtarmak için mecâz yorumlarına sığınmışlardır.[7] el-Câhız (ö.255 h.), mecâz kelimesini süre gelen sözlük anlamından kurtarıp belâgat ilmindeki literatür mânasına kavuşturan ilk kişi olmuştur.[8] el-Câhız mecâzı, hakikatin karşıtı olan lafız şeklinde anlamış ve teşbih, isti'âre gibi beyân ilmi çeşitlerini mecâz kapsamında görmüştür.[9] Ardından el-Müberred, "*Kâmil*" adlı şaheserinde hakikat ve asıl kelimelerini mecâzın karşıt anlamı olarak ilk defa inceleyen kişi olmuştur.[10] İbn

---

[1] Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 589.
[2] Ebu Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l -Kur'ân*, I-II, (Thk: Muhammed Fuad Sezgin), Müessesetü'r-Risâle, 1976. s. 3-6; DİA. 28/224.
[3] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 129.
[4] Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 590.
[5] İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah, b.Müslim, *Te'vil'ü müşkili'l-Kur'ân*, (Thk. Seyyid Ahmet Sakar), Kahire,1973. s. 76-101; Mustafa Kurt, *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı*, s.173
[6] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 134.
[7] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 130-131; DİA. 28/224.
[8] el-Câhız, *el-Beyân ve't-teybin*, 1/75.
[9] es-Sultâni *Me'a'l-belâgati'l-'Arabiyye fi târihihâ*, s. 76; Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 131.
[10] El-Müberred. Mhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-luğati ve'l-edeb*, I-II, Beyrut, 1996. 1/336.

Cinnî (ö.392/1002) ise, "*el-Hasâis*" adlı eserinde hakikat ile mecâzı ilk defa bir arada zikredip, hakikatin tanımını yapan ilk kişi olmuştur.[1]

Nihâyet belâgat ilmine yaptığı yorum ve açıklamalarla bu ilmi oluşturan Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471 h.), "*Esrarü'l Belâga*" adlı eserinde beyân ilminin ana konuları olan mecâz, isti'âre, teşbîh ve te'vil konularına bolca yer vererek incelemesini yaptığımız mecâz konusunu tüm ayrıntılarıyla bu kitabında konu edinmiştir.[2] el-Cürcânî konumuz olan mecâz ilmini hakikat, mecâz, aklî ve luğavî mecâz, her ikisi arasındaki fark, mecâzın mânası ve hakikati, mecâz-ı mürsel vs. gibi başlıklarla bu boyutta ayrıntılı ele almıştır.[3] el-Cürcânî, mecâzı mürsel konusunu ilk ele alan kişi olmuştur. el-Cürcânî ile, hicrî beşinci asırla beraber belâgat ilmi verimlilik ve olgunluk dönemine erişmiştir.[4]

el- Cürcânî'den sonra mecâz ilmi Sekkâkî'de (ö.626 h.) pek değişikliğe veya yeniliğe maruz kalmamıştır. Sekkâkî, el-Cürcânî'nin "*Esrarü'l-belâga*" ve "*Delâilü'l-i'câzın*"da etraflıca ele aldığı mecâz konusunu daha sistemli bir hale getirip konuları tasnif etmiş, bölümlere ayırmış ve "*Miftâhu'l-ulûm*" adlı kitabında bu ilme son halini vermiştir.[5] Kazvînî ise "*Telhîs*" ve "*el-İzah fi ulûm'il-belâga*" kitaplarında artık mecâzın en sistemli ve günümüze kadar gelen değişmez halini kaleme almıştır.[6]

Mecâzla ilgili üzerinde durulması gereken önemli bir diğer konuda mecâzın değişik ilim ekollerince tartışma konusu yapılmasıdır.

---

[1] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/442
[2] Abdülkâhir el-Cürcâni, , *Esrâru'l-belağa fi ilmi'l-beyân*, s. 302–360; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 590-591.
[3] Abdülkâhir el-Cürcâni, , *Esrâru'l-belağa fi ilmi'l-beyân*, s.316–329, 342–354; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 590-591.
[4] es-Sultâni *Me'a'l-belâgati'l-'Arabiyye fi târihihâ*, s. 77; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 590-591.
[5] es-Sekkâkî, Ebu Yakub Yusuf b. Ebu Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, I-II, (Thk.Ekrem Osman Yusuf) Bağdat, 1981, 1/158 ; es-Sultâni *Me'a'l-belâgati'l-'Arabiyye fi târihihâ*, s. 77.
[6] Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 261-312.

Kur'ân'da mecâzın varlığını bazı İslam âlimleri tamamen reddederken, bazıları ise mecâzın varlığını değişik deliller sunarak ispata çalışmışlardır. Bazıları ise mecâzın varlığını savunurken mecâzî anlama gelemeyecek birçok hakikat mânalarını da mecâza yormuşlardır. Konunun incelenmesi Kur'ân'da Hakikat Ve Mecâz başlığı altında ikinci bölümde inceleme konusu edildi.[1]

[1] Ayrıntı için bkz. İsmail Cerahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1991 s. 177–178; Suphi Salih, *Mebâhîs fi ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1968, s. 329.

BİRİNCİ BÖLÜM

MECÂZ ÇEŞİTLERİ

Belâgat bilginlerince değişik şekillerde tasnif edilen mecâz çeşitleri en genel anlamda iki kısım halinde mütalaa edilmiştir; Bunlar mecâz-ı aklî ve mecâz-ı luğavîdir.

1-Mecâz-ı Aklî:

Mecâz-ı aklî, bir fiili veya fiil mânasına gelen ismi (kendi failine isnadına engel olan bir karine bulunmak şartıyla), bir ilgi yüzünden, mütekellime (konuşana) göre gerçek failinden başkasına isnâd etmektir.[1]

Kısacası mecâz-ı aklî; İsnâd ya da terkipte bulunan mecâz demektir.[2] Cümle faaline isnâd edilince aklî hakikat olur ki bu durumda mecâzdan söz edilemez. Örneğin: إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ âyetinde[3] "fâlikûn" fiili "hâlikûn" Yâni yaratmak anlamına gelecek şekilde, hakîkî sözlük anlamında kullanılmıştır. Burada isnâd edilmeyi hak eden şeye -ki oda Allah'tır - isnâd edilmiştir. Çünkü bu fiil, ancak fâili

[1] Abdülkâhir el-Cürcâni, *Delâilü'l-i'câz*, s. 293-298; Abdülkâhir el-Cürcâni, *Esrâru'l-belâğa*, s. 312-342; es-Sekkâkî, *Miftâhul-'ulûm*, s. 393-398; es-Suyuti *el-İtkân*, 2/ 753-754; et-Tahâvenî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn*, 1/210-213; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 179; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-'arabiyye*,s. 115-122; Ahmet Matlub, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-'arabiyye*, s. 334; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 138

[2] Abdulfettah Lâşin, *Me'ânî fî dav'i esâlibi'l-Kur'an*, s. 128

[3] En'am sûresi, 6/95

Allah olabileceği türden bir fiil çeşididir. Dolayısı ile fiil fâiline isnâd edilerek hakîkî mânada kullanılmıştır.[1] Fakat Firavun'un şu sözündeki:

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ Firavun dedi ki;"*Ey Haman bana kendisiyle sebeplere kavuşacağım bir kule yap*"[2] âyeti aklî mecâz türünden bir ifadedir. Çünkü Haman, Firavun'un talep ettiği kuleyi yapan değil, ancak kulenin yapılmasını işçilere emreden bir amir, Yâni sebep olan kişi durumundadır. Burada fiil sebebe isnâd edilmiştir. Yâni müsned sebeptir. Dolayısıyla buradaki mecâz, ne fiilde nede fâildedir. Sadece isnâd'a mecâz vardır ki bu tür mecâza mecâz-ı aklî denir.

Bir başka ifadeye göre; fiili veya fiil mânasında olan bir kelimeyi bir alâka yüzünden karîne-i maniâ ile birlikte gerçek fâilinden başkasına isnâd etmeye mecâz-ı aklî denir.[3]

Örneğin "İstanbul'u Fatih Sultan Mehmet fethetti" cümlesinde mecâz-ı aklî vardır. Çünkü İstanbul'u Fatih Sultan Mehmet değil, onun askerleri fethetmiştir. Fakat Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethine sebep olduğu için fiili sebebine isnâd kabilinden olarak fetih, Fatih'e isnâd edilmiştir.

Mecâz-ı aklîde, hakikî mâna ile mecâzî mâna arasında ki münasebetler, bu mecâz türünün alâkalarını oluşturur. Bu alâkalar; fiilin zamâna, mekana, sebebe, fiilin kendi mastarına isnâd edilmesi ve ismi fâilin yerine ismi mefûlü ve ismi mefûlün yerine ismi fâili kullanmak şeklinde sıralanabilir.[4]

2- *Mecâz-ı Lügavî:*

Mecâz-ı Lügavî, mecâzın kelime veya müfred lafızda bulunma hali olup; Hakikî ve mecâzî mâna arasında bir münasebet olduğu ve hakikî mânayı kasdetmeye

---

[1] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 139

[2] Gâfir sûresi, 40/36

[3] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s.139; es-Sultânî, *Belâgatü'l-arabiyyetu fi funûnihâ*, s. 143.

[4] Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-'arabiyye*,s. 212-223; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 184; Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s.155; es-Sultânî, *Belâgatü'l-arabiyyetu fi funûnihâ*, s.143-150; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 138.

engel olan bir karine (maksadı gösteren delil) bulunduğu için vazedildiği mânadan ayrı bir mânaya kullanılan kelimeye "el-mecâz el-luğavî" denir.[1] Adam için "racul", bindiğimiz at için "hisân", gökteki bol bulut kümesi için "sehâb" kelimeleri kullanıldığında, kelimeler dil âlimlerinin belirlediği bilinen asli mânalarında kullanılmış olur ki; bu tür kullanıma luğavî hakîkat denilir.[2]

Yalnız, cesur bir kişi için aslan (el-esed), çok hızlı bir at için rüzgar (er-rîh), cömertliği ifade için ise bulut (es-sehâb) kelimeleri kullanılırsa, bu kez aslan cesurluğa, rüzgar hızlılık, bulut ise cömertlik anlamlarına gelir ki böyle bir kullanım kelimelerin hakîkî anlamda kullanımlarından uzak bir kullanımdır. Çünkü zikri geçen kelimeler filologların belirledikleri anlam dışında yeni bir anlam için kullanılmıştır. İşte bu tür kullanıma luğavî mecâz denilir.[3]

Öyleyse mecâz-ı luğavî; hakîkî anlamın kastedilmediğini gösteren bir alâka ve karineden ötürü, konulduğu mânadan başka bir mânada kullanıldığına hükmedilen lafızdır. Bu tanımda geçen alâka, hakîkî mâna ile mecâzî mâna arasındaki münasebettir.[4] Karine ise hakîkî mânanın anlaşılmasına engel olan şeydir.[5]

Belâgatcılar mecâz-ı luğavî'yi iki ana grupta mütalaa ederler. Bunlar:

---

[1] Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga* s, 263; Abdülkâhir el-Cürcâni, *Esrâru'l-belâğa*, s. 330; el-Cürcâni *et-Ta'rîfât*, s. 257-259; et-Tahâvenî, *Keşşâfü ıstılâhâü'l-fünûn*, 1/214-215; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, s . 180; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâzıha*, s. 119-127; Ali Uşrî Zâyed, *el-Belâğatü'l-'arabiyye*, 2/217, 221-222; İrfan Mitracı, *el-Câmi'*, s. 135; Mecdi Vehbe-Kamil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-'arabiyye*, s. 334; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 76.
[2] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s.139
[3] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s.139
[4] Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâzıha*, s. 121; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 179; İrfan Mitracı, *el-Câmi'*, s.136; Mecdi Vehbe-Kamil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-'arabiyye*, s. 252; Ahmet Matlub, *Mu'cemü'l-belâğati'l-'arabiyye*, s. 451; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s.77.
[5] Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâzıha*, s.121; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 180; İrfan Mitracı, *el-Câmi'*, s. 136; Mecdi Vehbe-Kamil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-'arabiyye*, s. 288; Ahmet Matlub, *Mu'cemü'l-belâğati'l-'arabiyye*, s. 547; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 77.

2.1- İsti'âre:

İsti'âre kelimesi sözlükte "ödünç almak bir şeyi kaldırmak ve onu bir yerden alıp başka bir yere koymak" anlamına gelir.[1]

Istılah mânası ise; Teşbih alâkasından dolayı aslî mânasına mâni olacak bir karineyle birlikte başka anlamda kullanılan lafızdır.[2] Örneğin "Bu at uçuyor" cümlesinde isti'âre vardır. Çünkü atın seğirtmesi, süratte kuşun uçmasına benzetilmiştir. Yâni uçmak kelimesi, geçici olarak atın süratinin miktarını ifade etmek için, kuşun hızlı uçması benzetmesi ile burada at için ödünç olarak kullanılmıştır. Öyleyse hakikî mâna ile mecâzî mâna arasındaki alâka (münâsebet), benzerliktir. Böyle bir mecâza isti'âre denilir.[3]

"...Bu, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, her şeye galip ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için, sana indirdiğimiz bir kitaptır."[4]

Bu âyette, karanlık ve aydınlık kelimeleri asıl mânaları dışında kalan bir mânada kullanılmıştır. Bu isti'âredeki alâka ise; sapıklık ile karanlık ve hidâyet ile aydınlık arasındaki benzerliktir. Karine, bu kelimelerden önceki kısımdır. Zikredilen bu karine âyetin gelişinden anlaşılır.[5]

İsti'âre kendi içinde bir kaç kısma ayrılır.

---

[1] Firûzâbâdi, *el-Kâmus*, s. 573; İbn Manzur, *Lisânü'l-'arab*, 4/618–619; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 256; M.Kemal Bilgegil, *Edebîyat Bilgi ve Teorileri*, s. 154; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 83

[2] İbn Manzur, *Lisanu'l arab*, 4/618–619; Firûzâbâdi, *el-Kâmus*, s. 573; Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga* s. 274; Abdülkâhir el-Cürcâni, *Esrâru'l-belâğa*, s. 207; ez-Zerkeşi, *el-Bürhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/435–436; et-Tahâvenî, *Kessâfü ıstılâhâti'l-fünûn*, 2/964–965; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 185; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâzıha*, s.133; Ali Uşrî Zâyed, *el-Belâğatü'l-'arabiyye*, 2/229-230; İrfan Mitracı, *el-Câmı"*, s.137; Mecdi Vehbe-Kamil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-'arabiyye*, s. 27-30; Ahmet Matlub, *Mu'cemü'l-mustalahâti'i-belâğiyye*, s. 82-104; Kaya Mehmet Bilgegil, *Edebiyat Bilgi veTeorileri*, s. 154; Abdulfettah Lâşin, *Beyân fî dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 157; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 83

[3] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 261

[4] İbrahim sûresi, 14/1

[5] Âlûsi, *Rûhu'l-meânî*, 13/180Zühaylî, Vehbe, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, 1-XXX, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1991, 7/170.

2.2- Mecâz-ı mürsel :

Teşbîh alâkası dışında her hangi bir alâkadan dolayı, bir ifadenin luğavî mânasına engel olacak bir karineyle farklı anlamda kullanılan lafza Mecâz-ı mürsel denilir.[1] Mecâz-ı mürsel ibaresini belâgat tarihinde ilk defa kullanan edebîyatçı, Abdülkâhir el-Cürcânî'dir.[2] O, "*Esrârü'l- belâga* eserinde mecâzı genel anlamda aklî ve lügavî mecâz diye ikiye ayırmıştır.[3] Mecâz-ı Lügavî konusunu izah ederken bizzat mecâz-ı mürsel kelimesini kulanmıştır.[4] Buna rağmen mecâz-ı mürsel konusunu belâgat ilmindeki anlam ve kapsamıyla esas ele alan kişi es-Sekkâkî olmuştur.[5] Sekkâkî, *Miftâhü'l-ulûm* adlı kitabının üçüncü bölümündeki beyan bölümünde Mecâz-ı mürsel'den bahseder.[6]

2.2.1- Mecâz-ı Mürselin Belâgati (İfâde Gücü)

Belâgat, bir mânayı açıklamada kişiyi kastedilen mânaya ulaştıran en iyi beyan vasıtasıdır.[7] Nitekim belâgat âlimleri, mecâzın hakikatten daha beliğ olduğu hususunda ve mecâzın söze tatlılık incelik ve güzellik kattığı konusunda ittifak etmişlerdir.[8] Konunun önemine binaen biz bu bölümde mecâzın üsluba kazandırdığı meziyetleri ele alacağız.

1- İcâz: Az sözle çok mâna ifade etmek;

---

[1] el-Kazvînî, *el-İzah fi ulûmi'l-belâga*, s. 266; el-Kazvînî, *Et-Telhis,* s. 140; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, s. 204; Komisyon, *Dirâset fi ulûmi'l-beyân,* s.207; Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s.141; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 595; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fununihâ,* s. 131;

[2] Abdülkâhir el-Cürcâni, *Esrâru'l-belâğa* s. 355; Komisyon, *Dirâset fi ulûmi'l-beyân,* s.208

[3] Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 589.

[4] Abdülkâhir el-Cürcâni, *Esrâru'l-belâğa* s. 354 – 360.

[5] es-Sultânî, *Me'a'l-belâgati'l-'Arabiyye fi târihihâ*, s. 77;

[6] Sekkâkî, *Miftâhü'l-ulûm,* s. 171–180; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 590.

[7] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s.155.
Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 179.

[8] Komisyon, *Dirâset fi ulûmi'l-beyân,* s.207. DİA. 28/223.

Mecâz-ı mürsel çeşitleri gözden geçirildiğinde, az sözle çok mânanın ifade edildiği müşahede edilir.[1] Örnegin; "Meclis şu kararı aldı" cümlesi meclis üyeleri şu kararı aldı cümlesinden daha kısadır. Hiç şüphesiz icâz belâgat ilminin önemli konularından biridir.[2]

2- Hakikî mâna ile mecâzî mâna arsındaki alâkayı ortaya çıkarmak;
Hakikî mâna ile mecâzî mâna arasındaki ilişkiyi yakalamak ifade edilmek istenilen mânayı en güzel şekilde tasvir etmeyi sağlar. Casus kişiye isim olarak "Ayn" denilmesi de bu kabildendir.[3]

3- Mübâlağa; Mecâz-ı mürsel çeşitleri iyice incelendiği zaman, bir çoğunun mübâlağa ifade ettiği de görülür. Bu ise mecâza ayrı bir güzellik ve çekicilik katar. Tümü söyleyip cüz'ü, cüz'ü söyleyip tümü kastetmek gibi. Mesela "obur" birisine "ağız", burnu büyük olan birisine "burun" dediğimiz zaman bulduğunu yiyen, burnu oldukça büyük olan birisini tasvir etmiş oluruz.[4]

a. Hakîkat İle Mecâz Arasındaki Fark

Arapça lafızlar, konulduğu mânada kullanılıp kullanılmaması açısından "hakîkat", "mecâz", "sarih" ve "kinâye" olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır.

Hakîkat- *gerçek*; Konulduğu mânada kullanılan lafız (kelime) demektir. Hakîkat bir şeyin zatı, mahiyetidir.[5] Onda takdim ve tehîr dahi yoktur. Bazen lügavî, bazan şer'î, bazan ise örfî olur. Örfî olan da umûmi ve husûsî kısımlara ayrılır. Lügavî hakîkat, dilde hangi mâna için vaz' edilmiş ise o mânada kullanılan lafızdır.

---

[1] el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 140.
[2] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s.155.
Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s.184; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, s.230
[3] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s.184; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, s.230
[4] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 155-157; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, s.230; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 185.; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fununihâ,* s. 131-132.
[5] el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 139.

Şer'î hakîkat, Şâri'in kastettiği mânada kullanılan lafızdır. Örfî hakîkat ise, örfte kendisiyle hangi mâna kastediliyorsa o mânada kullanılan lafız demektir.[1]

Mecâz ise: Hakikî anlamının kastedilmediğini gösteren bir "alâka" ve "karîne"den ötürü konulduğu mânadan başka bir mânada kullanıldığına hükmedilen lafızdır.[2] Bir terimin mecâz olabilmesi için, lafzın hakîkî mânasını engelleyen bir karînenin olması şarttır. Hakikî mânaya göre anlama imkânı bulunduğu sürece mecâzî mânaya göre yorum yapılamaz. Kelâmda asıl olan hakîkî mânadır.[3] Hakikî mânaya göre anlamayı engelleyen bir alâka ve karîne varsa, o zaman bu yönde yorum yapmak ve lafza mecâzî mânanın hükmünü bağlamak gerekir. Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'de kişinin anne-babasına iyi davranması öğütlenirken, "*Onlara rahmet kanatlarını ger...*"[4] denilmektedir. Burada bir kişinin hakikî mânada kanat germesi düşünülemeyeceğinden, zorunlu olarak kanat kelimesinden kastedilenin mecâzî olarak anne-babasına iyi davranmak olduğunu kabul etmek gerekir.[5]

b. Hakîkî Mânadan Mecâzî Mânaya Geçiliş Nedeni

İbn Cinnî, "*el-Hasâis*" adlı eserinde genel olarak üç sebepten dolayı hakikatten mecâza geçiş yapıldığını açıklamıştır. Bunlar:

1- Mânayı daha iyi ifade edebîlmek,
2- Mânayı te'kit (kuvvetlendirmek) etmek, ve
3- Teşbîh (benzetme) için.[6]

---

[1] İbn Manzur, *Lisanu'l arab*, X/52; es-Sekkâkî, *Miftâhü'l-ulûm*, s. 169; el-Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 139; a.mlf., *el-İzah fi ulûmi'l-belâga*, s. 261; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, 2/104; et-Tehânevî, *Kessâfü ıstılâhâti'l-fünûn*, I/684; Mîşâl'Âşî ve Emîl Bedî' Yakûb, *el-Mu'cemü'l-mufassal fi'l-lüga ve'l-edep*, I/582, Abdülazîz Atîk, *Fi'l-belâgat'l-arabiyye* s. 329-337; Kaya Mehmet Bilgegil, *Edebiyat Bilgi veTeorileri*, s. 127; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 76.

[2] İbn Manzur, *Lisanu'l arab*, V/326; ez-Zebîdî, *Tacu'l 'Arûs*, XV/75; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, s. 120; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 76.

[3] ez-Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdilleh, *el- Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed ebu'l-Fazl İbrahim), Kahire, ts. II/220.

[4] İsrâ sûresi, 17/ 24

[5] Âlûsi, *Rûhu'l-meânî*, 15/56.

[6] İbn Cinnî, Ebu'l feth Osman, *el-Hasâis* , (Thk. Muhammed b. Ali en-Neccar), II, s. 492; İbn Manzur, *Lisânü'l-'arab*, X/52

c. Kur'ân'da Hakîkat Ve Mecâz

Kur'ân-ı Kerîm'de, kelimeler hakikî mânalarında kullanıldıkları gibi bazen de mecâzî mânalarda kullanılmıştır. Kur'ân kelimelerinin hakikî mânalarında kullanılmış olmasında bir ihtilaf yoktur. İhtilaf, Kur'ân ifadelerinde mecâzın var olup olmamasında baş göstermiştir.[1]

Mecâzın Kur'ân-ı Kerîmde varlığını dile getiren bir takım kişiler mecâz sınırlarını zorlayarak mecâz alanına giremeyecek birçok hakîkat mânalarını da mecâza yorumlamışlar.[2] Böyle bir durumda etkin olan sebep Kur'ân'ın mecâzla yorumunun hâla mezhepler tarihi, tasavvuf ve fıkıhla ilişkili olmasıdır. Nitekim başta Mu'tezile olmak üzere Hâriciye, Bâtiniye, İsmâilliye gibi birçok kelam mezhepleri, kelamî görüşlerinin delillerini ve temellerini Kur'ân âyetlerinin mecâzı yorumu üzerine binâ ediyorlardı.[3] Ehli sünnet, kelamcıları ile selefîler ve Mu'tezile kelamcıları arasında Allah için kullanılan yed, ricil, ve kabza gibi kelimelerle bazı fiillere verilen anlamlar tartışılmış, Ehli Sünnet, bunların mecâzî olduğunu söylerken selefîler bu kavramların hakîkî anlamda alınması gerektiğini ifade etmişlerdir.[4] Tüm bunlara rağmen dilcilerin ve İslam âlimlerinden çoğu Kur'an'da mecâzın varlığını kabul etmişlerdir. Ancak ilk dönem âlimlerinden zâhrilerden Davut ez-Zâhiri oğlu Ebu Bekir b. Davut ez-Zâhiri, Şâfi'î mezhebinden İbnu'l-Kâss, Mâlikilerden İbn Hüveyzmindâd ve Mu'tezileden Ebu Müslim el İsfehânî mecâzı, yalanın kardeşi görmüşlerdir.[5] Onlar; "söz söyleyen kimse meramını hakikatlerle dile getirmekten âciz kaldığı zaman, mecâza sığınır. Bu ise Allah için muhaldir. Eğer böyle bir şey kabul edilirse, böyle bir durum Allah için bir noksanlık teşkil eder" diyerek Kur'ânda

---

[1] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 135; es-Sultâni , *Belâgatü'l-arabiyyetu fi funûnihâ;* s. 131
[2] DİA. 28/223
[3] Abdulfettah Lâşin, *a.g.e* ., s. 136.
[4] DİA. 28/219
[5] Abdulfettah Lâşin, *a.g.e* ., s. 133; DİA. 28/223.

mecâzın varlığını reddetmişlerdir. Onlara göre mecâz yalanın kardeşidir. Kur'ân ise bu gibi şeylerden münezzehtir. [1]

Kur'ân'da, mecâzın varlığı tartışması sadece ilk dönemde tartışılmakla kalmamış, aksine günümüze değin devam ede gelmiştir. Nazarî tasavvufun piri Muhyiddin ibn Arabî ve onun çağdaşı selefi ekol temsilcisi Takiyyüddin ibn Teymiyye de özelde Allah'ın zatı ve sıfatı, genelde ise mecâz olarak yorumlanan birçok âyetlerde mecâzın varlığını kabul etmemişlerdir.[2] Çağımız âlimlerinden meşhur müfessir, Cemâleddin el-Kâsimî Ve Muhammed Emin Eş-Şinkîtî[3] de Kur'ânda mecâzın varlığını reddederler.[4]

Tüm bu tartışmalar temelde Kelâmî, bir başka deyimle mezhebî görüşlerin savunulması esasına ve Arap dili üzerine olan yetkinlik seviyelerine bağlı olarak süre gelen tartışmalardır.[5] Ehli sünnet âlimleri, Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul ederler. Mecâzın olmadığını iddiâ edenlerin yanılgılarını gösterirken mecâz vardır, deyip her şeyi mecâz görme aşırılığına düşenlerin düştüğü hataya dûçar olmamak için, bir ifadenin hakîkat mi yoksa mecâz mı olduğunu belirleyebilmek için kurallar tayin etmişlerdir.[6]

Onlar bu kabullerini Kur'ân-ı Kerîm'de mecâz ve îcaz konulu yazdıkları kitaplarıyla ispat etmeye çalışırken, aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'de mecâzın varlığını reddedenlerin görüşlerini sunup çürütmeye de çalışmışlardır.[7]

Muhaliflerin dile getirdiği görüşe uyup Kur'ân-ı Kerîm'deki mecâzlar kaldıracak olursa, onun güzellik yönü de ortadan kalkmış olur. Belâgat sahipleri, mecâzın hakikatten daha beliğ olduğu konusunda ittifak etmişledir. Kur'ân-ı Kerîm

---

[1] ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 1/22; Cerahoğlu İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1991, s. 177-178; Suphi Salih, *Mebâhis fi ulûmi'l Kur'ân*, Beyrut, 1968, s. 329

[2] Komisyon, *Ulûmu'l-Kur'an 'înde'l-Müfessirin*,I-III, Kum, 1985, II/102.

[3] Abdülkâdir Muhammed Salih, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Beyrut, 2203, s. 258.

[4] Komisyon, *Ulûmu'l-Kur'an 'înde'l-müfessirin* , II/102-125.

[5] DİA. 28/224.

[6] DİA. 28/ 218.

[7] Geniş bilgi için bkz. İbn Abdisselam, Ebu Muhammed, *Mecâzu'l Kur'ân-ı Kerîm* (thk. Muhammed Mustafa b. el-Hac), Trablus, 1992, s. 52-53; Ayrıca İbn Kuteybe , *Te'vil'ü müşkili'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakar), Kahire, 1973

ibarelerinin tatlılığı, çekici güzelliği ve mucizliği değişik sebeplerle beraber aynı zamanda âyetlerinde saklı bulunan mecâzlardan ileri gelir.

Ez-Zerkeşî (ö.794 h.), *el-Burhan* adlı eserinde mecâzı reddedenlerin görüşlerini şu ifadelerle tenkit eder: "Kur'ân-ı Kerîm'de, mecâzın bulunmaması vacip olursa, onda bulunan hazf ve kıssaların tekrarı gibi hususların da bulunmaması gerekir. Şâyet Kur'ân-ı Kerîm'den mecâz hazfedilirse Kur'ân-ı Kerîm'in güzelliğinin yarısı hazfedilmiş olur " der.[1]

[1] ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, II/225

İKİNCİ BÖLÜM

MECÂZ-I MÜRSEL VE ALÂKALARI

Mecâz ilmi bölümünde "mecâz"ı çok kısa bir tanımla "konulduğu mânada kullanılan lafız anlamına gelen hakîkatin zıddı" şeklinde tanımlanmıştı. Mecâz ilmi çeşitlerinden olan "Mecâz-ı mürsel" ise teşbih alâkası dışında her hangi bir alâkadan dolayı lüğavî mânasına engel olacak bir karineyle, başka anlamda kullanılan lafza denilir.[1] Bu mecâz türünün mürsel diye isimlendirilmesi, hakikî anlam ile mecâzî mâna arasındaki alâkanın bir tane olmasından kaynaklanır.[2] Mecâz-ı mürselin alâkaları gâyet çok çeşitli olmasına rağmen, Mecâz-ı mürsel olan bir ifadede yalnız bir alâka bulunur.[3]

Alâka kavramı daha öncede açıklandığı gibi, hakikî ve mecâzî anlam arasındaki irtibat ve münasebet ilişkisidir.[4] Alâkaların isimleri ise cümlede geçen kelimenin vasfından istifade ederek belirlenmiştir. Bu nedenledir ki alâkaların sayısı belâgat eserlerinde çok değişik sayılarda zikredilmiştir.[5] Mecâz-ı mürsel olan kelime, Hakikî mânanın kastedildiğine engel olan bir karine ile beraber kelimenin konulduğu

---

[1] Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga* s. 266; Ali Carim -Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s.204; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 179

[2] Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 595.

[3] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 180. (dipnot kısmına bkz.)

[4] Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâzıha*, s. 121; Ahmet el-Hâşimî, *a.g.e.* s. 179; İrfan Mitracı, *el-Câmi'*, s.136; Mecdi Vehbe-Kamil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-'arabiyye*, s. 252; Ahmet Matlub, *Mu'cemü'l-belâğati'l-'arabiyye*, s. 451; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s.77.

[5] Ahmet el-Hâşimî, *a.g.e.* s. 180. (dipnot kısmına bkz.)

anlamdan farklı bir delâletle yeni bir anlama kavuşur. Mecâz-ı mürsele, "mecâz fi'l-müfred" Yâni müfred mecâz da denilir.[1]

Hakikî mânadan mecâzî mânaya geçmek, için mutlaka her iki mâna arasında bir ilgi ve alâka bulunması şarttır. Başlıca belâgat eserlerinde alâkaların sayısı çok değişiktir. Kazvînî *el-İzâh*'ında sekiz tane[2] alâka sunarken İbn Esir, İmâmı Gazalî'den rivâyetle on dört,[3] Süyûti ise *el-İtkan*'da yaklaşık yirmi adet alâka türü zikretmiştir.[4] Bu yönüyle Hakikî mâna ile mecâzî mâna arasındaki en meşhur alâkalar şunlardır:

1-Sebebiyet Alâkası. 2-Müsebbebiyyet Alâkası. 3-Cüziyyet Alâkası. 4-Külliyet Alâkası. 5-Geçmişi göz önünde bulundurma Alâkası. 6-Geleceği göz önünde bulundurma Alâkası. 7-Mahallîyyet Alâkası. 8-Hallîyyet Alâkası. 9-Âliyyet Alâkası.10-Umûm Alâkası.11-Hususiyet Alâkası.12-Lâzimiyyet Âlâkası.13-Melzûmiyyet alâkası. 14-Mücâverat alâkası. 15-Takyîd alâkası. 16-Bedeliyyet alâkası. 17-Itlâk alâkası. [5]

1- Sebebiyyet ilgisi:

Bir şeyin sebebini zikredip müsebbibini kastetmek. Zikredilen lafzın kastedilen mânayı ifade etmesine sebep olan lafızdır.[6] Sebebiyet alâkası, kişinin duygularında, beliğ olan ifadeyi ilk duyulan mânanın ötesinde yeni bir mânayla şekillendirmeye sebep olan bağlantıdır.[7]

Örneğin: "*Bulutlar yeryüzünü ihyâ etti*" cümlesinde duyan kişi için öncelikle hakîkî mânada anlaşılması mümkün olmayan bir mecâz olduğu anlaşılır. Çünkü bulutlar, gökyüzünde bazen açık, bazen koyu, bazen az, bazen yoğun olarak

---

[1] Ahmet Matlub, *a.g.e.* s. 595; Nusreddin Bolelli, *a.g.e.* s.126;

[2] Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 233–239

[3] Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 595

[4] Süyûti, *el-İtkan fi ulûmi'l Kur'an*, II/753–771

[5] Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 266; ez-Zerkeşi, *el-Bürhân*, 2/258–283; Süyûti, *el-İtkân*, 2/754–770; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 180–183; Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 210; Abdulfettah Lâşin, el-*Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s.141; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fûnunihâ*, s. 134-142; Mehmet Kaya Bilgegil, *Edebîyat Bilgi ve Teorileri*, s. 169–174; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s.126–137

[6] el-Kazvînî, *et-Telhis*, s. 140; es-Süyûti, *el-İtkân*, 2/754; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, 2/63; Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s.153; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 180; Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 210; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596; Abdulfettah Lâşin, el-*Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s.141; Mehmet Kaya Bilgegil, *Edebîyat Bilgi ve Teorileri*, s. 169–174; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 126–137

[7] Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/64; Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, s. 141; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fûnunihâ*, s. 134.

görülürler. İnsan bilir ki yeryüzünün ihyâsı, diriltilmesi bulutlarla değil, yağmurla gerçekleşir.[1] Öyleyse bu durum, yerin yeşerip canlanma sebebini buluta değil de yağmura bağlama türünde alâkası sebebiyet olan mürsel mecâzdır.[2]

el-Mütenebbî bir şiirinde şöyle demiş:

لَهُ أَيَادٍ عَلَيَّ سَابِغَةٌ أُعَدُّ مِنْهَا وَلاَ أَعُدُّهَا

"Onun benim üzerimde bol nimetleri vardır. Ben de (varlığım), bu nimetlerden sayılırım. Ve o nimetleri sayamıyorum."

Bu beyitte, أَيَـــاد = eller" kelimesinde "*mecâz-ı mürsel*" vardır. Çünkü bu kelime, nimetler mânasına kullanılmıştır. Hakîkî ve mecâz î mâna arasındaki ilişki, sebebiyettir.[3]

رَعَيْنَا الغَيْثَ "*Yağmuru otlattık.*" Burada yağmur bitkilerin bitmesine sebep oldugundan, sebebi zikredilip müsebbep olan bitki kastedilmiştir.[4]

"Bir köşe yazarı kalemiyle geçinir" cümlesinde sebep olan "kalem" zikredilip müsebbep olan ücret kastedilmiştir.

تَسِيلُ عَلَى حَدِّ السُّيُوفِ نُفُوسُنَا وَلَيْسَ عَلَى غَيْرِ السُّيُوفِ تَسِيلُ

"Canlarımız, kılıçların ağzı üzerinde akar. Kılıçlardan başka bir şey üzerinde akmaz."

Bu beyitte, نُفُوسُ kelimesi ile kanlar kasdedilmiştir. "Alâka", sebebiyettir.[5]

وَمَا مِنْ يَدٍ إِلَّا يَدُ اللهِ فَوْقَهَا وَلَا ظَالِمٍ إِلَّا سَيُبْلَى بِأَظْلَمَ

"Hiçbir el (kuvvet) yoktur ki Allah'ın eli (kuvveti) onun üstünde olmasın. Hiç bir zâlim yoktur ki kendisinden daha zalim biri ile mübtelâ kılınmasın "

Bu beyitte, الَيَـــدُ = el, kuvvet ve kudret için kullanılmış. Buradaki "alâka"

---

[1] es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fûnunihâ,* s. 134; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 180.
[2] el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 269; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fûnunihâ*, s. 134
[3] Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 158; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fûnunihâ,* s. 135; Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 201; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s.126.
[4] el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 268; el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 141; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 207; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 180;
[5]Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 160; Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 206; a.mlf., *Delilu'i-Belâgatü'l-vâziha*, s. 66; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 127.

sebebiyettir.[1]

رَأَيْتُكَ مَحْضَ الحِلْمِ فِي مَحْضِ قُدْرَةٍ وَلَوْ شِئْتَ كَانَ الحِلْمُ مِنْكَ المُهَنَّدَا

"Ben seni tam güçlü olduğun halde, tam halim (sabırlı) gördüm. Eğer dileseydin sendeki hilmin (sabrın) yerini, Hint kılıcı (savaş) alırdı."

Şâir, المُهَنَّـــدَ kelimesi ile savaşı kastetmiştir. Bu mecâz daki "alâka", sebebiyettir.[2]

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ *"Onlar tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak Kuranların hayırlısıdır."*[3]

Bu ayette, Allah'a (c.c) isnâd edilen "mekir" kelimesi mecâzen "cezalandırmak" mânasında kullanılmıştır. Çünkü hile yapmak, tuzak kurmak, zayıfların hasleti olduğu için Allahın zatıyla uyuşmaz. Fakat cezaya onların mekirleri sebep olduğu için, bu âyette "mekir" zikredilip müsebbep "cezalandırmak" kastedilmiştir.

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ *(Ey Muhammed!), Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an."*[4]

Bu âyetteki "Ûli'l eydi ve'l ebsâr" terkibinin hakîkî anlamı eller ve gözler sahibi demektir. Yalnız âyette hakîkî anlamın kastedilmediği çok açıktır. Çünkü el ve yüz her insanda vardır. Her insanda var olan bir şeyle onları övmenin ise, bir anlamı yoktur. Hakikî mâna kastedilmediğine göre bu terkip mecâzen "zikri sebep iradeyi müsebbep" yoluyla sanat ve düşünceye sebep oldukları için "sanat ve fikir erbâbı" anlamında kullanılmıştır.[5]

وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ. *"Ve kendi tarafından bir ruhla onları desteklemiştir."*[6]

---

[1] Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s.206; a.mlf., *Delilu'i-Belâgatü'l-vâziha*, s. 66; Nusreddin Bolelli, *a.g.e*, s.127.
[2] Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s206; a.mlf., *Delilu'i-Belâgatü'l-vâziha*, s. 66; Nusreddin Bolelli, *a.g.e*, s.127.
[3] Al-i İmran sûresi, 3/ 54.
[4] Sad sûresi 38/45 .
[5] Âlusî, *Rûhu'l-meânî*, 12 / 241; en-Nesâî, Abdullah b.Ahmet b.Mahmud, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't -te'vil* , I-IV, Kahire.b.y., ts ,IV/44.
[6] Mücâdele sûresi, 58/22.

Bu âyetteki "ruh" ifadesinde mecâz-ı mürsel vardır. Çünkü ruh güzel ve ebedî hayatın sebebidir.[1]

سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ. *"Rabbinizden gelecek bir mağfirete doğru yarışın."*[2]

"Rabbinizden gelecek bir mağfirete doğru yarışın" cümlesindeki "mağfiret" kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır. Sebep sonuç ilişkisi ile "mağfiret sebepleri, vesilesi" demektir.[3]

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا. *"Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik."* [1]

Âlimlerin çoğuna göre buradaki fetihten maksat, Hudeybiye[4] antlaşmasıdır. Sebebin sonuç yerine kullanılması yoluyla mecâz-ı mürsel kabilinden, Mekke'nin fethine sebep olduğu için müslümanlara Hudeybiye antlaşmasından daha büyük bir fetih yoktur.[5]

أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ . *"... ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?"*[6]

Bu âyetteki "kurtaracaksın" cümlesinde mecâz-ı mürsel vardır. Burada sonuç, Yâni "cehenneme giriş" belirtilmiş, ancak sebep kastedilmiştir ki o da küfür ve dalâlettir. Çünkü dalâlet cehenneme girmenin sebebidir.[7]

سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ . *"Senin pazunu kardeşinle destekleyeceğiz."*[8]

Bu âyetteki "Senin pazunu kuvvetlendireceğiz" ifadesi "desteklemek, takviye etmek" mânasında sebebi söyleyip neticeyi anlatmak kabilinden mecâz -i mürseldir. Çünkü pazunun güçlendirilmesi, elin güçlü olmasını, elin güçlü olması ise kuvvetli olmayı getirir.[9] Şihâb bu âyetle ilgili şöyle der: "Bu cümlenin isti'âre-i temsiliyyeden olması mümkündür. Musa'nın, kardeşiyle desteklenme hali, elin, kuvvetli bir elle takviye edilmesi haline benzetilmiştir."[10]

بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ. *"Bu senin kendi ellerinle yaptıklarından dolayıdır."*[11]

---

[1] Âlusî, *Rûhu'l-meânî,* 20 / 403; Vehbe Zühaylî, a.g.e.28 / 56
[2] Hadid sûresi, 57/21
[3] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 27 / 319
[4] Hudeybiye: Bir kuyunun ismidir. Sonra bu kuyunun bulunduğu mekâna isim olmuştur.
[5] Vehbe Zühaylî, a.g.e.
[6] Zümer sûresi, 39/19
[7] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 23 / 226; es-Sâbûnî, a.g.e. , 3 / 79
[8] Kasas sûresi, 28/35
[9] Âlusî, *Rûhu'l-meânî,* 15 /129; Vehbe Zühaylî, a.g.e. 20 / 100
[10] es-Sâbûnî, a.g.e. , 2 / 376
[11] Hac sûresi, 22/10

Bu âyetteki "Ellerinle yaptıklarından dolayıdır." ifadesi mecâz -i mürseldir. Çünkü hayrı ve şerri yapan eldir.[1] Alâkası, sebebiyyedir.[2]

2- Müsebbebiyyet:

Bir şeyin müsebbebini (neticisini) zikredip sebebini kastetmek.[3] Burada zikredilen lafız kastedilen mânanın müsebbebi olması söz konusudur. Başka bir ifadeyle sebebin müsebbep olarak isimlendirilmesidir. Bu ilişkiye "zikr-i müsebbeb irade-i sebeb" denilir. Musebebeiyet ilişkisi Hakikî mânadaki kelimeden esas kasıt olan mecâzı mânanın gerçekleşmesine musebbeb olmasıyla ortaya çıkar.

"Gökyüzü bitki yağdırdı" cümlesinde bitkilerin oluşmasına müsebbep olan yağmur yeryüzüne düşmesi sebebiyle bitkilerin oluşmasına müsebbep olmuştur. Böyle bir mecâzî ifade de yağmur sebep, bitkiler ise müsebbep olarak kullanılmıştır.[4]

"Bereket yağıyor" cümlesinde de olduğu gibi müsebbep olan bereket zikredilip sebep olan "yağmur" murat edilmiştir.[5]

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ . *"Gökte de rızkınız ve size vaâdedilen şeyler vardır."*[6]

Bu âyetteki "Gökte de rızkınız..." ifadesi mecâz -ı mürseldir; "rızık" denilmiş, "yağmur" kastedilmiştir. Çünkü yağmur, yerden rızıkların çıkmasına sebeptir.[7]

إِذَا قَضَى أَمْراً فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ. *"Bir işe hükmedince ona sadece "Ol!" der; o da oluverir."* [8]

Bu âyette "izâ" edatından sonra istemek kelimesini takdir edilmesi gerekir. Aksi halde mâna doğru olmaz. Bu işi yapmak iradeyi gerektirdiği için, sebep zikredilip müsebbep kastedilmiştir.

---

[1] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 17 / 165
[2] es-Sâbûnî, a.g.e. , 2 / 246
[3] Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 269; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 180; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596;
[4] Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 269; el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 140; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65.
[5] Komisyon, *Dırâset fi ulûmi'l beyân*, s. 214.
[6] ez-Zâriyât sûresi, 51/22.
[7] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 27 / 13.
[8] Al-i İmran sûresi, 3/47.

ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ. *"Tadın ateşin dokunmasını."*[1]

Bu âyette "Ateşin dokunması" tabiri mecâz-ı mürseldir. Çünkü "dokunmak" kelimesi mecâzen "elem" mânasına kullanılmıştır. Hakîkî mâna ile mecâzî mâna arasındaki alâka ise sebep-sonuç alâkasıdır. Zira ateşin dokunması, elem duyulmasına sebeptir.[2]

وَمَا أَنزَلَ اللَّـهُ مِـنَ السَّـمَاءِ مِـن رِّزْقٍ. *"Allah'ın gökten indirmiş olduğu rızıkta..."*[3]

Bu âyette, "Allah'ın gökten indirmiş olduğu rızıkta..." Yâni yağmurda mecâz-ı mürsel vardır; alâkası sebep sonuç ilişkisidir.[4] Çünkü gökten rızık inmez. Fakat gökten, bitki ve rızkın çıkmasına sebep olan yağmur iner.[5]

وَيُنَزِّلُ لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ رِزْقًا. *"Ve sizin için gökten rızık indirendir."*[6]

Bu âyetteki, "Sizin için gökten rızık indiriyor." İbâresinde mecâz-ı mürsel vardır.[7] Zira Yüce Allah "rızkı" zikretmiş, "yağmur"u kastetmiştir.[8] Çünkü su, bütün rızıkların sebebidir. Bu, neticeyi söyleyip sebebi kastetme türündendir.[9]

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ. *"(Ey Peygamber!) Kur'an okuduğun zaman (Allah'ın rahmetinden) kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."*[10]

Bu âyette, "Kur'an'ı okuduğun zaman" ifadesi neticenin sebep yerine konulmasıyla yapılan mecâz-ı mürseldir. Yâni Kur'an okumayı istediğin zaman demektir.[11] Bu cümlede iştikâk cinası vardır. Müsebbeb, sebep yerinde kullanılmıştır. Yâni , "Kur'ân okumak istediğin zaman" demektir.[12]

---

[1] Kamer sûresi, 54/48.
[2] Âlusî, *Rûhu'l-meânî,* 14 / 216; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 27 / 179.
[3] Câsiye sûresi, 45/5.
[4] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 25 / 249.
[5] es-Sâbûnî, a.g.e., 3 / 163.
[6] Mü'min sûresi, 40/13.
[7] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 24 / 87; Fadıl Hasan Abbas, *El-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s.154.
[8] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 180; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596;
[9] es-Sâbûnî, a.g.e., 3 / 99.
[10] Nahl sûresi, 16/98.
[11] Âlusî, *Rûhu'l-meânî,* 10 / 297; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 14 / 230; Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 154.
[12] Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 270; es-Sâbûnî, a.g.e., 2/128.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَارِي سَوْءَاتِكُمْ. "*Ey Âdemoğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek bir giyimli ve bir de sizi süsleyecek elbise indirdik.*"[1]

Bu âyette "Size... bir giyimlik... indirdik" buyruğunda bir mecâz-ı mürsel vardır. Yâni biz sizin üzerinize pamuk ve keten gibi şeyleri yerden bitirecek yün, kıl ve tüy taşıyan hayvanların yaşamalarına sebep teşkil edecek bir yağmur indirdik.[2]

قَدْ جَاءكُم بَصَآئِرُ مِن رَّبِّكُمْ. "*Muhakkak size Rabbinizden basiretler (hakkı gösteren deliller) geldi.*"[3]

Bu âyette, "Rabbinizden basiretler" ifadesinde, mecâz-ı mürsel olup, ilişkisi sonuç itibariyle olup, sonuca sebep adını vermek Yâni "zikr-i müsebbeb irâde-i sebeb" kabilindendir. Mânası, kendileriyle hakîkatleri görebileceğiniz deliller ve hüccetler geldi, demektir.[4] Basiretlerden kasıt ise, kendileri aracılığıyla gerçekleri görebildiğiniz delil ve belgelerdir.[5]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً. "*Ey iman edenler! Faizi kat kat yemeyin. Allah'tan korkan ki felah bulaşınız.*"[6]

Bu âyette," Faizi... yemeyin", bir mecâz -ı mürsel'dir. Faiz almaktan "yemek" diye söz edilmiştir. Çünkü neticede iş oraya varır.[7] Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak; faizi almanın neticesi, onu yemektir.[8]

3-Cüziyyet:

Bir bütünün bir parçasını zikredip tümünü kasdetmektir. Mecâz-ı mürsel'in çeşitlerinden olan bu mecâz, bir şeyin parcası zikredip tamamı kastedilmek süretiyle gerçekleşir.[9] Bu mecâzdan hedef ise, mübâlağa ifade etmektedir. Kül içerisinden cüz duygu ve düşüncelerin ayniliğini ifâde eder. Yâni cüz her yönüyle küllün bir parçasıdır. Bu tür kullanımlarda söz sahibinin görüşünde dikkat, ufuk

---

[1] A'raf sûresi, 7/26.
[2] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 8 / 168; Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 154.
[3] En'am sûresi, 6/104.
[4] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 346.
[5] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 7 / 318.
[6] Al-i İmrân 3/130.
[7] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 4 / 81.
[8] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 190.
[9] Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 268; el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 140; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/64; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 181; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fûnunihâ,* s. 136.

genişliği ve hayalini gerçekleştirebilmesi bir tür hayal etmeye bağlıdır ki böylece kül içinde en küçük cüze ulaşabilsin.[1]

Arapçada " عين" kelimesi mecâzî mâna kastedilince casus anlamına gelir. Bu tür kullanımlarda casusun bir cüzü olan göz söylenip kendisi Yâni casus kastedilir.[2]

Görüldüğü gibi kül'ü ifâde eden cüzde muhakkak kastedilen mânaya delâlet eden net şekilde bir ilişki, bütünün ancak cüz ile gerçekleştiğini gösteren bir hususileştirmenin olması gerekir. Bu noktada cüzün ifade edilmesi bütünün sunulmasından daha da beliğ olur. Böylece muhataba zikredilen cüz'ün geri kalan bölümlerini kendi hayalinde tamamlama, oluşturma fırsatı verilmiş olur.[3]

"*Akdeniz de her yelken, uçar gibi neşeli*" dizesinde "yelken" kelimesinde kayığın tümü kastedilir. Böyle bir mecâzî ifadeyi duyan kişi, en geneli düşünerek bu genellikteki lafızdan küçük parçaları anlar. Bu durumun gerçekleşmesi ise geniş bir mülahaza gücü gerektirir.[4]

كَمْ بَعَثْنَا الجَيْشَ جَرَّا رًا وَ أَرْسَلْنَا العُيُونَا

"Nice defa biz kalabalık orduyu (düşman üzerine) gönderdik. Ve ayrıca gözleri de (casusları) gönderdik. "

Bu beyitte,"mecâz-ı mürsel" yoluyla العُيُــونَ ="Gözler", casuslar mânasına kullanılmıştır. Hakikî ve mecâz î mâna arasındaki ilişki, cüziyettir.[5]

أَلْقَى الخَطِيبُ كَلِمَةً كَانَ لَهَا كَبِيرُ الأَثَرِ *"Hatip, çok etkiliyici bir söz söyledi."*

Yâni *"konuşma yaptı."* Bu "mecâz-ı mürsel" deki "alâka" cüziyettir. (Bir şeyin bir kısmını zikredip tamamını kasdetmektir.[6]

---

[1] es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fûnunihe,* s. 136–137.
[2] el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 140; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/64; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 181; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596;
[3] es- Sultânî, *a.g.e,* s. 137.
[4] es-Sultânî a.g.e. s.137
[5] es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fûnunihe,* s. 136; Ali Carim-Mustafa Emin, *a.g.e*, s. 201; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 128.
[6] Ali Carim-Mustafa Emin, *a.g.e*, s. 204; Nusreddin Bolelli, *a.g.e*, s. 128.

أَرْسَلْتُ الْعُيُونَ لِتَطَّلِعَ عَلَى أَحْوَالِ الْعَدُوِّ "*Düşmanın durumunu öğrenmeleri için gözleri gönderdim.*" Yâni casusları gönderdim.[1]

لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ.

"*Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz.*"[2] Bu âyetteki "Mescid'i Harama gireceksiniz" tabirinde kül değil, cüz irade edilmiştir. Çünkü buradaki girmek eylemi her tarafa girmeyi gerektirmez. Nitekim ipi tutun, falanı öpün tabirlerinden ipin ucunu tutun, elini veya yüzünü öpün anlamı anlaşılır.

وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ. " *Ayaklarınızı sâbit kılar.*"[3] Bu âyetteki "Ayaklarınızı sabit kılar." (kaydırmaz) ibaresinde "mecâz-ı mürsel" vardır. Yüce Allah Cüz'ü (ayaklar) söyleyerek, küllü (insanın bütününü) kastedetmiştir, buna göre mâna "sizi sâbit kılar" şeklinde olur. Ayaklar, sâbit kalmanın âleti olduğu için mâna bununla ifade edildi. Tıpkı "*Başınıza gelen her hangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir.*"[4] âyetindeki "ellerinizle kelimesinde olduğu gibi.[5]

فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ. "*Böylece, gözü gönlü mutluluk dolsun ve üzülmesin diye seni annene geri verdik.*"[6] Bu âyette, "Ayn" kelimesinin lügat anlamı gözdür. Âyette göz zikredilip tüm vücut kastedilmiştir. Çünkü göz sevinci, neşeyi ifâde eder.[7]

وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَلاَ تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوَاْ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ.

---

[1] el Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 207; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 128.
[2] Fetih sûresi, 48/27
[3] Muhammed sûresi, 47/7
[4] Şura sûresi, 42/30
[5] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 26 / 83
[6] Taha sûresi 20/40
[7] Ali Carim - Mustafa Emin, *Delilü belâgati'l-vâziha*, s. 67

"Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik yapınız. Çünkü Allah iyilik yapanları sever."[1]

Bu âyetteki, "Eydi" kelimesi "yed" kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı el'dir. Âyette mecâzen, kendiniz anlamında kullanılmıştır. Çünkü genellikle işler ellerle yapılır. [2]

وَلَوْلَا أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ. *"Kendi elleriyle yaptıkları (günâhları) yüzünden başlarına bir felâket gelmiş olsaydı..."*[3]

Bu âyetteki "Ellerinin sundukları şeyler sebebiyle..." ifadesinde mecâz-ı mürsel vardır. Buradaki mecâz cüz'ü zikredip küllü murad etme kabilindendir. Bununla "işledikleri şeyler" murad edilmektedir. Çünkü amellerin çoğu ellerle yapılmaktadır.[4]

ez-Zemahşerî, bu âyetin tefsirinde şöyle der: "Amellerin çoğu el ile işlendiği için bütün ameller, ellerin kazanması şeklinde ifade olunmuştur."[5]

وَأَقِيمُواْ الصَّلَاةَ وَآتُواْ الزَّكَاةَ وَارْكَعُواْ مَعَ الرَّاكِعِينَ. *"Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin."*[6]

Bu âyetteki "Rükû edenlerle beraber rükû edin" tabiri, namaz kılanlarla birlikte namaz kılın anlamındadır. Yâni cüz "rükû" zikredilip kül "namaz" kastedilmiştir. [7] Bu, "zikr-i cüz, irâde-i küll" kabilindendir. "Onlara, namaz kılın, denilince kılmazlar" demektir.[8]

---

[1] Bakara sûresi, 2/195
[2] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l –Kur'ân-ı Kerîm*, s. 243
[33] Kasas sûresi, 28/47
[4] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 20 / 113
[5] ez-Zemahşerî, a.g.e, s.805, es-Sâbûnî, a.g.e. , 2 / 382
[6] Bakara sûresi, 2/43
[7] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l –Kur'ân-ı Kerîm*, s.240; es-Sâbûnî, , a.g.e., 1/54; Zemahşerî, Ebu Kâsım Cârullah Mahmud bin Ömer el-Havârizmi, el *Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*, 1/227
[8] es-Sâbûnî, a.g.e. , 3 / 445; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 29 / 330

وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُـــونَ. "*Bu sözü ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı.*"[1]

Bu âyetteki "Bu sözü" anlamına gelen "kelimeten" de mecâz-ı mürsel vardır. Bu kelimeden maksat, Hz. İbrahim'in (a.s.) söylediği şu cümledir: "Ben sizin taptıklarınızdan uzağım." Bu mecâz, zikrü'l-cüz, irâdetü'l-küll, Yâni parçanın söylenip bütünün kastedilmesi şeklindedir.[2]

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودا.

"*Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir.*"[3]

Bu âyetteki Kur'ân-ı Kerîm kelimesi, "Karae" fiilinin mastarıdır. Sözlük anlamı okumaktır. Âyette ise namaz anlamında kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm okumak, namazın rukünlerinden biri olduğu için burada kıraat zikredilip namaz kastedilmiştir. Yânî namazın bir cüz'ü olan kıraât zikredilip namazın kendisi kasdedilmiştir.[4] Bu âyetten sabah namazında kıraatin uzatılmasının faziletli olabileceği hükmü de çıkarılabilir.

فَإِنْ كَانَ مِن قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ. "*Eğer öldürülen mümin olduğu halde, size düşman olan bir toplumdan ise, mümin bir köle azat etmek lâzımdır.*"[5]

Bu âyette,"Rakabe" kelimesinin sözlük mânası boyundur. Burada ise köle anlamında kullanılmıştır.[6] Yâni cüz zikredilip küll kasdedilmiştir.[7]

---

[1] Zuhruf sûresi, 43/28.
[2] Vehbe Zühayli, a.g.e. 25 / 140; es-Sâbûnî, a.g.e. , 3 / 145.
[3] İsrâ sûresi, 17/78.
[4] Zemahşerî, *Tefsir'ul-Keşşaf*, 1/462; İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l –Kur'ân-ı Kerîm*, s. 241; Vehbe Zühaylî, a.g.e. 15 / 140; es-Sâbûnî, a.g.e. 2 / 152.
[5] Nisa sûresi, 4/92.
[6] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l -Kur'ân-ı Kerîm*, s.242; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/89; Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 155.
[7] Vehbe Zühaylî, a.g.e.5 / 199; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 181; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596.

أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ. *"Yahut da bir köle âzâd etmektir."*[1]

Bu âyette, "Boynu hürriyete kavuşturmak" buyruğu parçanın zikredilip bütünün kastedilmesi türünden bir mecâz-ı mürsel'dir. Bir insanı hürriyetine kavuşturmak demektir.[2] Buradaki maksat bir kişinin azat edilmesidir.[3]

إِنَّ الَّذِينَ أُوتُواْ الْعِلْمَ مِن قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّداً.

"Şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur'ân-ı Kerîm) okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar."[4]

Bu âyette, "ezkân" kelimesi "zakn" kelimesinin çoğuludur. Lügat anlamı "çenedir". Âyette çeneler zikredilip sahipleri kastedilmiştir.[5]

إِن نَّشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاء آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ. *"Biz dilesek, onların üzerine gökten bir mucize indiririz de, ona boyunları eğilip kalır"*[6]

Bu âyette, "a'nak" kelimesi "unuk" kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı boyundur. Âyette ise boyunların sahipleri anlamında kullanılmıştır.[7]

فَاقْرَؤُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآن. *"Artık Kur'an'dan (size) kolay geleni okuyun"*.[8]

Bu âyetteki "okuyun" ibâresi, mecâz-ı mürsel'dir. Bununla namaz kastedilmiştir. Çünkü namazın bir kısmını teşkil eden Kur'an okumak, tümü hakkında, Yâni namaz hakkında kullanılmıştır.[9] Yüce Allah burada, kırâatla namazı

---

[1] el-Mâide sûresi, 5/89; "Rakabe" kelimesinin boyun anlamında kullanıldığı diger âyetler; Nisa sûresi 92, Maide sûresi 89, Mücadele sûresi 3, Beled sûresi 13, Bakara sûresi 117, Tevbe sûresi 60.
[2] es-Sâbûnî, a.g.e. , 1/ 307
[3] Âlusî, *Rûhu'l-meânî,* 19 / 99; Vehbe Zühaylî, a.g.e. 7 / 20.
[4] İsra sûresi, 17/107
[5] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l -Kur'ân-ı Kerîm*, s. 224
[6] Şuara sûresi, 26/4
[7] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l –Kur'ân-ı Kerîm*, s. 241- 245
[8] Müzzemmil sûresi, 73/20
[9] Âlusî, *Rûhu'l-meânî,* 21 /390; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 29 / 208

kastetmiş ve küll (bütün) yerine cüz'ün (parçanın) ismini zikretmiştir. Çünkü kıraat namazın rükünlerinden biridir.[1]

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ. *"Ebu Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da."*[2]

Bu âyetteki "iki eli" ibâresinde mecâz-ı mürsel vardır.[3] Yüce Allah cüz'ü Yâni "eli" zikredip küllü Yâni bütünü kastetmiştir. Buna göre mâna "Ebû Leheb helâk olsun" şeklinde olur.[4]

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ. *"Bir kısım yüzler, o gün zillet içinde eğilmiştir."*[5]

Bu âyetteki "Bir kısım yüzler" ibâresinde mecâz-ı mürsel vardır. Burada cüz'ü {yüz) kullanarak bütünü (zatları) kastetmekten ibaret olan mecâz-ı mürsel yapılmıştır.[6] Maksat, yüzlerin sahipleridir.[7]

وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ. *"Azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı bâkî kalacak."*[8]

Bu âyetteki "وَجْهُ رَبِّكَ : Rabbinin yüzü", ifadesi mecâz -ı mürseldir. Cüz'ü zikir küllü murad kabilindendir. "Yüz" zikredilmiş, Allah Tealâ'nın kendisi, zatı murad edilmiştir.[9] Yâni , O'nun mukaddes zâtı bâkî kalır.[10]

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ. *"O günde yüzler var ki apaydınlıktır."*[11]

---

[1] es-Sâbûnî, a.g.e. , 3 / 412
[2] Tebbet sûresi, 111/1
[3] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 30 / 455
[4] es-Sâbûnî, a.g.e., 3 / 555
[5] Gâşiye sûresi, 88/2
[6] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 29 / 204
[7] es-Sâbûnî, a.g.e. , 2/450
[8] Rahman sûresi,55/27
[9] Âlusî, *Rûhu'l-meânî,* 20 / 139; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 27 / 208
[10] es-Sâbûnî, a.g.e., 3 / 262
[11] Kıyamet sûresi, 75/22

Bu âyetteki "*yüzler var ki*" ibaresinde Zemahşerî'nin görüşüne göre mecâz-ı mürsel vardır. Çünkü cüz kullanılırken bütün kastedilmiştir. O, burada yüz ile, vücudun tümünü anlatmaktadır.[1] Beyzâvî ise şöyle demiştir: Yüzün bedenin tümü diye açıklanması, âyetin zâhirine uymamaktadır. Çünkü beden anlamında kullanılacak olursa "ilâ" harfi ile fiilin geçişi yapılmaz. Bundan dolayı Neysâburî, "*Garâibu'l-Kur'an*" adlı eserinde şunları söylemektedir. Daha uygunu "*yüzler*" ile gözlerin kastedilmesidir. Böylelikle bütün, cüz hakkında kullanılmış demektir. Bunun aksi (Yâni Zemahşerî'nin dediği gibi) değildir. Kısacası "*Yüzler vardır ki o gün...*" âyetinde mecâz-ı mürsel vardır. Bu, zikr-i cüz, irâde-i küll kısmından olup yüz ile insanın tümü kasd edilmiştir.[2]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِي لِلصَّلَاةِ مِن يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ.

"Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alış-verişi bırakı."[3]

Bu âyetteki "Alış verişi bırakın" ibâresında mecâz-ı mürsel vardır. Çünkü Yüce Allah, burada sadece alış-verişi dile getirmiş, ama kiralama, şirket kurma, ticarî muamelelerde bulunma vs. insanı cumaya gitmekten alıkoyan her şeyi kastetmiştir.[4] Bu, zikr-i cüz, irâde-i küll kabilinden bir mecâzdır.

بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ. *"İnsanların kendi elleriyle işledikleri yüzünden"*[5]

Bu âyetteki "elleri" ifadesi ile cüz zikredilip küll kasdedilmek suretiyle mecâz-ı mürsel yapılmıştır.[6]

وَمَن يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ. *"İyi amel işleyerek kendisini Allah'a veren kimse..."*[7]

---

[1] Zamahşerî a.g.ei, s. 1162; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 29 / 262.
[2] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 29 / 262.
[3] Cuma sûresi, 62/9
[4] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 28 / 194; es-Sâbûnî, a.g.e., 3 / 332
[5] Rum sûresi, 30/41
[6] Zemahşerî , a.g.e., s. 805; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 21 / 81; es-Sâbûnî, a.g.e. , 2 / 417;
[7] Lokman sûresi, 31/22

Bu âyetteki, "Kim yüzünü Allah'a teslim ederse" ifadesinde "yüz" kelimesiyle "cüz" kullanılıp "küll" kastedilmek suretiyle mecâz-ı mürsel yapılmıştır.[1]

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً. *"Yüzünü, tevhid ehli olarak tamamen dine çevir."*[2]

"Yüzünü çevir" cümlesi cüz'ün kullanılıp küllün irade edilmesi şeklinde mecâz-ı mürseldir. Yâni Allah'a bütün varlığınla yönel, demektir.[3]

إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا. *"Hayır, hayır! Bu, onun söylediği bir laftır."*[4]

Bu âyetteki "kelimetün" ifadesi, mecâz-ı mürseldir. Cüz ifade edilip küll kasdedilmiştir. Zira âyetteki "kelimetün" lafzıyla cümle kastedilmiştir.[5]

وَعَصَوْا رُسُلَهُ. *"Allah'ın peygamberlerine isyan ettiler..."*[6]

"Peygamberlerine isyan ettiler." Yâni , peygamberleri Hûd'a isyan ettiler. Burada onların durumlarının korkunçluğu ifâde edilmekte ve onların Hud'a isyanlarının, gelmiş ve gelecek bütün peygamberlere isyan sayıldığı açıklanmaktadır. Bu, bütünü söyleyip ondan bir cüzü kastetme babından bir mecâz-ı mürseldir.[7]

الرَّاكِعُونَ السَّاجِدونَ. *"Rükû edenler ve secde edenler."*[8]

"Rüku ve secde edenler", Yâni namaz kılanlar. Burada mecâz-ı mürsel vardır. Zikr-i cüz, irade-i küll kabilindendir. Şeref ve yüceliklerinden dolayı, burada rükû ve secde özellikle zikredilmişlerdir.[9]

---

[1] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 21 / 162; es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 431.
[2] Rum sûresi, 30/30.
[3] Vehbe Zühaylî, a.g.e. ; es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 415.
[4] Mü'minun sûresi, 23/100.
[5] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 18 / 99; es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 278.
[6] Hud sûresi, 11/59.
[7] es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 24; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 12 / 87.
[8] Tevbe sûresi, 9/112.
[9] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 482; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 11 / 52.

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ. *"Rabbinin sözü tamamlandı."*[1]

"Rabbinin vahyi ve kelâmı tamamlandı." ibaresi, cüz'ün ifade edilip bütünün kastedilmesi kabilinden bir mecâz-ı mürsel'dir. Yâni onun sözü ve vahyi, o bakımlardan tam ve eksiksizdir.[2] Burada ki ilişki zikr-i cüz, irâde-i küll kabîlindendir.[3]

ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْـدِيكُمْ. *"Bu ellerinizin önden gönderdiğinin karşılığıdır. Şüphesiz Allah kullarına zulmedici değildir."*

"Ellerinizin önden gönderdiği" ibaresi bir parçanın (cüz'ün) zikredilip bütünün kastedilmesi türünden bir mecâz -ı mürseldir. Özellikle ellerin zikredilmesi, amellerin çoklukla eller vasıtasıyla yapılmasından dolayıdır.[4]

أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّه. *"Ben kendimi Allah'a teslim ettim."*[5]

Bu âyette, "vech=yüz", zikredilmiş, şahsın kendisi kastedilmiştir. Bu mecâz-ı mürsel olup "zikr-i cüz irâde-i küll" (bir bölümün zikredilip tamamının kastedilmesi) kabilindendir.[6]

4- **Külliyet:**

Birşeyin tümünü söyleyip bir kısmını kastetmektir.[7] İfade edilen lafzı kastedilen mânanın tamamını kapsamasıdır.[8] Külliyet alâkası, cüzziyet alâkasının

---

[1] En'am sûresi, 6/115.
[2] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 8 / 12.
[3] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 351.
[4] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 4 / 185; es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 208.
[5] Al-i İmrân sûresi, 3/ 20 .
[6] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 160; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 3 / 177.
[7] Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, s.268; el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 140; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fî fûnunihâ,* s. 135.
[8] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 181; Fadıl Hasan Abbas, *El-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 156.

tamamen aksidir. Bu alâka türüne "zikr-i küll irâde-i cüz" de denilir. [1]

شَرِبْتُ مَاءَ النِّيلِ *"Nil (nehrin)in suyunu içtim."* Yâni bir kısmı suyunu içtim. Bu"mecâz-ı mürsel" deki "alâka" külliyettir. Buradaki alâka Bir şeyin tamamım zikredip bir kısmını kasdetmektir .[2]

"*İbn Hald'un, Mısırda ikâmet etti.*" cümlesinin anlamı; "İbn Hald'un, Mısır'ın bir bölgesinde ikâmet etti" şeklinde olur.[3]

"*Nehrin suyunu içtim.*" cümlesinin anlamı ise; "Nehrin birazcık suyundan içtim" şeklinde olur. Bu ifadede mecâz-ı mürsel olup alâkası külliyettir. (Bir şeyin tamamım zikredip bir kısmını kastetmektir.)[4]

يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ. "O *münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar.*"[5]

Bu âyetteki "parmaklarını" ibâresi, genelin söz konusu edilip onun bir parçası kastedildiğinden dolayı, burada bir mecâz-ı mürsel vardır.[6] Mecâz ın türü bütünü söyleyip de onun bir cüz'ünü kasdetme kabilindendir.[7] Yâni parmaklarının uçlarını kulaklarına koyarlar, demektir.[8] Çünkü parmağın tamamının kulağa girmesi mümkün olamaz.[9]

Yüce Allah, Hz. Nuh'un dilinden şöyle buyurmuş:

وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ. "*Gerçekten de*

---

[1] Abdulfettah Lâşin , *el-Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân*, s. 144
[2] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 181; Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 204; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s.128.
[3] Ali Carim-Mustafa Emin, *a.g.e.*, s. 207.
[4] Ali Carim-Mustafa Emin, *a.g.e.*, s. 111.
[5] Bakara sûresi, 2/19
[6] Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65.
[7] el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s.268; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/31; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 136
[8] el-Kazvînî, *et-Telhis*, s. 140; Vehbe Zühaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr* ,1/ 90; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596;
[9] Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 156; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fünunihâ*, s. 136; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 181.

(imâna gelmeleri ve böylece) günahlarını bağışlaman için, onları ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar."[1]

Bu âyetteki "parmaklardan" maksat yine, parmak uçlarıdır. Hakikî ve mecâzî mâna arasındaki ilişki, zikr-i küll irâde-i cüzdür.[2]

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلاَئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ.

"Hani melekler, "Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti. Seni arındırdı ve seni âlemlerin kadınlarına üstün kıldı" demişlerdi."[3]

Bu âyette "melekler" zikredildi, fakat Cebrail kastedildi. Mutlak olarak bütün melekler anılıp onların birisi kastedildiğinden dolayı mecâz-ı mürseldir.[4] Bu, zikr-i küll irâde-i cüz (bütünü zikredip bir parçasının kastedilmesi) kabilindendir. Cüz'ün büyüklüğünü ifâde eder. [5]

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْاْ بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ. *"Kadınları boşayıp da iddetlerini bitirdiler mi aralarında maruf bir şekilde anlaştıkları takdirde artık kocalarını nikâhlamalarına engel olmayınız."*[6]

Bu âyetteki "İddetlerinin bitmesi yaklaştı mı" ibâresinden maksat, iddetlerinin sona ermesine yaklaştıklarındadır. Bu cümlede, iddet süresinin tümüne verilen isim ekserisine verilmiştir. Bu, mecâz-ı mürseldir. Nitekim iddetin tümü sona ermiş olursa, kocanın kadını tutması mümkün değildir. Hâlbuki Yüce Allah onları iyilikle tutun, buyuruyor.[7] Burada küll (bütün) çoğunluk hakkında kullanılmıştır. Zira iddet bittiği takdirde kadını tutmak zaten câiz olmaz.[8]

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ. *"Nuh kavmi de peygamberleri yalanladılar".*[9]

---

[1] Nuh suresi, 71 /7.
[2] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 29 / 139; es-Sâbûnî, a.g.e., 3 / 397.
[3] Al-i İmrân sûresi, 3/42 .
[4] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 3 / 223.
[5] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 166.
[6] Bakara sûresi, 2/232 .
[7] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 122.
[8] Vehbe Zühayli, a.g.e.2/249.
[9] Şuara sûresi, 26/105

Bu âyette, "el-mürselîn" kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır. Bütünü zikredip o bütünün cüz'ü kastedilmiştir. Çünkü âyetteki "mürselîn (gönderilen peygamberler)" ile Hz. Nuh (a.s.) kasdedilmektedir. [1] O'na ta'zim için Allah(c.c) cemi sigasını kullandı. Ayrıca bir peygamberi yalanlayan, tevhid mesajında ortak oldukları için ya da kavmi içinde uzun müddet kaldığı için bütün peygamberleri inkâr etmiş olur. Sanki Hz. Nuh (a.s.). pek çok peygamber gibidir.[2]

فَبِمَا نَقْضِهِم مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللّهِ وَقَتْلِهِمُ الأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ.

"Sözlerini bozmalarından, Allâh'ın âyetlerini inkâr etmelerinden, haksız yere peygamberleri öldürmelerinden ve "Kalblerimiz kılıflı" demelerinden ötürü (başlarına belâlar getirdik)."[3]

Bu âyette mecâz-ı mürsel iki yerde geçmektedir;

A - وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللّهِ "*Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri*" ibaresinde mecâz-ı mürsel vardır. Çünkü bunlar (Yahudiler) diğerlerini değil de, Kur"ân ve İncil'i inkâr etmişlerdir.[4] Dolayısıyla burada da alâkası zikr-i küll, irâde-i cüz kabilinden bir mecâz vardır.[5]

B - وَقَتْلِهِمُ الأَنْبِيَاءَ Aynı şekilde bu âyetteki "*Peygamberleri öldürmeleri sebebiyle*" ibâresinde mecâz-i mürsel vardır. Bu da zikr-i küll, irade-i cüz kabilindendir.[6] Çünkü burada peygamberlerin bir kısmı kastedilerek bütün peygamberleri ifade edecek bir tâbir kullanılmıştır.[7]

5- Geçmişi göz önünde bulundurmak:

---

[1] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 19 / 183.
[2] es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 339.
[3] Nisa sûresi, 4/155.
[4] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 6 / 15.
[5] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 266.
[6] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 266.
[7] Vehbe Zühaylî, a.g.e.,6 / 15.

Bu ilişki geçmişe bakma türünden bir mecâz alâkasıdır.[1] Geçmişte olan şeyi kendi vasfıyla vasıflandırmaktır.[2] Bu alâkaya, bir şeyi veya kişiyi geçmişteki sıfatıyla vasıflandırmak **"kevniyyet"** alâkası da denilmiştir.

Böyle bir alâka, geçmişte olan olayı yeniden tasvir edip şekillendirerek olayla gelecekte olacak olay arasında bağlantı kurmayı sağlar. Geçmişi göz önünde bulundurma alâkası, esas konu edilen gerçeği hatırlatma, bildirme ve uyarı amaçlı yapılır.[3] Bu alâka türü Arapçaya dil hazinesi zenginliği kazandırır.

يَلْبَسُ المِصْرِيُّونَ القُطْنَ الَّذِي تُنْتِجُهُ بِلَادُهُمْ. *" Mısırlılar, ülkelerinin ürettiği pamuğu giyerler,"*

Yâni pamuktan yapılan elbiseyi giyerler. Bu "mecâz-ı mürsel"deki "alâka" daha önceki durumu göz önünde bulundurmaktır. (Bir şeyin önceki durumunu kasdetmektir.) Ayrıca mekân (ülke) zikredilmiş "hâll" (ülkede yaşayanlar) kasdedilmiştir.[4]

شَرِبْتُ الْبُنَّ. *"(Ham) Kahveyi içtim."* Bu misalde, dane halindeki kahve "الْبُنَّ" zikredilerek, içilen kahve (قَهْوَةُ) kasdedilmiştir.[5]

لَبِسْتُ الْكَتَّانَ فِي فَصْلِ الصَّيْفِ. *"Yaz mevsiminde keten giydim."*

(Burada keten bezi" zikredilerek ondan yapılan elbise kasdedilmiştir.)[6]

وَآتُوا الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ. *"Yetimlere mallarını verin."*[1]

---

[1] el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 270; el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 141;Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s.182; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fununihâ,* s. 138;

[2] Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 156.

[3] Abdulfettah Lâşin, *Beyân fi dav'i esâlibi'l Kur'ân*, s. 148.

[4] Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 204; Nusreddin Bolelli, *a.g.e*, s. 129.

[5] Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 182; Ali Carim-Mustafa Emin, *a.g.e*, s. 208; Nusreddin Bolelli, *a.g.e*, s. 129.

[6] Ali Carim-Mustafa Emin, *Delilü'l-Belâgatü'l-vâzıha*, s.70; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 129.

Yetim çocuklar buluğ çağına girdikleri zaman yetimlik sıfatları kalktığı için, artık onlara yetim denilmez.[2] Âyette buluğ çağına girmiş çocukların yetimler diye nitelendirmelerinin sebebi, onların daha önce yetim olduklarını hatırlatmak içindir.[3] Dolayısıyla âyetin mânası "daha önce yetim olan çocuklara mallarını veriniz" şeklinde olur.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاء فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْاْ بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ. "*Kadınları boşayıp da iddetlerini bitirdiler mi aralarında maruf bir şekilde anlaştıkları takdirde artık kocalarını nikâhlamalarına engel olmayınız.*"[4]

Bu âyetteki "Ezvac", kelimesi "zevc" kelimesinin çoğuludur. Lügat anlamı "eş"tir. Âyette zevcelerinden boşanmış kişilerin "ezvac" ile nitelendirilmesi önceki durumlarını hatırlatmak içindir.[5] Âyetin nüzul sebebi de bu izahı teyit eder. Âyetin nüzul sebebiyse; Ma'kil bin Yesâr'ın, kız kardeşinin eski kocası olan, Abdullah bin Revâhâ ile tekrar evlenmesine mâni olacağına dair yemin etmesidir.[6]

وَلاَ تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ. "*Camilerde ibadete çekilmiş olduğunuz zamanlarda kadınlarla birleşmeyin.*"[7]

Bir insan camide bulunduğu süre zarfında mu'tekif sayılır, camiden çıktığı zaman mu'tekif diye vasfedilmez. Âyette bu şekilde vasfedilmelerinin sebebi ise, mu'tekif olduklarını hatırlatmak içindir.[8] Hırsızlık yapan, zina yapan, küfreden, inanan, itaât eden ve isyan eden; kişilerin hırsız, zâni, kafir, mü'min ve muti' olarak

---

[1] Nisa sûresi, 4/2.
[2] el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 141; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 182; Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 156.
[3] Zemahşerî, *Tefsir'ul Keşşâf* 1/494; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/261; Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 270; Ali Carim - Mustafa Emin ,*el-Belâgatu' -vâzıha*, s. 201; Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 403.
[4] Bakara sûresi, 2/232
[5] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l –Kur'ân-ı Kerîm*, s. 250; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/149
[6] en-Nesefi, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't -te'vil*, 1/117
[7] Bakara sûresi, 2/187
[8] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l -Kur'ân-ı Kerîm*, s. 251

vasıflandırılmaları bu türden mecâza girer. Yâni geçmişteki sıfatına itibar ederek vasfetme mecâzına girer.[1]

6- Geleceği göz önünde bulundurmak:

Bir şeyi gelecekte olabilecek şekilliyle isimlendirmektir.[2] Buna bir şeyi veya kişiyi gelecekte sahip olacağı sıfatıyla vasıflandırmak anlamında **"evveliyat alâkası"** da denilmiştir. Bu mecâz türünün en önemli yönü, düşünceye bağlı olmasıdır. Esas rolü ise gelecekte olacak şeyi sanki hakîkatmiş gibi şu anda dile getirmektir. Bu alâka mecâzlar aslında tamamıyla var olmayan şeyler sanki oluyor gibi düşünülerek oluşturuluyor.[3] Bu nedenledir ki bu alâka çeşidi, bahsedilen konuyu şimdi oluyormuş gibi itibar etme kabilindendir. Bu ise Arapça'ya dil genişliğini sağlar.[4]

"*Çocuklar vatan askerleridir.*" Cümlesinden çocukların gelecekte yaşayacakları vatan için her bölümünde bir askerin üstlenmiş olduğu görevleri hayatlarının her alanlarında kendilerinin de gelecekte üstlenecekleri görüşü, sanki şu anda var olan ve gelecekte kesinlikle gerçekleşeceğini kapsar türden ifâde edilmiştir.[5]

"*Ateş var mı?*" cümlesinde ateş zikredilip ateş olacak kibrit veya çakmağın kasdedilmesi bu tür mecâzdır.

Bir şeyin veya kişinin gelecekte muttasıf olacağı sıfatını bildirmek için, gelecekteki sıfatıyla mecâzen vasıflandırılabilir.

رِجَالُ مِصْرَ يَتَعَلَّمُونَ اليَوْمَ فِي مَدَارِسِهَا الابْتِدَائِيَّةِ "*Mısırlı erkekler, bugün oranın ilkokullarında öğrenim görüyorlar.*"

Burada yetişkin erkekler (رِجَالُ) zikredilerek, çocuklar (الأَوْلَادُ)

---

[1] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l -Kur'ân-ı Kerîm*, s. 251

[2] el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 270. el-Kazvînî, *et-Telhis*, s. 141; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 182; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fununihâ*, s. 138; Fadıl Hasan Abbas, *El-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 157.

[3] es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fununihe*, s. 138-139.

[4] Abdulfettah Lâşin , *Beyân fi dav'i esâlibi'l Kur'ân*, s. 146

[5] es- Sultânî, *a.g.e*, s. 138.

kasdedilmiştir.[1]

إِنَّكَ إِن تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِراً كَفَّاراً. "*Çünkü sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; yalnız ahlâksız, nankör (insanlar) doğururlar (yetiştirirler).*"[2]

Bu âyetteki "fâcir" kelimesi "fecere" fiilinin ismi fâil kipidir. Sözlük anlamı fâsık, âsidir. "Keffar" kelimesi kâfir kelimesinin mübâlağa kipidir. Sözlük anlamı nankördür. Âyette, her iki kelimede mecâzî anlamda kullanılmıştır. Çünkü yeni doğan çocuk fâcir, keffâr sıfatlarıyla vasıflandırılamaz. Ancak ileride büyüdüğünde bu sıfatlarla nitelenebilir.[3]

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّىَ تَنكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ. "*Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz.*"[4]

Bu âyette "Zevc" kelimesi, mecâzî anlamda kullanılmıştır. Çünkü nikah akdi olmadan erkek zevc kelimesiyle vasıflandırılmaz. Burada gelecekteki durumu göz önünde bulundurularak vasfedilmiştir.[5] Çünkü kocalarını nikâhlamalarından kasıt, boşamış olan erkeklerdir. Onlara "kocalar" adının verilmesi daha önceki durumları nazarı itibara alındığından dolayıdır.[6]

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً أُولَـئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلاَّ النَّارَ.

---

[1] Ali Carim-Mustafa Emin, *Delilü'l- Belâgati'l-vâzıha*, s.70; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 130.
[2] Nuh sûresi, 71/27
[3] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l -Kur'ân-ı Kerîm*, s. 252; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l- vâzıha* s. 203; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 182; Fadıl Hasan Abbas, *El-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 157.
[4] Bakara sûresi, 2/230
[5] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l -Kur'ân-ı Kerîm*, s. 251- 252
[6] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 2/ 249

"Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi (âhir zaman Peygamber'inin vasıflarını) gizleyip onu az bir paha ile değişenler yok mu, işte onların yiyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir"[1]

Bu âyetteki "Nar" kelimesinin, lügat anlamı "ateş"tir. Âyette, para karşılığında Allah'ın âyetlerini satanların yedikleri şeyler, kıyamete ateşe dönüşeceği için, mecâzî anlamda kullanılmıştır.[2] Böyle bir mecâz, onların hallerinin çirkinliğini ve adîliğini ifâde eder ve onları cehennemin kızgın taşlarını yiyen kimseler olarak vasıflandırır. Bu ise çok korkunç çığlıklara ve en şiddetli acılara neden olmaktadır.[3] Kısacası onlar, sonunda kendilerini cehenneme götürecek olan haram maldan başka bir şey yemiyorlar.[4]

Âyetteki "Karınlarında" ibâresi ise, onların yaptıkları işin çirkinliğinin ne kadar ileri ve durumlarının ne kadar kötü olduğunu ifade etmek içindir.[5]

"إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا. *Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkanmış olurlar."*[6]

Bu âyetteki "Karınlarına ateş doldururlar" ibâresi de mecâz-ı mürseldir. Yâni ilerde böyle olacağı nazar-ı itibara alınarak ifâde edilmiştir. Buna göre mânası: "Yedikleri, âhirette karınlarında ateş olacaktır" demektir. Bu teşbih, "*Ben rüyamda şarap sıktığımı gördüm*"[7] cümlesine benzer. Yâni "*ilerde şarap olacak üzümü sıktığımı gördüm*" demektir.[8] es-Sâbûnî, âyetteki mecâzın alâkasını, geleceği göz önünde bulundurmak olarak ifâde ederken Vehbe Zühaylî ise "ateş" kelimesini mecâz yönüyle şöyle değerlendirir:

Âyette ki "*Bir ateş*" tabiri müfessirlerin cumhuruna göre mecâz-ı mürsel'dir. Yâni sebep kastedilmekle birlikte müsebbebin söz konusu edilmesi kabilindendir. Çünkü bu âyet-i kerimede işaret her kişiyedir. Âyetin zâhirine göre hüküm, yetimin

---

[1] Bakara suresi, 2/174.
[2] Zemahşerî, *Tefsir'ul-Keşşâf*, 1/329; es- Sâbûnî, *Saffatu't-Tefâsir* 1/116.
[3] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 94.
[4] Âlusî, *Rûhu'l-meânî*., 3/446.
[5] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 2/89.
[6] Nisa sûresi, 4/10.
[7] Yûsuf sûresi, 12/36.
[8] el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, s. 270; es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 217.

malını yiyen herkes hakkında umûmidir. Bu ister mü'min, ister kâfir olsun fark etmez.[1]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَاراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ. "*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailelerinizi öyle bir ateşten koruyun ki onun yakacağı insan ve taştır.*"[2]

"...kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun" cümlesinde sonucu söyleyip sebebi kastetme kabilinden mecâz-ı mürsel vardır. Yâni sizi ve ailenizi Allah'ın azabından koruyacak olan ibadeti terk etmeyin,[3] itaâte devam ediniz demektir.[4]

قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا. " *Onlardan biri Yusuf'a: "Rüyamda kendimi şaraplık üzüm sıkarken gördüm" dedi".*[5]

Bu âyetteki "*Şarap sıkıyorum.*" ifadesi, olacak şeye nispet edilen mecâz-ı mürsel'dir.[6] Yâni şarap olacak üzüm sıkıyorum, demektir.[7] Bu da, "i'tibar-ı mâ yekûn (ilerde olacağı itibariyle)" ilişkili bir mecâz-ı mürsel'dir. Yâni : "İlerde şarap olacak üzümü sıkıyorum" demektir.[8]

7- Mahalliyyet:

Bir şeyi içinde bulunduğu kendi mekanıyla isimlendirmektir.[9] Mübâlağa ifâde etmek kastıyla bir şeyin bulunduğu mahal zikredilip mecâzen içindeki kastedilir. Bu alâka türüne; "zikr-i mahal irâde-i hâl" de denilir.

---

[1] Âlusî, *Rûhu'l-meânî,* 3/446;Vehbe Zühaylî,, a.g.e.
[2] Tahrim sûresi, 66/6.
[3] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 28 / 315.
[4] es-Sâbûnî, a.g.e. , 3 / 360.
[5] Yusuf sûresi, 12/32.
[6] Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596.
[7] el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 141; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 12 / 261.
[8] es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 48; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 182; Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 157.
[9] el-Kazvînî, el-İzâh fi ulûmi'l-belâga, s. 270; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 182; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fununihe*, s. 141; Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 157.

"Meclis toplandı", cümlesindeki kasıt bir yerin toplanması değil, bir yerde toplanan kişilerin bir araya gelmesidir. Buradaki toplanma fiillinin gerçekleştirdiği mahal, fiilin öznesi olarak kullanılmıştır. Bu tür kullanımlarda sözü söyleyenin dil gücü ortaya çıkar.[1]

İbnü'z-Zeyyât, Ebû Cafer Muhammed b. Abdulmelik (öl.233/847) şöyle demiş:

أَلَا مَنْ رَأَى الطِّفْلَ الْمُفَارِقَ أُمَّهُ بَعِيدَ الْكَرَى عَيْنَاهُ تَنْسَكِبَانِ

"*Annesinden ayrılan, uykusuz ve gözlen dökülür (ağlar) çocuğu gören kimse dikkat etsin.*" Yâni gözyaşları dökülür, demektir. Buradaki "alâka" mahalliyettir.[2]

قَرَّرَ الْمَجْلِسُ ذلكَ. "*Meclis, onu kararlaştırdı.*" Yâni meclisteki insanlar onu kararlaştırdı.[3]

سَقَتِ الدَّلْوِ الأَرْضَ. "*Kova, yeri suladı.*" Yâni kovadaki su yeri suladı.[4]

وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الأَنْهَارُ. "*Çünkü öyle taşlar vardır ki, ondan ırmaklar kaynar.*"[5]

Bu âyette, "*Ondan ırmaklar kaynar.*" İbâresi mecâz-ı mürsel'dir. Yâni ırmakların suyu o taşlardan fışkırır. Bu ise yerin zikredilmesi ile birlikte mahallin kastedilmesi kabilindendir.[6] Zira Araplar mahalli zikredip, o mahalde bulunanı kasdederler. İşte burada nehrin zikredilip, içinde akan suyun kasdedilmesi de bunun gibidir. Karine açıktır. Zira nehir değil, içindeki su fışkırır.[7]

---

[1] es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fununihâ*, s. 141.
[2] Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s.159; Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 206; a.mlf., *Delilu'l-Belâgatii'l-vâzıha*, s. 66; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 130.
[3] Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 208; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 131.
[4] Ali Carim-Mustafa Emin, *a.g.e*, s 207; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 131.
[5] Bakara sûresi, 2/74.
[6] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 1/169.
[7] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 56.

وَكَأَيِّن مِن قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَاباً شَدِيداً وَعَذَّبْنَاهَا عَذَاباً نُّكْراً.

"Rabbinin ve O'nun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azmış nice memleketler vardır ki, biz onları (ahalisini) çetin bir hesaba çekmiş ve onları görülmemiş azaba çarptırmışızdır."[1]

Bu âyette,"karye" kelimesinin sözlük mânaları "köy, kasaba, memleket ve ülke"dir. Yâni bir yerleşim yeridir. Burada mecâzen ülke halkı kastedilmiştir.[2] Daha açık bir ifâdeyle "belde" denilmiş "belde halkı" kastedilmiştir.[3] Zikr-i mahal irâde-i hâl kabilinden bir mecâzdır.[4]

قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ. *"Seni çıkaran şehrinden"*[5] Bu âyette, *"...seni çıkaran şehrin..."* ifâdesinde de mecâz-ı mürsel vardır. Mahal zikredilip, oranın halkı kastedilmiştir.[6]

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُم بِنَهَرٍ. *"Tâlût, askerlerle beraber (cihad için) ayrılınca: "Biliniz ki Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek" dedi."*[7]

Bu âyette,"nehir" kelimesinin lügat mânası "suyun cereyan ettiği yer"dir. Yukarıda zikri geçen âyetteki nehir kelimesinden içinde akan sular kastedilmiştir.[8]

---

[1] Talak sûresi, 65/8.
[2] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l –Kur'ân-ı Kerîm*, s. 284, es -Süyûti, *el-Müzhir*, 2/447; es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, 3/404, Ali Carim - Mustafa Emin, *Delilü belâgati'l-vâziha*. s. 301.
[3] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 28 / 294.
[4] es-Sâbûnî, a.g.e., 3 / 352; "Karye" kelimesinin mecâzen kullanıldığı diğer âyetler; A'râf sûresi 4 ve 163, Yunus sûresi 98, Yusuf sûresi 82, Hicr sûresi 4, Nahl sûresi 112, İsra sûresi 116.
[5] Muhammed sûresi, 47/13.
[6] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 26 / 95.
[7] Bakara sûresi, 2/249.
[8] en-Nesefi, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't -te'vil* ,1/33-34 ; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/69.

كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعاً بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ فَلْيَدْعُ نَادِيَه سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ.

"Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse, derhal onu alnından (perçeminden), yakalarız (cehenneme atarız). O yalancı, günahkâr alından (perçemden). O, hemen gidip meclisini (kendi taraftarlarını) çağırsın. Biz de zebânîleri çağıracağız."[1]

Bu âyette, "Nadi" kelimesinin lügat anlamı "toplantı yeri" meclistir. Nâdiye kelimesi, toplantı yeri olduğuna göre toplantı yerini çağırmak mümkün değildir. Binâenâleyh âyette gidip meclisini çağırsın tabiriyle o mecliste beraber oturup kalktıkları yandaşlarını çağırsın anlamı ifade edilmek istenmiştir.[2]

فَمَن يُرِدِ اللّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلإِسْلاَمِ. *"Allah, kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar."*[3]

Bu âyette, "sadr" kelimesinin anlamı göğüstür. Kalbin mahalli göğüs olduğu için mahal söylenerek kalp kastedilmiştir. Göğüse isnâd edilen vasıflar da bunu teyit eder. Çünkü ferahlık ve darlık kalbe isnâd edilen sıfatlardandır.[4]

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ. *"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır."*[5]

Bu âyette, "kürsü" kelimesi ile Allah'ın ilmi kudreti kastedilmiştir. Âlimlere "kerâsî", deftere de "kurrâsa" denilmesi de bu mânayı teyit eder.[6]

مِنكُم مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنكُم مَنْ يُرِيدُ الآخِرَةَ. *"Dünyayı isteyeniniz de vardı, âhireti isteyeniniz de vardı."*[7]

---

[1] Alak sûresi, 96 /15, 16, 17, 18.
[2] el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 270; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l -Kur'ân-ı Kerîm* s. 284, Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l -vâzıha* s. 201; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 182; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596; Fadıl Hasan Abbas, *El-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 157.
[3] En'am suresi, 6/125.
[4] İbn Abdisselâm, a.g.e., s. 282; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/391.
[5] Bakara suresi, 2/255.
[6] en-Nesefi, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't -te'vil*, 1/128.
[7] Al-i İmran sûresi, 3/152.

Bu âyette, "dünya" kelimesi ile içindeki eşyalar kastedilmiştir. Çünkü dünya bütün nimetlerin bulunduğun yerdir.[1]

أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا. *"Şehirlerin anası (olan Mekke'de) ve onun çevresinde bulunanları uyarman için..."*[2]

Bu âyette, "Şehirlerin anası olan (Mekke'de)... korkutman için" bu terkipte mecâz-ı mürsel vardır. Yâni "Mekke halkını korkutman için" demektir.[3] Çünkü korkutma şehir için değil, halkı için olur.[4]

كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّن قَرْنٍ. *"Onlardan önce nice asırları helâk ettik de feryâd ettiler."*[5] Bu âyette "nice asırları" ibâresi, "ehlu karn" (asırda yaşayanlar) anlamındadır. Bu ifâde, mecâz-ı mürsel'dir.[6] Zira karn, yüz yıl demektir. Helak, o zaman içersinde yaşayanlar içindir. Dolayısıyla burada mecâz vardır.[7]

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ. *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik."*[8]

Bu âyette,"Gökler, yer ve dağlara teklifte bulunmak" ya mecâz yahut hakîkattir, ve yahut bir misal getirmedir.

Bir grup âlim şöyle demiştir: Âyetin mânası şudur: Biz emaneti göklerin ve yerin ahalisi olan meleklere ve cinlere teklif ettik. Onlar bunun yükünü taşımaktan kaçındılar. Bunun benzeri: "Köye sor" (Yusuf, 12/81) âyeti köy halkına sor, anlamındadır. Bu duruma nispeten âyet mecâz-ı mürsel'dir.

Bu âyetin tefsirinde belâgat ilmine göre değişik yorumlar yapılmıştır.

---

[1] eş-Şerif er-Radiyyu, *el-Mecâzatu'n-Nebeviye*, s. 120.
[2] Şura sûresi, 42/7.
[3] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 25/29.
[4] es-Sâbûnî, a.g.e., 3/128.
[5] Sâd sûresi, 38/3.
[6] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 23/164.
[7] es-Sâbûnî, a.g.e , 3/50.
[8] Ahzap sûresi, 33/72.

وَمَا أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنـــذِرُونَ. "*Biz uyarıcıları olmaksızın hiç bir ülkeyi helak etmiş değiliz.*"[1] Bu âyetteki, "Biz hiç bir ülkeyi... helak etmedik." ifadesi mecâz-ı mürsel'dir. Zîrâ, beldeden maksat, oranın halkıdır.[2] Burada mahal ıtlak edilip hal kasdedilmiştir.[3]

كَانَتْ آمِنَةً مُّطْمَئِنَّـــةً. "*Bu ülke emin, huzurlu... bir ülke idi.*"[4] Bu âyette, "Bu ülke emin, huzurlu... bir ülke idi." İbâresinde mecâz-ı mürsel yoluyla ülke halkı kastedilmektedir. Çünkü emniyetin yeri ve zarfı ülkedir. Yerler oraya giren şeylerle nitelendirilebilir.[5]

أَوَلَمْ يَرَوْاْ أَنَّا نَأْتِي الأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَـــا. "*Bizim, yeryüzüne gelip, onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi?*" [6]

Bu âyette "Biz yeryüzüne geliriz", cümlesinde mecâz-ı mürsel vardır. "Bizim emrimiz ve azabımız yeryüzüne gelir" demektir.[7]

وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا. "*Bulunduğumuz kasabanın halkına sor.*"[8]

Bu âyette "Kasabaya sor" ibâresinde mecâz-ı mürsel vardır. Alâkası mahalliyettir. Yâni "Kasabanın halkına sor" demektir.[9]

---

[1] Şuara sûresi, 26/208.
[2] es-Sâbûnî, a.g.e , 2 / 343 .
[3] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 19/219.
[4] Nahl sûresi, 16/112.
[5] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 14 / 250.
[6] Ra'd sûresi, 13/41.
[7] es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 79.
[8] Yusuf sûresi, 12/82.
[9] Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 157; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 13 / 39, es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 60; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fûnunihâ*, s. 141.

يُرْسِلِ السَّمَاء عَلَيْكُم مِدْرَارًا. *"Size gökten bol bol yağmurlar indirsin."*[1] Bu âyette "Sizin üzerinize semâyı bol bol gönderir." Burada semâ'dan maksat yağmurdur. Bu, mecâz-ı mürseldir.[2] Çünkü yağmur gökyüzünden yağdığı için yağmur yerine "semâ" kelimesini kullanmıştır. "مِدْرَارًا " (bol bol)" lafzı aşırılık Yâni mübâlağa ifade eder.[3]

وَشِفَاء لِمَا فِي الصُّدُورِ. *"Gönüllerdekine bir şifâdır."*[4] Bu âyetteki, "Göğüslerdekine şifadır" ibâresinde mecâz-ı mürsel vardır. İlişkisi ise; mahall zikredilmiş hâll kasdedilmiştir. Yâni "kalpler için şifadır". Çünkü göğüsler, kalplerin mahallidir.[5]

يَا بَنِي آدَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ. *"Ey Ademoğulları! "Her camiye gidişte ziynetlerinizi alın"*[6]

Bu âyette, "*Her camiye gidişinizde*" ifadesinde camiden maksat tavaf ve namazdır. O bakımdan bu yer ilişkisi yönüyle bir mecâz-ı mürsel'dir. Çünkü cami, namaz kılma yeri olduğundan dolayı tavaf ve namaz -mahallin zikredilip halin irade edilmesi kabilinden- kullanılmıştır.[7] Alâkası mahallidir.[8]

أَلَمْ يَرَوْاْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِن قَرْنٍ مَّكَّنَّاهُمْ فِي الأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّن لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاء عَلَيْهِم مِدْرَاراً.

---

[1] Hud sûresi, 11/52.
[2] es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 23.
[3] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 12 / 87.
[4] Yunus sûresi, 10/57.
[5] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 501.
[6] A'râf sûresi, 7/31.
[7] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 8 / 180.
[8] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 377.

"Görmediler mi ki biz kendilerinden önce nice nesilleri helak ettik? Onlara size vermediğimiz bir şekilde yeryüzünde iktidar vermiştik. Üzerlerine semayı bol bol salıverdik (yağmur indirdik)."[1]

Bu âyette mecâz-ı mürsel iki faklı ibârede geçmektedir;

A - مِن قَــرْنٍ *"Nice nesiller"* ifadesinde, (nice asırlar anlamına geldiğinden) mahallin zikredilip halin irade edilmesi dolayısıyla mürsel mecâz vardır.[2] Aynı şekilde bu ifâde "aynı asırda yaşayanlardan" anlamına da gelir. Böylece burada ki mecâz -ı mürselin alâkası mahallî olur.[3]

B - وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِم مِّدْرَارًا *"Üzerlerine göğü bol bol salıverdik."*

Burada mecâz-ı mürsel kabilinden semâ kelimesi ile, yağmur kastedilmektedir. Bu mecâzdaki ilişki sebeplilik ilişkisidir; çünkü yağmur semâdan iner.[4]

8- Hallîyyet:

Bir yerde bulunan şeyi zikredip, mahallini kastetmek şeklinde yapılan mecâz türüdür. Farklı bir tanımla bir şeyin kendisi dışında bir varlık içinde yer alması durumudur da denilebilir.[5] Mübâlağa ifâde etmek gayesiyle, bir yerde bulunma hali zikredilerek, mekân kastedilir. Bu alâka türüne; "zikr-i hâll irâde-i mahal" de denilir. Bir şeyi içinde bulunulan hale göre isimlendirmek de denilebilir. İçinde bulunulan bu hal, o şeyin kendisi dışında olup bir varlıkta yer alması halidir.[6]

"Derse girildi" cümlesinde ders dile getirilmiş, yalnız dersin işlendiği yer olan sınıfa girmek kastedilmiştir.

Hüseyin b. Mutâyr el-Esedî bir şiirinde şöyle dermiştir;

---

[1] En'am sûresi, 6/6.
[2] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 7 / 137.
[3] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 321.
[4] Âlusî, *Rûhu'l-meânî,* 5 / 233;Vehbe Zühaylî, a.g.e., 7 / 137.
[5] el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 271; el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 141; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 182; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fununihâ*, s. 140; Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 157.
[6] es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fununihâ*, s. 140.

أَلِمّا على مَعْن وقُولا لِقَبْرِه سَقَتْكَ الغَوادي مَرْبَعاً ثُمَّ مَرْبَعاً

"Ma'nın yanına inin, sonra mezarına deyin ki; Bulutlar, dört gün boyunca sonra tekrar dört gün boyunca seni sulasın. (Kabrin üzerine çok yağmur yağmak için dua ediyor.) "

Bu beyitte, "Ma'n" ile mezarını kasdediyor. Bu "mecâz-ı mürsel" deki "alâka" hallîyyedir.[1]

el-Mütenebbî, bir şiirinde Kâfur (b. Abdullah) el-İhşidî'yyi kınayarak şöyle demiştir.[2]

إِنِّي نَزَلْتُ بِكَذَّابِينَ ضَيْفُهُمْ عَنْ القِرَى وَعَنِ التِّرْحَالِ مَحْدُودٌ

"Ben yalancıların yanında konakladım. Misafirleri, ağırlanmaktan, yemekten ve (oradan) göç etmekten menedilmiştir."

(Onlar, cimrilikten, misafirlerini aç bırakırlar ve cömert olduklarını zannettirmek için, misafirlerin göç etmelerine engel olurlar.) كَـــذَّابِينَ den maksat, beldeleridir. Bu mecâz daki, "alâka" halliyedir. (Yâni yalancılar zikredilmiş ama onların bulunduğu yer kasdedilmiştir.)[3]

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ.

"İnanıp iyi işler yapanlara gelince, Rableri onları rahmetine kabul eder."[4]

Bu âyette "rahmet" kelimesi, mânevi şeylerden bir şey olması hasebiyle Allah (c.c), iman edip iyi işler yapanları rahmetine girdirmesi hakikî anlamda değil, mecâzî anlamda kullanılmıştır.[5] Yâni rahmet zikredilip rahmetin mahalli olan cennet kastedilmiştir.[6]

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ. *"İyiler muhakkak cennettedirler."*[7]

---

[1] Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s.159; Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l vâzıha*, s. 207; a.mlf., *Delilü'l-Belâgati'l-vâzıha*, s. 66. Abdülazîz 'Atik, *ilmü'l-Beyan*, s.164; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 132.

[2] İhşidlilerin meşhur emiri Kâfur'un tam ismi, Kâfur b. Abdullah el-İhşîdî'dir. Künyesi, Ebu'l-misk'dir. O, eI-Mütenebbî, adındaki şâiri himaye etmiştir. Hicri 357 (m.968) tarihinde vefat etmiştir. Bkz. *Mu'cemu'l-A'lâm*, s. 621; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 132.

[3] Ali Carim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'- vâzıha*, s. 207; a.mlf., *Delilü'l-Belâgati'l-vâzıha*, s. 67; Nusreddin Bolelli, *a.g.e.*, s. 132.

[4] Casiye sûresi 45/30.

[5] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/43; es-Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/356-357; es-Sâbûnî, *a.ge.*, 3/ 190; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâzıha*, s. 207.

[6] es-Sâbûnî, a.g.e. 1/ 476; Vehbe Zühaylî, a.g.e., 11 / 12.

[7] İnfitar sûresi, 82/13.

Bu âyette "Nimet", refah anlamında[1] olan "Nâîm" kelimesi mübâlağa amacıyla ahirette nimetlerin arz edilme mekânı olan cennet anlamında kullanılmıştır. Çünkü nimet soyut mânalardan olduğu için onun içinde olmak tabiri hakikî mânada kullanılmasına mümkün degildir. Fakat nimetin cennette bulunması sebebiyle nimet zikredilip cennet kastedilmiştir.[2]

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ. "*Andolsun incire, zeytine.*"[3]

"Andolsun incire, zeytine" âyetinde, yerleri kastedilmiş ise; Şam ve Beytü'l-Makdis'tir. Bu takdirde mecâz-ı mürsel vardır. Bir mekânın içindeki zikredilmiş, o mekânın kendisi kasdedilmiştir.[4] Yâni mahalde bulunan zikredilmiş, mahal kastedilmiştir. Tercih edilen görüşe göre Yüce Allah incir ve zeytinle, bunların yetiştiği yer olan Şam'ı ve Beyt-i Makdis'i kastetmiştir.[5]

وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ. "*Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini kocalarından başka kimseye teşhir etmesinler.*"[6]

Bu âyetteki "ziynetlerini göstermesinler" ifadesi, ise mecâz-ı mürsel'dir. Kasdedilen mâna ziynet yerleridir. Tesettür ve korunma emrinde mübâlağa yapılmıştır.[7] Burada ki alâka zikr-i hâll, irâde-i mahal kabilindendir.[8] Zemahşerî şöyle der: "Burada, ziynet mahallerinin söylenmeyip de ziynetin söylenmesi, örtünme ve korunmayı vurgulu bir şeklide emretmek içindir."[9]

---

[1] Firûzâbâdi, *el Kamusu'l- muhit*, s. 1500.
[2] Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu fununuhâ ve efnânuhâ*, s. 157; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâzıha*, s. 203.
[3] Tin sûresi, 95/1.
[4] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 30 / 303.
[5] es-Sâbûnî, a.g.e., 3 / 515.
[6] Nur sûresi, 24/31.
[7] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 18 / 210.
[8] es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 291.
[9] Zemahşerî, *Tefsir'ul-Keşşaf*, 1/1236, s. 726; Ayrıca bkz. es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 291.

وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا. *"Biz O'nu rahmetimize gark ettik."*[1]

Bu âyetteki, "Biz O'nu rahmetimize gark ettik." ibaresinde mecâz-ı mürsel vardır. Yâni onu cennete koyduk demektir. Çünkü cennet rahmetlerin indiği yerdir.[2] Aralarında mahalliye alâkası vardır.[3]

وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ. *"Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler."*[4]

Bu âyette "*Allah'ın rahmetinde*" ibâresi, "*Allah'ın cennetindedirler*" anlamına gelir. Burada mecâz-ı mürsel vardır.[5] Nitekim mutlak olarak hal zikredilmekte, ancak mahal kastedilmektedir. Yâni onlar, cennette olacaklardır. Çünkü cennet, Allah'ın rahmetinin ineceği yerdir.[6]

9-Âliyyet alâkası:

Bir şeyin âletini zikredip, onunla yapılan şeyi kastetmek.[7] Böyle bir mecâz alâkasına örnek olarak "lisan" kelimesi gösterilebilir.[8]

Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime on iki yerde mecâzen lügat anlamında kullanılmıştır. Çünkü "lisan" Yâni "dil" konuşmanın âletidir.

---

[1] Enbiya sûresi, 21/75.
[2] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 17 / 92.
[3] es-Sâbûnî, a.g.e. , 2 / 234.
[4] Al-i İmrân sûresi, 3/107.
[5] el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 141; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/65; es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 185; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa,* s. 182; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 596.
[6] Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 157; es- Sultânî, *Belâgatü'l-Arbiyyetu fi fûnunihâ*, s. 140-141;Vehbe Zühaylî, a.g.e., 4 / 31.
[7] el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*, s. 271; el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 141; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/66; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 181; Komisyon, *Dirâset fi ulûmi'l-beyân*, s. 225.
[8] el-Kazvînî, *et-Telhis,* s. 141; Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, II/66; Komisyon, *Dirâset fi ulûmi'l-beyân*, s. 225.

Lisan kelimesinin mecâz-ı mürsel anlamında kullanıldığına dair Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyeti örnek gösterilip, diğer âyetlerin numaralarını vermekle iktifâ edilecektir.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلاَّ بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ. "*(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik.*"[1]

Lisan kelimesinin sözlük anlamı dildir. Âyette, mecâz-ı mürsel anlamında kullanılmıştır.[2]

Türkçemizde dil ve lisan kelimeleri hakikî ve mecâzî anlamlarda kullanılır.

"Lisan" kelimesinin mecâzen kullanıldığı âyetler: Nahl sûresi 103, Şuâra sûresi 84, 193 – 194 – 195, Rum sûresi 22, Duhân sûresi 58, Kasas sûresi 34, Ahkâf sûresi 12, Meryem sûresi 50–97.

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالأَعْمَى وَالأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ. "*(Kâfir ve mümin) iki topluluğun hali, kör ve sağırla, gören ve işitenin haline benzer.*"[3]

Bu âyette, benzetme sıfatı (teşbih edatı) bulunup benzetme yönü (vech-i şebeh) hazfedildiği için mücmel mecâz-ı mürsel vardır. Yâni , kâfir grup göz ve kulaklarını kullanmamak yönüyle kör ve sağır gibi, mümin grup ise işiten ve gören gibidir.[4] Prof. Dr.Vehbe Zühaylî, âyeti böyle değerlendirirken, Prof. Dr. Muhammed Ali es-Sâbûnî bu âyetteki mecâz-ı mürsel ve mücmel teşbih şeklinde ele almıştır.[5]

وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ. " *Ayaklarınızı sâbit kılar.*"[6] Bu ayetteki ayaklar, sâbit kalmanın âleti olduğu için mâna bununla ifade edildi. Tıpkı "*Başınıza gelen her*

---

[1] İbrahim sûresi, 14/4.
[2] Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, s. 271; Ali Carim - Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâzıha*, s. 208; Komisyon, *Dirâset fî ulûmi'l-beyân*, s. 226; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 181; Âlusî, *Rûhu'l-meânî*, 7 / 402.
[3] Hud sûresi, 11/23.
[4] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 12 / 44.
[5] es-Sâbûnî, a.g.e., 2 / 12.
[6] Muhammed sûresi, 47/7.

hangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir."[1] âyetindeki "ellerinizle kelimesinde olduğu gibi.[2]

10 - Umûm alâkası:

Çoğul ifade eden bir kelimeyi zikredip, birini veya bir kısmını kasdetmek.

Bir şeyin veya kişinin kıymetine veya çirkinliğine işaret etmek için mecâz üslubuyla, çoğul ifâde eden bir kelimeyi zikredip, biri veya bir kısmı kastedilir.

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتاً لِلّهِ حَنِيفاً وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. "*İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önder idi;O, Allah'a ortak koşanlardan değildi.*[3]"

Bu âyette, "Ümmet" kelimesinin sözlük anlamı ""cemaât"tir. Hz. İbrahim güzel hasletleri cem eden örnek bir lider olduğu için "ümmet" kelimesiyle vasıf edilmiştir. Burada Hz. İbrahim'in sahip olduğu hasletlerin yüceliği âyette mecâz yoluyla anlatılmıştır.[4]

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ "*Yoksa Allah'ın lütfundan verdiği şey için insanlara haset mi ediyorlar?*"[5] Bu âyetteki insanlardan kasıt Hz. Muhammed'dir (s.a.v). Haset edilenler olarak tüm insanlar söylenmiş ama Hz. Muhammed (s.a.v) kastedilmiştir.[6]

إِذَا جَاء نَصْرُ اللّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللّهِ أَفْوَاجاً. "*Allah'ın yardımı ve zaferi geldiği, Ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte*

---

[1] Şura sûresi, 42/30.
[2] Vehbe Zühaylî, a.g.e. 26 / 83.
[3] Nahl suresi, 16/120 .
[4] en-Nesefi, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, 2/303; el-Mahalli, Celâluddin - es-Süyûtî, Celâluddin, *Tefsiru'l Celâleyn*, s. 254.
[5] Nisa 4 / 54.
[6] Ahmet el-Haşimi, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 181.

olduklarını gördüğün vakit..."[1] Bu âyette, "En-nas" insanlar kelimesiyle, Araplar kastedilmiştir, tüm insanlar değil. Çünkü feth kelimesinden kastedilen Mekke'nin fethidir. Mekke'nin fethinden sonra ise Araplar akın akın İslam'a girmişlerdir.[2]

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ. "*İşte Âd (kavmi). Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler; O'nun peygamberlerine âsi oldular.*"[3] Bu âyette "Rüsül" kelimesi "rasûl" kelimesinin çoğuludur. Bu âyette de, yukarıda açıkladığımız sebeplerden dolayı "rasûl" yerine "rüsül" zikredilmiştir. Çünkü Âd Kavmi sadece kendi peygamberi Hûd'a isyân etmişlerdir.[4]

Kurtûbî bu âyeti şöyle açıklamıştır: "Hûd zamanında başka bir peygamber bulunmadığı halde, âyeti kerîmede çoğul şeklinde "rüsül" olarak zikredilmesi, Âd kavminin inkarının diğer peygamberleri de inkar mânası taşımasındandır.[5] Çünkü Hz. Hûd'un yaptığı tebliğler, daha önce yaşamış peygamberlerin tebliğlerine uygundu."

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً. "*Bir zamanlar: Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız,*"[6]

Bu âyette, bu sözü söyleyenlerin sayısı 70 idi. Hepsine isnâd edilmesinin sebebi, diğerlerinin bu sözü söylemelerine mâni olmamaları veya seyirci kalmalarıdır.

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا "*Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine: "Muhakkak ki insanlar size karşı (ordu) topladı; on-lardan korkun!" dediklerinde bu onların imanını artırdı*"[7]

---

[1] Nasr sûresi, 110/1-2.
[2] İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kebir*, 4/302es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/616.
[3] Hûd sûresi, 11/59.
[4] es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/319.
[5] İmam Kurtubi, *Tefsir-i Kurtubi*, 9/54; Elmalı Hamdi Yazır Efendi, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 4/2794.
[6] Bakara sûresi, 2/55.
[7] Ali İmran 3 / 173.

Bu âyetteki insanlardan kasıt ise, insanların tamamı değil, sadece Nuâym b. Mesud el-Eşca' adındaki bir kişidir.[1]

بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِنَ الْمُشْرِكِينَ. "*Allah ve Resûlünden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar!*"[2]

Bilindiği gibi müşriklerle antlaşma yapan Hz. Peygamber'dir. Fakat Hz. Peygamber antlaşmayı tüm Müslümanların adına yaptığı için zamir, hepsine isnâd edilmiştir.[3]

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ. "*Yoksa onlar, Allah'ın lütfunden verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar?*"[4] Bu âyetteki, "yoksa insanlar haset mi ediyorlar ?" ibâresinde mecâz-ı mürsel vardır. İnsanlardan maksat ise, Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Umum zikredilmiş, husus kastedilmiştir. Burada önceki ve sonraki bütün insanların taşıdığı üstün vasıfların Rasulullah (s.a.v.)'de toplandığına işaret vardır.[5] Kısacası buradaki mecâz-ı mürsel sanatının alâkası, âm (genel) olan lafzı, hâs (özel) olana kullanmak kabilindendir.[6]

11 - Hususiyet alâkası:

Belirli bir mânaya delâlet eden kelimeyi zikredip çok kapsamlı mânaya delâlet eden kelimeyi kasdetmekdir. Bu, bir kabileyi bir şahsın ismiyle zikretmek gibi; Rabia oğulları ve Kureyş birer şahıs ismi oldukları halde, bu isimlerle tüm kabile kasdedilir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِي لِلصَّلَاةِ مِن يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ.

---

[1] Ahmet el-Haşimi, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 181.
[2] Tevbe sûresi, 9/1.
[3] İbn Abdisselâm, *Mecâzü'l -Kur'ân-ı Kerîm*, s. 338.
[4] Nisa suresi, 4/54.
[5] es-Sâbûnî, a.g.e., 1/ 236.
[6] Vehbe Zühaylî, a.g.e., 5 / 108.

"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın."[1] Bu âyette "الْبَيْعُ" kelimesiyle, sadece satmak değil tüm ticârî muâmeleler kastedilmiştir. Çünkü satış yapmak diğer ticârî muâmelelerden daha cazip olduğu için bu kelime zikredilerek, bütün ticârî muâmelelerin çeşitleri kastedilmiştir. [2]

فَنُزُلٌ مِّنْ حَمِيمٍ. *"İşte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır!"* [3] "Nüzul" kelimesinin lügat anlamı, misafire yapılan ikramdır.[4] Daha sonra bu kelime, yapılan her tür ikram için kullanılmıştır.

Bu âyette ise "nüzul" kelimesi, ikram, bağış anlamında kullanılmıştır. Yâni özel bir mâna için va'z edilen lafızla, daha geniş mânalı bir anlam kastedilmiştir[5]

12-Lâzimiyyet alâkası

Varlığının gerçekleşmesi başka bir şeyin varlığına bağlı olan alâka türüdür.[6] "*Aydınlık doğdu*" İfadesinde ki "aydınlık" kelimesi, güneş anlamın da kullanılmıştır. Çünkü aydınlık güneşin kendi öz yapısında bulunmaktadır.[7]

13-Melzûmiyyet alâkası

Var oluşu sırasında başka bir şeyin varlığı zorunlu olan alâka çeşididir.[8] "*Güneş her yeri doldurdu.*" ibaresinde her yeri dolduran güneş değil ışıktır. Bu ibaredeki "Güneş" kelimesinde alâkası melzûmiyyet olan mecâz-ı mürsel sanatı vardır. Çünkü güneş ne zaman var olursa ışıkta zorunlu olarak o zaman var olur. Bu ibaredeki karine ise "doldurdu" kelimesidir.[9]

---

[1] Cuma sûresi, 62/9 .
[2] Zemahşerî, *Tefsir'ul-Keşşaf*, 4/106; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/182.
[3] Vakıa sûresi, 56 /93.
[4] Firûzâbâdi, *el-Kamusu'l muhit*, s. 1382.
[5] en-Nesefi, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't -te'vil*, 3/290.
[6] Ahmet el-Haşimi, *a.g.e.*, s. 181.
[7] Ahmet el-Haşimi, *a.g.e.*, s. 181.
[8] Ahmet el-Haşimi, *a.g.e.*, s. 181.
[9] Ahmet el-Haşimi, *a.g.e.*, s. 181.

14 - Itlâk alâkası

Kastedilen anlamın herhangi bir şarta bağlı olmadan, Yâni şartsız olarak anlatılmasıdır.[1]

فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ *" mü'min bir köle azad etmeli"*[2] Bu âyetteki " رَقَبَةٍ " ibaresinde mecâz-ı mürsel sanatı var olup alâkası ıtlâktır. Bu âyetteki köleden kasıt ise Müslüman köledir."رَقَبَةٍ = boyun" kelimesi bedenin tamamı olarak değerlendirilirse bu kez bu âyetteki mecâz-ı mürsel sanatının alâkası cüziyyet olur.[3]

15-Takyîd alâkası

Kastedilen mânanın bir veya birden fzla kayıtla sınırlı olmasıdır.[4]

مَا أَغْلَظَ جَحَفَلَةَ زَيْدٍ . *"Zeyd'in dudakları ne kadar da kalın"* Bu örnek cümlede Zeyd'in dudaklarının kalınlığı, mecâz-ı mürsel sanatı kullanılarak atın dudaklarına benzetilmiştir. Zira bu ibaredeki "جَحَفَلَةَ " kelimesi Arapçada sadece atın kalın dudaklarını ifade etmek için kullanılır.[5]

16-Bedeliyyet alâkası

Anlatılmak istenen esas şeyin başka bir ibare yerine kullanılmasıdır.[6]

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلاَةَ فَاذْكُرُواْ اللّهَ قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلَى جُنُوبِكُمْ *"Namazı bitirdiğinizde, Allah'ı ayaktayken, otururken ve yan yatarken zikredin".*[7]

---

[1] Ahmet el-Haşimi, *a.g.e.*, s. 181.
[2] Nisa sûresi, 4 / 92.
[3] Ahmet el-Haşimi, *a.g.e.*, s. 181.
[4] Ahmet el-Haşimi, *a.g.e.*, s. 181.
[5] Ahmet el-Haşimi, *a.g.e.*, s. 181.
[6] Ahmet el-Haşimi, *a.g.e.*, s. 182.
[7] Nisa sûresi, 4 / 103.

Bu âyetteki قَضَيْتُمْ ibaresiyle kastedilen şey namazı eda ettiğinizde Yâni namazı bitirdiğinizde şeklindedir.[1]

17-Mücâverat alâkası

Bir ibâreyi, ona yakın olan bir nesne anlamına kullanmaktır.[2]

"*Duvar ve sutunlarla konuştum*" ibaresinde ki esas anlatılmak istenen şey "Duvar ve sutunların etrafında bulunan kişilerle konuştum" şeklindedir. [3]

---

[1] Ahmet el-Haşimi, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 182.
[2] Fadıl Hasan Abbas, *el-Belâgtu funûnuhâ ve efnânuhâ*, s.158; Ahmet Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, s. 597; Ahmet el-Haşimi, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 182.
[3] Ahmet el-Haşimi, *a.g.e.*, s. 182.

SONUÇ

Tüm dillerin bir grameri, bir de edebîyatı vardır. Harf, kelime ve cümleler, insan bedenine teşbihle dilin zâhir bölümünü oluştururken, ruh ise dilin özünü oluşturur. Öyleyse belâgatın, birçok edebî sanat üslup ve kaidelerini ihtiva ettiği ve dilin öz yapısını, bâtini kısmını oluşturduğu söylenebilir.

Sanat ruhunun kaynağı olan insandaki zevk, güzellik ve estetik duygularından kaynaklanan belâgat, bir yandan kişinin merâmını güzel şekilde, düzgün ve sanatlı sözlerle ifâde etmeyi sağlarken, yine kişiye tesirli ve güzel söz söyleme yöntemlerini öğreten bir bilgi dalı olmuştur. Buna göre belâgat, doğru bir mânayı, ifâdesi açık, düzgün ve fasih şekilde söylemeyi sağlayan bir ilimdir.

Belâgat ilmi; bedi', me'ânî ve beyân sanatlarından oluşur. Beyân ilmi tüm İslam bilgi disiplinlerinde en çok söz konusu edilen bir belâgat sanatıdır. Beyân, duygu ve düşünceleri farklı yollarla dile getirme kurallarından oluşan bir sanattır. Beyân, söylenmek istenen mânayı en usta bir şekilde açıklığa kavuşturmak için gerekli olan melekeleri kazandırır. Dört kısımdan oluşan bu ilmin en önemli kısmı mecâz konusudur. Mecâz, bir ifadeyi dile getirmede lafızla mâna arasındaki ilişkiyi bağlı olarak lafzın delâletinden farklı bir anlam örgüsü oluşturma sanatıdır. Belâgat âlimleri, bir mânayı açığa çıkarmada kişiyi amaca ulaştıran en iyi beyân vasıtasının mecâz olduğunu dile getirmişlerdir. Aslında mecâz denince, bu ifâdeden kastedilen şey mecâz çeşitlerinden mecâz-ı mürsel'dir.

Mecâz-ı mürsel, teşbih alâkası dışında, her hangi bir alâkadan dolayı ifâdenin luğavî mânasına engel olacak bir karineyle başka anlamda kullanılan lafızdır. Bir çok alâkaları olan mecâz-ı mürsel Kur'anda örneğine çokça rastlanılan bir beyân türüdür.

Özetle bu araştırma hakkında şunları söyleyebiliriz:

1- Yaptığımız araştırmaya göre şimdiye kadar Mecâz-ı mürsel ve alâkaları üzerin müstakil bir araştırma yapılmamıştır. Nitekim bizi bu çalışmayı yapmaya iten temel sebepte bu olmuştur.

2- Bu araştırmamızı oluşum devrinden günümüze kadar telif edilmiş birçok belâgat eserlerinden istifade ederek hazırdık. Geçmiş dönem eserleri Mecâz-ı mürsel ve alâkaları konusunu birbirine benzer içerik ve usullerle sunarken, günümüz eserleri birtakım yenilikler yapmaya başlamışlardır. Örneğin Mecâz-ı mürsel alâkaları, geçmiş dönem eserlerinde genellikle dokuz ana başlık halinde sunulurken, günümüz eserlerinde bu sayının arttığını görüyoruz. Zira biz bu çalışmamızda on yedi alâka türü sunduk.

3- Mecâz-ı mürsel ve alâkaları konusuyla ilgili ihtilafları sunmaya çalıştık. Bu ihtilaflar bir ifadenin öncelikle hakîkat mi yoksa mecâz mı oldugu, mecâz-ı mürsel olan ifadenin istiâre ile karıştırılması v.b. konularını kapsar.

4-Konuyu daha çok Arap edebîyatından şiirler ve Kur'andan âyetlerle açıklamaya özen gösterdik.

5- Kur'ân-ı Kerimin doğru ve düzgün anlaşılması için bir çok âyetlerin mecâz-ı mürsel açısından tahlil edilmesi zarûrîdir. Böyle bir ihtiyaca binâen biz hazırlamış olduğumuz tez çalışmamızda bütün mecâz-ı mürsel alâkalarını birçok ayetlerle sunmaya çalıştık.

6- Mecâz-ı mürsel, ifâdenin belâgatlı bir şekilde söylenmesini sağlayan beyân vasıtalardan biridir.

7- Bir ifâdeyi mecâz-ı mürsel yoluyla dile getirmek, o ifâdenin dil zevki olan insan yapısında hoş, güzel ve zevkli bir tarzda yerleşmesini sağlar.

8- Âslî mânanın mecâzî anlama nakli, kişide geniş dil zenginliği ve zevki, ufuk genişliği, düşünce derinliği, lafızların sınırlamalarından kurtulabilme yetkinliği, hayâl gücü vb. yönlerin bulunmasıyla gerçekleşe bilir. Tüm bu söylenenlere bağlı olarak belâgat ehli, dil sanatçısı ve yeni anlam oluşturma mûcididir.

9-Kur'ân kelimelerinin mânalarını sadece hakîkî anlamlarda anlamak onun bir çok âyetlerini esas kastedilen mâna dışında anlamaktır. Nitekim geçmişten günümüze kur'anda mecazın varlığı tartışma konusu edilmiştir. Ayrıntılı olarak sunduğumuz bu tartışmalardan sonra Kur'anda mecazî ifadelerin var olduğunu bir çok ayetlerle sunmaya çalıştık. Sunmuş olduğumuz bilgiler ışığında kur'anda mecazın olmadığı iddiasının mesnetsiz bir ibare olduğunu söyleyebiliriz.

10-Kurân-ı Kerimdeki mecâz-ı mürseller, ustaca tahlil edildiğinde, Kur'ân'ın mâna ve dil zenginliği, kısacası icâzı bu yolla da zâhir olur.

Bu tezi hazırlarken Arapçada mecâz konusunu bütün yönleri ile ele alan bir kitabın yazılmasına ihtiyaç olduğu kanaatine vardık.

BİBLİYOĞRAFYA

Abbas, Fadıl Hasan, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ,* Beyrut, 2004.

Abdülkadir, Hüseyin, *el-Muhtasar fî tarihi'l -belâga*, Beyrut, 1982.

Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul, 1411/1990.

Akârî, İn'âm Nevâl, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî ulûmi'l-Belâğa*, Beyrut, 1992.

Atîk, Abdulaziz, *İlmu'l-bedî'*, (Dârü'n-Nahdati'l-'Arabiyye), Beyrut, (t.y).

Bedevî Tabâne, *Mu'cemu'l-belâgati'l-'arabiyye*, (4. Baskı), Beyrut, 1997

Bâkıllânî, Ebu Bekir Muhammed b. Tıyb b. Muhammedb.cafer b. Kasım, *İ'câzü'l Kur'ân,* (thk. es-Seyyid Muhammed Sakr) Kahire, 1985

Bedrettin b. Malik, *el-Misbâh fi 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Kahire, 1341

Bilgegil, Mehmet Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, I. Belagat, Ankara, 1980.

Bolelli, Nusreddin, *Belâgat*, İfav Yayınları, İstanbul, 2001.

el-Câhız, Ebû 'Osman 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-teybin*, I-IV (Thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Mısır, 1975.

Cevdet Paşa, Ahmet, *Belâga-tı Osmaniye*, İstanbul, 1298

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1991.

DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) İstanbul. 1992–2006.

Diyâb, Abdülhamîd, *Maa't-tibbi fîl-Kur'âni'l-Kerîm,* Dimeşk, 1400/1980.

Diyarbakırlı Sait Paşa, *Mizanü'l-Edep*, İstanbul, 1305.

el-'Askerî, Ebu Hilâl, *Kitabu's-sınâ'ateyn*, (thk. Ali Muhammed Bâcûrî – Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut, 1971

Ebu Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l -Kur'ân*, I-II, (Thk: Muhammed Fuad Sezgin), Müessesetü'r-Risâle, 1976.

İbnu'l-Mu'tez, *Kitabü'l-bedî'*, (thk. Cratesh Cofeksi), Dimeşk, 1986.

el-Carim, Ali - Emin, Mustafa, *el-Belâğatu'l-vâzıha*, Daru'n Nu'man lil-Ulûm, 2003.

_____*Delilü Belâğati'l-vâzihâ*, Mısır, 1959.

el-Cürcâni, Abdülkâhir, *Esrâru'l-belağa fi ilmi'l-beyân*, Beyrut, 1409/1988.

_____*Kitabu Delâilü'l-İcâz*, (Thk. Mahmut Muhammed Şakir), Kahire, 2000.

Eren, Cüneyt, Halil ÖZCAN, *Kur'ân-ı Kerimde Edebî Sanatlar*, Erzurum, 2003.

el-Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Sırru'l-fesâha, Beyrut,* 1402/1982.

Havva, Saîd, *el-Esâsu fi't-tefsir*, I-XVIII, Kahire, 1989.

el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-buldân*, I-V, Leipzig, 1924.

el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, nşr Bahşeyiş, Kum, 2000.

el –Mahallî, Celâluddin - es-Süyûtî, Celâluddin, *Tefsirü'l-Celâleyn*, Pamuk yayınları, İstanbul, 1978.

el-Meydânî, Abdurahman Hasan Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye, ûsüsühâ ve ulûmühâ ve fünûnühâ*, I – II, Darü'l Kalem, Dimeşk, Beyrut, 1996.

Ferruh, Muhammed Zerkan, *el-Vâzıh fi'l-belâgati'l-Arabiyye*, Dimeşk, 1996.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsü'l-muhît*, nşr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.

Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebîyatı Tarihi*, Edebîyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996.

Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerif Cürcânî*, İstanbul, 1984.

İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b.Abdillah, *el-İstiâb fi ma'rifeti'l-ashab*, (Thk: Ali el-Becâvi), Kahire, 1983.

İbn Abdisselam, *Mecâzu'l-Kur'ân* veya *el-İşâretü ile'l-icâz fi ba'zi envâi'l-mecâz*, (Thk. Muhammed Mustafa b. el-Hac),Trablus, 1401/1992.

İbn Cinnî, Ebu'l Feth Osman, *el-Hasâis* , (Thk. Muhammed b. Ali En-Neccar), I- III, Beyrut, 1982.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris ez-Zekeriyya, *Mu'cemu'l-mekâyîs fi'l-luğa*, (thk., Şihabeddin Ebu Amr, İkinci.baskı, nşr., Dâru'l-Fikr), Beyrut, 1998.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah, b.Müslim, *Te'vil'ü müşkili'l-Kur'ân*, (Thk. Seyyid Ahmet Sakar), Kahire,1973.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b.Mükrim, *Lisânu'l-arab*. I-XV, Beyrut, 1410/1990.

Kassap, Velid, *Belâgatü'l arabiyye, İlmü'l – me'âni*, Darü'l Kalem, Dubâi, 1998.

el-Kavzînî, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâğa*, (Thk. Muhammed Abdulmün'im el-Hafacî), Beyrut,1400/1980.

_____ et-*Telhis*, Ebrar yayınları, İstanbul, 1990.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2002.

Kurt, Mustafa, *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı*, M.Ü.İfav, İstanbul, 1996.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*,1-XI, Kahire,1968.

Komisyon, *Dirâset fi ulûmi'l-beyân*, Mektebetü Dâr İbn Asâkir, 2005.

Komisyon, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları*, I-VII, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.

Komisyon, *Ulûmu'l-Kur'an 'înde'l-müfessirin*,I-III, Kum, 1985.

Lâşin, Abdulfettah, *Beyân fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân*, Kahire, Daru'l Fikri'l-Arabi, 2000.
_____*Me'ânî fi dav'i esâlibi'l Kur'an*, Kahire, Daru'l Fikri'l-Arabi, 2002.
Matlub, Ahmet, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruha*, (İkinci Baskı), Beyrut, 1996.

Mecdi Vehbe-Kamil el-Mühendis, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-'arabiyye*, (nşr., Mektebetu Lübnan en-Nâşirun, II.Baskı), Beyrut, 1984

Mitracı, İrfan, *el- Câmi'li fünûni'l-Lügati'l-arabiyye ve'l-'arûz,* (Birinci Baskı, Beyrut, 1987

Mübarek, Mâzin, *el-mücez fi târihi'l-belâga*, Daru'l- fikr, Dimeşk, 2004.

el-Müberred. Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-luğati ve'l-edeb*, I-II, Beyrut, 1996.

en-Nesâî, Abdullah b. Ahmet b. Mahmud, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, 1-IV, nşr, Darü'l-fikr, Kahire. 1993.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsîr*, I-III, Daru'l İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 2002.

Saraç, M.A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul, 1998.

es-Salih, es-Subhi, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân* , Beyrut ,1968.

Salih, Abdülkâdir Muhammed, *et-Tefsir ve'l-müfessirun,* Beyrut, 2003.

es-Sekkâkî, Ebu Yakub Yusuf b. Ebu Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-ulûm,* (Thk. Ekrem Osman Yusuf) Bağdat, 1981.

eş-Şerif, er-Râdi, *Telhîsü'l-beyân fi mecâzâti'l-Kur'ân*, (nşr., Mektebetu'n-Nahdati'l-arabiyye) Beyrut, 1986.

es-Sultânî , Muhammed Ali, *Belâgatü'l- Arbiyyetu fi fûnunihâ*, Dimeşk, 1991.

_____*Me'a'l-Belâgati'l-'Arabiyye fi târihihâ*, (Birini.baskı), Dimeşk, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1978

es-Suyûtî, Cemâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-Müzhir fi ulûmi'l-luğa*, I-II, (Tashih ve Şerh: Ahmed Cade'l-Mevla,), nşr, Darü'l-Hayl, Beyrut, 1990.

_____ *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, (Thk, Mustafa Dib el-Buğa), nşr, Darü'l İbn Kesir), Dımeşk, 1966.

et-Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhati'l-Fünûn*, I-IV, (thk. Ahmed Hasan Besec. nşr., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), Beyrut,1999.

Teftâzânî, *Şerhu'l-Muhtasar*, I – II, Mektebetü's Sahâbe, Gaziantep, 2005.

_____*Muhtasaru'l-me'ânî*, Beyrut, 1965

Yazır, Elmalılı M.Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, Eser Neşriyat İstanbul, 1979.

ez-Zamahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer, *Esasü'l-belâğa*, 1-II, Mısır, 1985.
_____*El-Keşşâf'an hekâiki't-tenzîl*, I-IV Kahire, 1966.

ez-Zerkeşî, Muhammed b. Abdillah, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-IV, Beyrut, 1972.

Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut, 1976.

Zühaylî, Vehbe, *et-Tefsîrü'l-münîr* ,1-XXX, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1991.

ÖZ GEÇMİŞ

1978 yılında Kilis'te doğdum. İlk, orta ve lise eğitimini Kilis'te yaptım. 1996 eğitim yılında başladığım Uludağ üniversitesi ilahiyat fakültesini 2001 yılında bitirdim.

Arap dili üzerine araştırma yapmak üzere gittiğim Suriye'de 2003 yılında Şam Üniversitesi dil eğitim enstitüsü Arap dili bölümünü başarıyla bitirdim. Aynı yılda Şam Üniversitesi dil eğitim enstitüsünde Türk dili dersleri okutmanlık görevime başladım.

Bu sırada Türkçeden Arapçaya, Arapçadan Türkçeye çeviri çalışmaları yaptım.

2004/2005 eğitim yılında Marmara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü Arap dili ve belâgatı bölümünde yüksek lisans eğitimine başladım.

Evli ve iki çocuk sahibiyim.

TEZ ÖZETİ

ARAP DİLİ VE BELÂGATINDA MECÂZ-I MÜRSEL VE ALÂKALARI

Süleyman KABLAN

Belâgat ilmi üç sanattan oluşur; Beyân, meânî ve bedî'. Beyân bir maksadın birbirinden farklı usûllerle ne şekilde dile getirileceğini, meâni, sözün duruma uygun bir şekilde nasıl ifade edileceğini, bedi' ise maksadı ifadede yeterli olan söze mâna ve ahenk açısından güzellik verme yollarını gösterir.

Beyân, söylenmek istenen mânayı en usta bir şekilde açıklığa kavuşturmak için gerekli olan melekeleri kazandırır. Dört konudan oluşan beyân ilminin en önemli konusu mecâz konusudur.

Mecâzın konulduğu mânada kullanılmayan lafız anlamına gelen hakikatin zıddıdır. Belâgat âlimleri, bir mânayı açığa çıkarmada kişiyi amaca ulaştıran en iyi beyân vasıtasının mecâz olduğunu dile getirmişlerdir. Aslında mecâz denince, bu ifâdeden kastedilen şey genelde mecâz çeşitlerinden mecâz-ı mürsel'dir.

Mecâz-ı mürsel, ifâdenin belâgatli bir şekilde söylenmesini sağlayan, az sözle çok mâna ifade edilebilmesine imkan sunan beyân vasıtalardan biridir.

Bir çok alâkaları olan mecâz-ı mürsel Arap şiirinde, nesrinde ve Kur'anda örneğine çokça rastlanılan bir beyân türüdür. Nitekim bu tezde incelenen bütün mecâz-ı mürsel alâkaları şiir ve Kur'an âyetleriyle örneklendirilmiştir.

Yaptığımız araştırmaya göre şimdiye kadar Mecâz-ı mürsel ve alâkaları üzerine müstakil bir araştırma yapılmamıştır. Zira bizi böyle bir araştırma yapmaya iten temel sebepte bu olmuştur.